

ॐ

કિશોરી ભાગ

એક રસીક બોધદાય

રચનાર

મયાશંકર જટાશંક

એડીટર સિંઘ વર્તમાન

આવૃત્તિ ૧લી પ્રત

આ પુસ્તકના સર્વે હક કર્તાઓ

કેરા

જાંદર રોડ પર આવેલ

માલેક ખેતશી ગે

સને

કીમત રૂ.

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૭૧૧

વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ ઈશ્વરો-૧

વિષય

૬ : ૩

પ્રસ્તાવના.

આ ગ્રંથમાં વાર્તાની નાયકાનો જન્મ થયા પછી યોગ્ય ઉમર થતાં તેની માતાએ જે શિક્ષણ આપ્યું છે તેનું વર્ણન કર્યું છે. તેમાં સતીઓના જીવન ચરિત્ર દાખલ કરવાનું યોગ્ય લાગ્યાથી પાંચ દિવસના વિભાગે સતીઓનાં આખ્યાન માતા પુત્રીને સંભળાવે છે. આ પ્રમાણે રચના કરવાનું કારણ ફક્ત એટલુંજ છે કે આ ગ્રંથ સ્ત્રી વર્ગ ને પણ ઉપયોગી થાય કેમકે માતાએ પોતાની પુત્રીઓની જીંદગી સુધારવા કેવી રીતે કેળવણી આપવી તથા તેના મગજમાં નીતિની છાપ કેવી રીતે બેસાડવી. તેનો ચિતાર આપેલો છે. પાંચ દિવસે સતીઓનાં આખ્યાન બંધ કરી બાલ્યાવસ્થાની વર્ણનની પુર્ણાહુતી થાય છે. બીજા પ્રકરણમાં યુવાવસ્થાનું વર્ણન કર્યું છે ને વાર્તાની નાયકા પતિ પસંદ કરી વિશુદ્ધ પ્રેમ જોડે છે. આ પ્રકરણ લખવાનો હેતુ એ છે કે પરસ્પર પ્રેમી જોડાં મળવાથી સ્ત્રીને પતિમાં ને પતિને સ્ત્રીમાં ઘણુંજ સ્નેહ રહે છે. ને સંસાર સમુદ્રમાં તે બંનેનું સુખરૂપ વહાણ નીર્વિઘ્ને પાર ઉતરે છે, ત્રીજા પ્રકરણમાં જાત વીના ભાત ન પડે તથા હાથનાં કર્યો હેયે વાળ્યાં તેનો ચિતાર આપ્યો છે. દુષ્ટ માણસો

કેવાં કેવાં કૃત્યો કરે છે ને વિષય સુખમાં લીન થવાથી શું
ખરાબી થાય છે તેનું વર્ણન કર્યું છે. તેજ પ્રમાણે દરેક
પ્રકરણમાં નીતિલાયક તેમજ યોગદાયક વિષયો ગોઠવ્યા
છે. આ ગ્રંથનો પ્રથમ ભાગ હાલમાં બહાર પાડવામાં
આવ્યો છે. ને જો વાંચક વૃંદને પ્રિયકર થશે તો મારો
પ્રયત્ન આગળ જારી રાખીશ.

આ ગ્રંથની અંદર જે કાંઈ ભુલચુક રહી હોય તે વાં-
ચકવૃંદ સુધારી વાંચશે ને તેની ક્ષમા આપશે એવી આશા
છે. આ પુસ્તક છપાવવામાં મને મારા સ્નેહી ભાઈ
પરશોત્તમ વશરામ તરફથી જે મદદ મળી છે તેને માટે હું તેનો
ઘણો આભારી છું. ને પ્રભુ પાસે માગું છું કે આવા
વિદ્યા વૃદ્ધિના કામમાં મદદ આપવાને સદા અમર રાખો!
આજ ત્રણ ચાર વર્ષ થયાં મારો વિચાર આ કાર્ય કરવાનો
હતો. તે પ્રભુ ઇચ્છાથી આ શહેરમાં નિર્વિધને મારો
પ્રયત્ન સફળ થયો છે, તેને માટે જગનિયંતાનો આભાર
માનું છું, ને મારા પ્રયાસનું આ લઘુ પુસ્તક જનસમુદાયની
સમક્ષ પ્રસિદ્ધિમાં મુકું છું. એજ વિનંતિ.

કરાચી,

તા. ૧લી સપ્ટેમ્બર ૧૯૦૩. } મયાસાંકર જટાસાંકર ઓઝા,
વાંકાનેર નિવાસી.

કિશોરી.

પ્રભુ સ્તવન.

પ્રભુમું વારંવાર, સરસ્વતી મયા પ્રભુમું વારંવાર.
પ્રભુ ઇચ્છાએ કાર્ય આરંભુ, તેમાં ઉતારો પાર. (સર.)
અદ્ય મતિથી અંધ રચું છું, તેમાં થજો સહાય. (સર.)
ભુલ ચુકની દામા કરજો, દોષ ન દેશો લગાર. (સર.)
વીનંતી કરે છે દાસ તમારો, મયાશંકર આવાર. (સર.)

—૦૦૦—

પ્રકરણ ૧ લું.

પ્રાદ્યાવસ્થા.

વિજયનગરનો અંદ્ર પુર્વાકાશમાં ગળકી રહ્યો છે. દેવનગરો ફડકાટ કરતી પતંગોની માફક ઉડ્યા કરે છે. શહેરોના દેવાલયના શીખરો ગગન ચુંબન કરી રહ્યા છે. સર્પાકારે વહેતી નદી શહેરની પાસેજ હડહડાત કરતી વિયોગી પતીને મળવાની ઇચ્છાએ જોસળાંધ દોડી જાય છે ગામમાં દરેક સ્થળે આનંદ છવાઈ રહ્યો છે. માણસો હર્ષભેર આવજાવ કરી રહ્યા છે, રાજ્ય મહેલમાં વાજાંત્રોના નાદ થઈ રહ્યા છે. કોઈ પણ નવીન મનુષ્ય આ શહેરમાં આવી અહે તો તેને

આવતા વેંતજ એવી તો ખાત્રી થાય કે, આજે આ સ્થળે
 શુભ પ્રસંગ હોવો જોઈએ તો વાંચનાર! આજે શહેરમાં
 આટલો ઉત્સાહ શું! તે તરફ નજર કર. આપણે જાણવું જોઈએ
 કે આ શહેરમાં મહારાજા વિજયસિંહજી રાજ્ય કરે છે. આ
 મહારાજા સ્વભાવે શાંત વિવેકી ધર્માત્મા દયાળુને સદાચરણી
 છે તેમની ઉંમર આશરે વર્ષ ૫૦ પચાસની છે. પોતાના શુભ
 ગુણો જોઈ રૈયતની એટલી તો પ્રીતિ સંપાદન કરેલી છે કે
 પોતાના રાજાનું હિત જોઈ સર્વ પ્રજા ખુશી થતી, ને હમેશ
 તેનો વિજય ઈચ્છતી તેમની સ્ત્રીનું નામ નીતિ હતું. તે બાઈ
 પણ સ્વભાવે શાંત, ચતુર, નમ્રતાવાન અને સ્વામી ભક્તિવાળી
 હતી બંને સ્ત્રી પુરૂષના સ્વભાવ ગુણ વગેરે વિજયનગરના
 રાજ્યપદને શોભાવે તેવાજ હતા, હવે કહેવું જોઈએ કે આજે
 શહેરમાં શુભ પ્રસંગ શું છે તો તેના જવાબમાં એટલુંજ કે
 મહારાજા વિજયસિંહને કંઈ પણ સંતતી નહોતી, ને આજે
 વૃદ્ધ વયે પુત્રી રત્ન પ્રાપ્ત થવાથી ઉચ્છવનો દીવસ હતો. ને
 તેથીજ દરેક પ્રજા ઉત્સાહમાં હતી. વાહ વાહ! શું તેઓની
 રાજ્ય ભક્તિ! પોતાના રાજાનું ભલું જોઈ પ્રજા પણ ખુશી થા-
 ચે. ભારત ભુમી! તારું ગૌરવ હજી પણ નષ્ટ નથી થયું.
 તારા પુત્ર તારા જેવાજ થશે! રાજ્યભક્તિ શું સ્ત્રીજ છે.
 ને તેનું કેવું મહત્વ છે તે આદિ અનાદિથીજ તારા પુત્રાએ
 જાણેલું છે, ને જાણે પણ છે. વાહ વાહ! શું રાજ્યભક્તિનો
 ખરો ચિતાર રામ વનમાં સીધાબ્યા ત્યારે તારા પુત્રાએ ઓછો
 બતાવેલો છે! અને રાજાઓએ પણ પ્રજા પ્રત્યેના ધર્મ કેવા

બળવ્યા છે. તેનું મનન કરીએ છીએ-અનાદિની વાતે સાંભળીએ છીએ-ને આજે તેનું સમપાણું કરીએ છીએ, ત્યારે ભારત ભુમી! તું દીન બને છે. આનું કારણ શું? આર્યાવૃત્ત! તારા પુત્રોનો આગળ તારી ઉપર બહુ પ્રેમ હતો અને તું જે જે ફરજો બતાવતી તે ફરજો ખુશીથી કબુલ કરતા અને તારા હાલના પુત્રોનો સંગતનો ફેર છે. સંગતને લીધે તારી પર તારા પુત્રોનો ખ્યાર ઓછો થયો, ને તારી ફરજોને વીસરતા ગયા. પણ એટલું તો યાદ રાખજે કે જાતવાન જાત ઉપર ગયા વીના નહીં રહે. તો તું જાતવાન છે તો તારા પુત્રો પણ જાતવાન થશે. તારા પુત્રો સંગતને લીધે તારો ખ્યાર ભુલ્યા છે. પણ ઠોકર વાગશે કે તુરત તને સંભારશે, ને તને ચહાશે.

મહારાજા વિજયસીંહજીના હુકમથી આજે ઉનાળા કાઢવા માં આવી હતી. રાજ્ય મહેલમાં આનંદ છવાઈ રહ્યો હતો. ભિક્ષુકોને તથા ચારણ ભાટ વગેરેને ખેરીયાત થતી હતી, બ્રાહ્મણો વેદની ધુની કરતા હતા, જોશી પાસે પુત્રીની જન્મ પત્રી કરાવતા હતા, ને તે ઉપરથી પુત્રીનું નામ કિશોરી પાડ્યું વાંચનાર! વાર્તાની નાયીકાનો જન્મ એક રાજકુળમાં-ઉચ્ચ પદ્ધતિમાં-ઉચ્ચ-જાતીમાં થયો તેનું ભાન થયું. હવે તેની બાળ લીલા તરફ નજર કર. ને તેની હિતેચ્છુ માતાએ તેના કુમળા મગજમાં જે આર્યાવૃત્તની આર્યાના શિયળપણાની સજ્જડ છાપ બેસાડી, આર્યાઓના ધર્મની જે જે રીતો અનાદિથી ચાલી આવે છે તેનું અનુકરણ કરતાં શીખવ્યું, તે આપણે સુક્ષ્મ દ્રષ્ટિથી તપાસીએ. હાલતો તે બાળક છે, અજ્ઞાન છે, સૃષ્ટિની

વ્યવહારીક ઘટમાળથી તે વિરક્ત છે. એટલે તે બાળતમાં વધારે શું લખું. પણ તેની આ સ્થિતિમાં વિજયનગરના માતા પીતાને કેવો આનંદ આવે છે તેનું જરા વર્ણન કરીએ.

અહાહાહા ! સર્વ શક્તિમાન પરમેશ્વરે વાત્સલ્ય પ્રેમ કેવો કર્યોછે રાજામાં-રાંકમાં-મનુષ્યમાં-પશુમાં-પક્ષીમાં દરેકનો વાત્સલ્ય પ્રેમ સરખોજ છે. તો આપણા વિજયનગરના માતાપીતાનો હોય તેમાં નવાઈ શું ! બાળક કિશોરીને રૂપની કુદરતીજ બક્ષિસ મળેલી હતી. તેનું મુખાર્વાદ પુર્ણીમાનાચંદ્ર જેવું પ્રકુલિત હતું. વાળ ચળકતા અને સુશોભિત હતા. ગાલની લાલાશ ગુલાબના ફુલ જેવી હતી. આંખો કાળી અને ચળકતી હતી. આંખની કીકી હસ હસ કરતી હતી. આવી મનોહર પુતળી પ્રભુએ નવરે દહાડેજ ઘડી હશે ! આ નિર્દોષ બાળકીને સંસારના પાસની બળર નથી કે દુન્યામાં હજારો તરેહની વીટબણાઓ છે. તેમજ મિત્ર, શત્રુ, ભય, મોત, સાડું, નરશું વગેરે જેને સંજ્ઞતીય છે. વિજ્ઞતીયનું જેને ભાન નથી, એવી બાળાના હસવાથી-રમવાથી-કુદવાથી-વિજયનગરના માતા પીતા ખુશી થતા હતા. આ પ્રમાણે તેની અજ્ઞાત અવસ્થા દુર થઈ અને વિજ્ઞતીયનું જેને ભાન થયું. એટલે માડું તાડું સમજવાની શક્તિ થઈ કે મહારાણી નીતિ બાઈએ વિચાર કર્યો કે પુત્રી પાંચમાં વર્ષમાંથી મુક્ત થઈ છઠ્ઠા વર્ષમાં આવી. માટે હવે તેની જીંદગી સુધારવાનો હિતેચ્છુ માતા તરીકે કંઈ પણ ઇલાજ લેવો જોઈએ. આવો વિચાર કરી પ્રથમ તો તેણે અંકના તથા અક્ષરનાં સુંદર રંગકડાં કરાવ્યાં ને તે ઉપરથીજ કેળવણી આપવાનો આરંભ કર્યો.

પુત્રી અને માતા બંધોરના વળતમાં એકાંતમાં બેસતા ને
 સુંદર રમકડાં વડે રમત ગમતની સાથે જ્ઞાન આપતા, પુત્રી
 ચાલાક હોવાથી દરેક રમકડાંને ઝપાટા બંધ ઓળખતાં શીખતી
 ક, ખ, ગ, ઘ, ન, વગેરે તમામ અક્ષરો માતા માગે કે તુરત
 લાવી આપતી. ને મહારાણી તે પ્રમાણે ઓળખતાં શીખવતી.
 જેથી છ માસની અંદર લખતાં તથા અક્ષર ઓળખતાં આવડ્યું,
 ને ધીમે ધીમે પુસ્તક વંચાવવાનો મહાવરો પણ પાડ્યો, જેથી
 એક વર્ષમાં વાંચન શક્તિ પણ સારી થઈ, સાતમું વર્ષ બેસતાં
 વાંચતા લખતાં શીખવ્યું કે તુરત ભરત ચિત્રનું કામ શીખ-
 વવાત્તરફ લક્ષ દોડાવ્યું. પ્રથમ તો સારા સારા નમુના ઓળ-
 ખતાં શીખવ્યા પછી દોરા ભરતાં-ઓટતાં-ગુંથતાં-શીવતાં-વગેરે
 એક પછી-એક અનુક્રમે શીખવતાં. જ્યાં એક વર્ષ પુરું થવા
 આવ્યું તેટલી મુદતમાં તો સારા સારા ગલપટા-મોજા-કેનવાસ
 ચોલીઓ-વગેરે ઘણી જાતનું જ્ઞાન થયું. આઠમે વર્ષે વ્યવહાર-
 રીક શિક્ષણ આપવાનું શરૂ કર્યું. જેવું કે-પરોણાને માન
 આપતાં-વડીલોની આજ્ઞા માનતાં-વિવેકી થતાં-રાંધતાં સ્વચ્છતા
 રાખતાં-પાણી ભરતાં-વગેરે સ્ત્રીઓને ઘરમાં ઉપયોગી થઈ
 પડતાં કામો શીખવ્યાં. એક વર્ષમાં તે સાધારણ પુરાં કરાવી
 નવમે વર્ષે નીતિની કેળવણી આપવાનો આરંભ કર્યો. પ્રથમતો
 તેને પુત્રીનો માતા પ્રત્યેનો ધર્મ, પિતા પ્રત્યેનો ધર્મ, સાસુ
 પ્રત્યેનો ધર્મ, સસરા પ્રત્યેનો ધર્મ, સ્વામી પ્રત્યેનો ધર્મ, અને
 સ્ત્રીઓના સામાન્ય ધર્મ, વગેરેમાં પ્રવીણ કર્યા બાદ હરહમેશ
 નીતિનાં પુસ્તકોનું અધ્યયન કરાવે ને સારી સારી સતીઓનાં

જીવન ચરિત્રો સાંભળાવે, તેનાં થોડાં ચરિત્રો નીચે દાખલ કરેલાં છે. માતા કહેછે હે પુત્રી, તે' નીતિની કેળવણી લીધી તેમજ વ્યવહારીક જ્ઞાન પણ મેળવ્યું, પણ આ આર્યાવૃત્તમાં કેાણુ કેાણુ સતીઓ નામાંકિત થઈ ગઈ ને કેવાં કેવાં કૃત્યો કરી આ ભારતભૂમીનું ગૌરવ વધારી ગઈ તે તથા સચરિત્ર સ્ત્રીઓની ૬૪ કળા તેની વાતો હું તને કાલે કહીશ તે એક ચિતે સાંભળજે.

પહેલો દિવસ.

હે પુત્રી પ્રથમ તો હું તને સારી સ્ત્રીઓની ચોસઠ કળા કહું છું તે તું સાંભળ

(૧) મજ્જન કળા (૨) ચોળી સાડી પહેરવાની કળા (૩) ચાંદલો કરવાની કળા (૪) સેંથો સમારવાની કળા (૫) વેણી ગુંથવાની કળા (૬) નેત્રાંજન કળા (૭) અંગરાગ તથા મુખરાગ કળા (શરીરપર સુગંધ લગાડવાની કળા) (૮) અવતંસ કળા (કાનપર તથા વેણીમાં પુષ્પ ખોસવાની કળા (૯) નથની વાળી પહેરવાની કળા (૧૦) કંકણ પહેરવાની કળા (૧૧) કંઠ માં માળા પહેરવાની કળા (૧૨) કટી મેખલા પહેરવાની કળા (૧૩) કુચે ચંદન ચર્ચવાની કળા (૧૪) પાચે લંગર, તોડા, કાંળી પહેરવાની કળા (૧૫) નેત્રને ચંચળ છતાં સ્થીર રાખવાની કળા (૧૬) ચતુરાઈ લડાવવાની કળા (૧૭) હુંસગતે ચાલવાની કળા (૧૮) પગના ઘુઘરા ઘમકાવાની કળા (૧૯) કાળા ભમર જેવા કેશ રાખવાની કળા (૨૦) કંઈકે ગોરાપણું ને કંઈકે સ્યામતા દર્શાવવાની કળા (૨૧) દાંત દાડમની કળી

જેવા રાખવાની કળા (૨૨) નિતંબ ભારી બતાવવા તથા
 રાખવાની કળા (૨૩) નખ સાફ રાખવાની કળા (૨૪) નાક
 સાફ તેજસ્વી રાખવાની કળા (૨૫) પીન પયોધર રાખવાની
 કળા (૨૬) અધર અમ્રત ભરેલા રાખવાની કળા (૨૭) કટી
 પાતળી રાખવાની કળા (૨૮) કર સુવાળા રાખવાની કળા
 (૨૯) ગાલ કોમળ રાખવાની કળા (૩૦) પગ સ્વચ્છ રાખ-
 વાની કળા (૩૧) ગાલ તથા હોઠપર તલ પાડવાની કળા (૩૨)
 અંગ મધમધતુ રાખવાની કળા (૩૩) મુખ પ્રસન્ન રાખવાની
 કળા (૩૪) સ્મીત હાસ્ય વિકાસીત મુખારવીંદ ધરી બોલવાની
 કળા (૩૫) પતિ ઘેર આવે તે વેળા સત્કાર કરવાની કળા
 (૩૬) રસોઈ બનાવી પીરસવાની કળા (૩૭) મુખવાંસ બના-
 વી આપવાની કળા (૩૮) શણગાર સજી બતાવવાની કળા
 (૩૯) કવીતા તથા ગ્રંથો પ્રસન્ન કરી વાંચવાની કળા (૪૦)
 પતિને રૂચતી રમત રમવાની કળા (૪૧) ગાયન કરવાની કળા
 (૪૨) મધુરી વાણી બોલવાની કળા (૪૩) કુર કઠીન વાણીનો
 કંટાળો આણવાની કળા (૪૪) પતિના દોષ ન ગણવાની કળા
 (૪૫) પ્રત્યેક કાર્યમાં પતિને યોગ્ય સલાહ આપવાની કળા (૪૬)
 પરાયા પુરૂષ સાથે હાસ્યરહિત વાત કરવાની કળા (૪૭) પતિ-
 ના દોષ બતાવતા વિનય દર્શાવી ક્રોધ ન કરવાની કળા (૪૮)
 રતિ વિલાસમાં સંતોષ આપવાની કળા (૪૯) કરકસર કર-
 વાની કળા (૫૦) પર ઘેર જઈને ઘરનાં છીદ્ર ન ઉઘાડવાની
 કળા (૫૧) નિર્ધનતાન બતાવવાની કળા (૫૨) ઘરની સંપત્તિ
 શુદ્ધ રાખવાની કળા (૫૩) વાસણ કુશણ તથા ઘર સ્વચ્છ રાખ-

વાની કળા (૫૪) વસ્ત્રાલંકાર સંભાળવાની કળા (૫૫) બા-
ળક ઉછેરવાની કળા (૫૬) બાળકને કેળવવાની કળા (૫૭)
વિનય વિવેક ધરવાની કળા (૫૮) લજ્જા ધરવાની કળા (૫૯)
શિયળ સાચવવાની કળા (૬૦) પતિમાં ચિત્ત ચોટાડવાની કળા
(૬૧) પિતૃ ઘરમાં ઝાઝી ભક્તિ ન ધારવાની કળા (૬૨)
મેળા, નાટક, ચેટકાદી પ્રસંગમાં એકલાં ન જવાની કળા (૬૩)
વડીલોની સેવા તથા આજ્ઞા પાળવાની કળા (૬૪) સ્વતંત્રતા
દર્શાવવાની કળા હે પુત્રી ! મેં આ સારી સ્ત્રીઓના લક્ષણની
કળાઓ કહી, તો તેનું હૃદયમાં અધ્યયન કરી તે પ્રમાણે વર્તવા-
ની ટેવ પાડજે. છેલ્લી જે કળા કહી તેમાં સ્ત્રીને સ્વતંત્ર રહેવાનું
શાસ્ત્રોમાં નથી કહ્યું. પણ બાધ્યાવસ્થામાં પીતાની આજ્ઞામાં
રહેવું, યોવન અવસ્થામાં પતિની આજ્ઞામાં રહેવું, ને વૃદ્ધાવ-
સ્થામાં પુત્રની આજ્ઞામાં રહેવું એવો શિષ્ટ સંપ્રદાય છે.
આજે તને ચોસઠ કળાનું જ્ઞાન આપ્યું પણ કાલે સતીઓના
ચરિત્ર સંભળાવીશ, પછી બંને માતા તથા પુત્રીઅન્ય કામમાં
રોકાયાં.

બીજો દિવસ.

બીજે દહાડે સવારમાં ઉઠી નાહી. ઘોઘને સ્વચ્છ થઈ પો-
તાના કામમાં ગુથાઈ ને કામથી મુક્ત થતાંજ બાળક કિશોરી
માતા પ્રત્યે બોલી-હે માતા ! તમે કાલે જે સ્ત્રીઓના ચરિત્રોની
વાર્તા સંભળાવવાનું કહ્યું છે તો તે આજે સંભળાવો. માતા કહે
છે-હે પુત્રી ! પુર્વે જનકપુરમાં જનક રાજા રાજ્ય કરતા હતા.
તેને સીતા નામની એકની એકજ પુત્રી હતી. એક દહાડે

જનક રાજને ત્યાં ફરશુરામજી આવ્યા તેને જનક રાજએ માન આપ્યું, પુજા કરી જમવાને આમંત્રણ કર્યું, ત્યારે ફરશુરામ જે ધનુષ્ય લઈને આવ્યા હતા તે ત્યાંજ રાખી જમવાને પધાર્યા. પાછળથી સીતાએ તે ધનુષ્ય લઈ રમવા માંડ્યું. આ ધનુષ્ય શંકરનું હતું ને તે એવું તો કઠણ હતું કે મોટા બલી-દ પુરૂષો પણ ઉચકી ન શકતા તે આ બાળા ઘોડા કુદાવવાની રમત માફક લઈ કુદતી હતી. ફરશુરામજીએ આ જોઈ જનક રાજને કહ્યું કે જે આ ધનુષ્યને ભાંગે તેની વેરે તારી પુત્રીને પરણાવજે. પછી પોતે ધનુષ્યને ત્યાંજ મુકી પોતાના સ્થાનક પર ગયા. સીતા બાર વરસની થઈ ત્યારે જનક રાજએ ફરશુરામજીના કહેવા મુજબ સ્વયંવર રચી દેશ દેશના રાજાઓને આમંત્રણ કર્યું. તેમાં લાંડનો રાજા રાવણ, અપોધ્યાના રાજાના કુંવરો રામ લક્ષ્મણ વગેરે તેમજ બીજા અનેક દેશના રાજાઓ સ્વયંવરમાં આવ્યા હતા. તેમાં રામનું સ્વરૂપ જોઈ સીતાને કુદરતી ખ્યાર ઉત્પન્ન થયો ને મનથી તેનેજ પોતાનો પ્રાણુ-રૂપણુ કર્યો. વળી વીચારવા લાગી જે પીતાએ પ્રતીજ્ઞ લીધી છે. તે પ્રતિજ્ઞા જો રામ સફળ કરે તો ઘણું સાડું. અનેક રાજાઓ એ પ્રયાશ કર્યો પણ કોઈથી પ્રતિજ્ઞા સફળ ન થઈ. છેવટે રામે તે પ્રતિજ્ઞા સફળ કરી. જેથી સીતાએ વરમાળ આરોપીને તેનાં લક્ષ્મ સર્વની સમક્ષ કર્યાં. આથી રાવણને ક્રોધ ચડ્યો ને અંટસ રાખી ચાલ્યો ગયો.

કેટલાએક દિવસ પછી રામને વનમાં જવાનું થયું. ત્યારે સીતા પણ પતિની સેવા કરવા સાડ તેમજ તેના દુઃખની

સ્લાગીયણુ થવા સાડ પીયરમાં ન જતાં તેમની સાથે ગઈ. પાછળથી કપટ કરી રાવણે તેનું હરણ કર્યું. રાવણના કબજામાં ઘણાં વર્ષ રહ્યાં છતાં પોતાના સ્વામી તરફની જે એક નિષ્ઠા કાયમ રાખી હતી તેના પ્રભાવથી કુર રાજા તેની સામે જતાં થરથર કાંપતો હતો. હે પુત્રી ! સતીના સતીત્વનો પ્રભાવ એવો છે કે મોટા મોટા શુરવીરો પણ તેની પાસે હાર પામે છે. તો સ્ત્રીએ પોતાનું શિયળ પ્રાણ જતાં સુધી પણ સાચવવું ને પતિનેજ ઇશ્વર તુલ્ય ગણવા. હે પુત્રી ! સીતા જેવી બીજી સતીઓ પણ ઘણી થઈ છે જેવી કે દ્રૌપદી, દમયંતી વગેરેના આખ્યાનો તને કાલે કહીશ.

ત્રીજો દિવસ.

ત્રીજો દિવસ કામથી નિવૃત્ત થતાંજ પુત્રીએ કહ્યું. હે માતા; સતી દમયંતીની આજે વાત કહે, માતા કહે છે. હે પુત્રી ! પૂર્વે વિદર્ભ દેશની કુંદનપુર નગરીમાં ભીમક રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તે ઘણો શુરવીર, પરાક્રમી, ધાર્મિક અને પ્રબળ પ્રીય હતો. તેને દમન રૂપીના વરદાનથી દમન, દાન્ત અને દમ એ ત્રણ સ્વરૂપવાન પુત્રો થયા. અને દમયંતી નામે સુંદર અંગવાળી, ચિત્તને પ્રસન્ન કરનારી અને રૂપ ગુણે મનોહર કન્યા થઈ. એના જેવી દેવ, યક્ષ કે મનુષ્યોમાં ચણુ કેઈ કન્યા રૂપવંતી નહોતી તેથી તેના ઘણાં વખાણુ દેશો દેશમાં થવા લાગ્યા. નૈષઘ દેશના રાજા વીરશેનને નળ નામે અશ્વની કુમાર સરખો મહાસ્વરૂપવાન અને ગુણવાન પુત્ર થયો. તેના રૂપ ગુણની પ્રખ્યાતી દેશોદેશમાં પ્રસરી

હતી, દમયંતીએ નળની ખ્યાતી સાંભળી અને નળે દમયંતીની ખ્યાતી સાંભળી બંને એ પરસ્પર વરવાનો મનથી નિશ્ચય કર્યો હતો. દમયંતી નળનું સ્મરણ થતાં વ્યાકુળ થઈ જતી. આ વાત દાસી મારફતે તેના માં આપને જાણાતાં સીમક રાજાએ દમયંતીનો સ્વયંવર કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. દેશે દેશના રાજાઓને આમંત્રણ પત્રો મોકલ્યાં. આ ખબરથી ઘણા રાજાઓ ઠાઠમાઠથી નાના પ્રકારની સેના લઈને આવ્યા નારદમુની અને પર્વત રૂપી મારફતે ઈંદ્રને ખબર થતાં તેણે દેવતાઓ સહીત સ્વયંવરમાં જવાને તૈયાર થયો. તેમને વિદર્ભ દેશ તરફ જતાં રસ્તામાં નળ રાજાનો સમાગમ થયો, નળ રાજાને મહા તેજસ્વી જોઈ સૌ વિષમય થયા. તેણે વિચાર કર્યો કે જો દમયંતી આ નળને જોશે તો આપણને નહીં વરતાં. તેનેજ વરસે. માટે નળને કહ્યું કે,—હે નળ! તું સત્યવાન છે. અમારો દુત થઈ તું સહાયતા કર. ઈંદ્રનું વચન સાંભળી “ ઠીક તેમ કરીશ ” એવું કહી નળે પુછ્યું કે તમે ક્યાં જાઓ છો અને તમારું મારે શું કામ કરવું તે વાત જાણવો. “ ઈંદ્રે કહ્યું કે ” અમે દમયંતીનો સ્વયંવર થાય છે ત્યાં જઈ એ છીએ. માટે તું દમયંતી પાસે જઈ કહે કે તને ઈંદ્ર વગેરે દેવતાઓ વરવા ઇચ્છે છે. તેથી તેમાંથી એકને વર નળે ઈંદ્રનું ખોલવું સાંભળી કહ્યું—“ જે વાસ્તે તમે જાઓ છો તેજ વાસ્તે હું જાઉં છું. માટે તમારે મને મોકલવો થટીત નથી. કેમકે મેં વરવા ઇચ્છેલી સ્ત્રીનો ત્યાગ કરી જીજાને વાસ્તે કેમ માગણી કરે ” ! ઈંદ્રે કહ્યું “ પ્રથમ તે કહ્યું છે કે

હું કરીશ ” તે તારૂં વચન મિથ્યા કરે છે ? માટે જલદી જા
તું અમારા કહેવાથી જઈશ, માટે તને દમયંતીના મહેલમાં
જતાં કોઈ દેખશે નહીં. ઇંદ્રના આગ્રહથી નળ જ્યાં દમયંતી
બેઠી હતી ત્યાં ગયો. ત્યાં અનેક સખીઓ બેઠી હતી. નળને
આ પ્રમાણે આવેલો જોઈ, તે વીરમય પામી બોલી તમે
કોણ છો ને કેમ આવ્યા છો ! “ નળે કહ્યું ” હું નળ છું.
અને દેવતાઓનું દુતપણું કરવાને આવ્યો છું. ઇંદ્ર વગેરે
દેવતાઓ તને વરવાને ઇચ્છે છે “ તેમાંથી એકને તું વર ”
દમયંતી નળનાં વચન સાંભળી બોલી-“ રાજન ! હું તો
આજે ઘણાં રોજ થયાં તમને તનમનથી વરી ચુકી છું. જો
તમે મારો તીરસ્કાર કરશો, તો હું મારો પ્રાણ ત્યાગ કરીશ. ”
“ નળે કહ્યું ” લોક પાળ સરખા દેવતાઓ તને પરણવાને
તૈયાર છે, તેમ છતાં તું મનુષ્યને કેમ વરવા ઇચ્છે છે. દમયંતી
એ કહ્યું. હું સર્વ દેવતાઓને નમસ્કાર કરું છું. હું તો મનથી
કરી તમનેજ વરી ચુકી છું. “ ત્યારે નળે કહ્યું. હું દેવોની
આડે થઈ તને ધર્મના નિયમ પ્રમાણે શી રીતે વર ! તેનો
ઉપાય કરવો જોઈએ. ” “ દમયંતીએ કહ્યું-હું સ્વયંવરમાં
સર્વ દેવોની સમક્ષ તમને વરીશ. ” પછી નળે ઇંદ્ર પાસે
આવી કહ્યું કે મેં તમને વરવા માટે દમયંતીને ઘણું કહ્યું
પણ તે તો મનેજ સ્વયંવરમાં દેવો સમક્ષ વરવાને ઇચ્છે છે.
આ વચન તમારે સત્ય બાણવું.

ભીમક રાજાએ સ્વયંવરમાં આવેલા દેવો અને રાજાઓ
સર્વને મંડપમાં ઉત્તમ આસનો પર એક બાબુએ બેસાર્યા.

અને ખીજી બાજુ દમયંતી પોતાની સખીઓ અને સગાં
વહાલાં સાથે બેઠી. આખી સભા ચિકાર ભરાઈ બેઠી. સૌ
સમક્ષ બધા રાજાઓનું વર્ણન થવા લાગ્યું. તે વખતે દમયં-
તીએ ઉઠી નળ રાજાના ગળામાં પુષ્પનો હાર પહેરાવ્યો.
આ બોધ સર્વ સભાજનો ઘણા ખુશી થયા. તે વખતે નળે
દમયંતીને કહ્યું--“ સુંદરી ! તું સર્વ દેવતાઓની સમક્ષ
મને વરી છે. માટે જ્યાં સુધી મારા શરીરમાં પ્રાણ રહેશે;
ત્યાં સુધી હું તારામાં પ્રીતી રાખી વર્તીશ. આ પ્રમાણે
વચન આપી. બંને દેવો અને અગ્ની સમક્ષ ગયાં; ત્યાં વીધી
સર લગ્ન ક્રિયા કરી.” તે વખતે દેવોએ નળને
નીચે પ્રમાણે આર્શીવાદ આપ્યો (૧) યજ્ઞ થાય ત્યાં ઇંદ્ર
પ્રત્યક્ષ દેખાશે (૨) અન્ન તારા હાથથી મધુર થશે. (૩) તારી
ધર્મમાં પ્રીતી રહેશે. (૪) જળ અને સુગંધી પુષ્પની માળા
ઈચ્છા પ્રમાણે પ્રાપ્ત થશે. આ પ્રમાણે વરદાન આપી
સૌ સૌને સ્થાનકે ગયા. દમયંતીને નળ સાથે મોકલી
તેને ઇંદ્રસેન નામે પુત્ર અને ઇંદ્રસેના નામે પુત્રી
એ બે સંતાનો થયાં. અહો રાત્રી નળ
દમયંતી સુખ ચેનમાં દીવસ લોગવેછે. દેવ ઇચ્છા પ્રબળ
છે. તેની ગતીની કોઈને બળર પડતી નથી. ધર્માત્મા
નળમાં કળિયુગે પ્રવેશ કર્યો. તેથી તેમનામાં કુબુદ્ધી ઉત્પન્ન
થઈ. તેથી પોતાના ભાઈ પુષકર સાથે બુગટું રમવાનો
વિચાર કર્યો. દમયંતીએ તેમ નહીં કરવાને સમજાવ્યું;
પણ તે વૃથા ગયું. અંતે નળ તેમાં રાજપાટ વગેરે

સ્વસ્વ હાર્યો. તેની પત્ની સાથે અકેક લુગડું પહેરી ગામ
 બહાર વનમાં જવાનો ઠરાવ થયો. વળી આ બંનેનો
 કોઈએ સત્કાર કરવો નહીં. દમયંતીએ પોતાના બાળકોને
 રથમાં બેસારી પીયર મોકલી દીધાં. તેનો સાર્થી વાણ્ણેય
 વળતાં અયોધ્યાના રાજા રૂપણ પાસે નોકર રહ્યો. નળ
 દમયંતી ભુખ્યાં તરસ્યાં ત્રણ દીવસ ગામને પાદર પડ્યાં રહ્યાં,
 પણ કોઈએ ભાવ પુછ્યો નહીં. છેવટે વનમાં ફળ પુલ શોધી
 પોતાનો નિભાવ કરવાને ચાલી નીકળ્યાં. આગળ નળ ને
 પાછળ સતી દમયંતીએ સુવર્ણ સરખી સુંદર પાંખવાળાં પક્ષી-
 ઓને દીઠાં, તેને પકડી ખાવાનો વિચાર કરી પોતાને પહેર-
 વાનું એકનું એક વસ્ત્ર હટું તે કાઢીને તેના પર નાંખ્યું
 કે તરત પક્ષી લુગડાં સાથે ઉડી ગયું તે જોઈ નળે કહ્યું
 સતી! હવે શું કરવું! આ એકજ વસ્ત્ર હટું, તેપણ ગયું
 ભુખ્યાં પણ પ્રાણુ જાય છે. હે પ્રાણુ ખ્યારી? હું દુખી
 હાલતમાં આવી પડ્યો છું. ચૈતન્ય વગરનો થઈ ગયો છું.
 હવે પ્રાણુનો નીર્વાહ શી રીતે કરવો! એ મને કંઈ
 સુજતું નથી. માટે તું તારે પિયર વિદલ્લ દેશ જા. આ
 રસ્તો તે તરફ જાય છે. “પ્રાણુપ્રીય તું ત્યાં જઈશ તો
 સુખી થઈશ.” પતીનાં આવાં વચન સાંભળી દમયંતી
 વ્યાકુળ ચિતે નેત્રમાં આંસુ લાવી બોલી;—પ્રાણુનાથ!
 આપના આવાં વચનથી મારું હૃદય ખેદ પામે છે, આખે
 રાજ્ય અને સર્વ સંપત્તિ છોડી દીધી, વસ્ત્ર વગરના થયા,
 ભુખના દુખથી પીડાઓ છો, તે વખતે આપની સેવામાં

હાજર રહી, દુખમાં દીલાસો આપવાને બદલે, આ મનુષ્ય
 વગરના અઘોર અરણ્યમાં આપનો ત્યાગ કરી, મારા
 પિતાને ઘેર કેમ જાઉં ! નહીં નહીં હું કદી પણ આપને
 છોડી જવાની નથી. હું તો આપની સેવા કરવાને સદા
 સાથેજ રહીશ. પુરૂષને દુઃખને વખતે ધીરજ આપનાર
 દુઃખ રૂપી રોગ મટાડનાર અને દીલાસો આપનાર સ્ત્રીજ
 છે; સ્ત્રીને પતીપ્રાણ અને જીવનહાર છે. તો હું પતી રૂપી
 પ્રાણનો શી રીતે ત્યાગ કરી શકું ? હું તમને છોડીને
 એક ડગલું શી રીતે દુર જઈ શકું ? માટે હું તમને
 કદી છોડી જનાર નથી નજે કહ્યું;--“હે સાધવી ! તું કહે
 છે તેમજ છે, તું શા માટે ચિંતા કરે છે ! હું મારા
 આત્માનો ત્યાગ કરીશ, પણ તારો ત્યાગ નહીં કરૂં”
 પછી બંને એકજ વસ્ત્ર પહેરી વનમાં ભુખ તરસ અને
 થાકથી પીડાતા એક ઠેકાણે જોડા. થાકને લીધે નીંદ્રા
 આવવા લાગી. તેથી બંને સુતાં દમયંતી નીંદ્રાવશ થઈ
 ગઈ. પણ નળને ઉઘ આવી નહીં, તેને વીચારો પર
 વિચારો આવવા લાગ્યા. ચિંતા યુક્ત થઈ મન સાથે
 વિચાર કર્યો કે મારૂં સારૂં કેમ થાય ! મારી પ્રીય પત્ની
 મારે સારૂં દુઃખ ભોગવે છે, તેને હું ત્યાગ કરૂં તો તે
 તેને પિયર જાય. જો એ મારી સાથે આવશે તો નક્કી દુઃખી
 થશે. માટે તેને ત્યાગ કરૂં તો સુખી થાય. આવો વિચાર કરી
 દમયંતીને ત્યાગ કરવાનું કળિયુગના પ્રવેશથી સુઝયું. તે મન
 સાથે નક્કી કર્યું વળી વિચાર્યું કે દમયંતી મારામાં પ્રીતિ-

માનછે, તે મહા ભાગ્યશાળી યશસ્વીની અને મહા સતી છે, માટે તેને કોઈ પુરૂષ છેતરી શકશે નહીં. આવો વિચાર કરી બંનેએ એક વસ્ત્ર પહેર્યું હતું, તેમાંથી પોતાની તરવાર વતે અરધ કાપી લઈ ચાલતો થયો. થોડે દુર ગયા પછી પાછો વળી દમયંતી સુતી હતી, ત્યાં આવી વિચારવા લાગ્યો. અરે ! મારી-પ્રીયાએ ટાઢ, તડકો, હજી વેઠયો નથી, વાયુના ઝપાટા સહન કર્યા નથી. પૃથ્વી પર પગ મુક્યો કે, નથી આ પૃથ્વી પર સુતી, તે આજે અનાથની પેઠે ભોંય પર સુતી ? અહો કાપેલું અર્ધ વસ્ત્ર ધારણ કરેલી સતી જાગશે, ત્યારે કેવી ગભરાશે ? અરે ! તે મારા વગર આ અઘોર વનમાં કેવી વ્યાકુળ થઈ ફરશે ? અને મને ન જોવાથી કેવી દુઃખી થશે ! અરે રે ! તેની શી વલે થશે ? એવી રીતે કહી ચોધાર આંસુએ રૂદન કરતા બોલ્યો:— “ આ સૂતેલી મારી પ્રિય સ્ત્રીની સર્વ દેવતાઓ રક્ષા કરો. ” એમ કહી ભર નિદ્રામાં સૂતેલી મૂંઝી ભયંકર જંગલમાં ત્યાગ કરી, વિયોગના દુઃખથી પીડાતો, આંસુ ઢાળતો ચાલી નીકળ્યો.

દમયંતી જાગી જીવેછે, તો પોતાના પ્રિય પતિને ન દીઠા તેથી મહા દુઃખ પામી વ્યાકુળ થઈ પોકારવા લાગી “ હે પ્રાણનાથ-હે સ્વામી ! તમે ક્યાં ગયા છો ? તમે મારો કેમ ત્યાગ કરો છો ? અરે ! હાય ! હાય ! હું શું હણાઈ ! અરે સ્વામીજી ! હું આ અઘોર વનમાં બીહુંછું ! શું તમે મારી પરીક્ષા જોવાને સંતાઈ બેઠા છો ? નહીં નહીં ? હું નિરપરાધી

અળગાનો ત્યાગ કરવાનો વિચાર કરશોમાં. પ્રાણનાથ ! એ નળ હે રાજન ! તમે ધર્મને જાણનાર અને સત્યવાદી છો. તમે મારા સ્વયંવરને વીણે “હું તારો ત્યાગ નહીં કરું.” એમ કહ્યું છે. છતાં આ વળતે કેમ ત્યાગ કરો છો ? સ્વયંવરમાં જે સલા વચે બોલ્યા છો, તે સત્ય કરો. શું તમે વૃક્ષ પાછળ સંતાઈ બેઠા છો ? કેમ દર્શન આપતા નથી ? કેમ બોલતા નથી ! મારી સંભાળ કેમ લેતા નથી ? આ પ્રમાણે બોલતી, ટળવળતી, આમતેમ બેતી, દોડતી કૃત્રિયા કરે છે. જીલે ફક્ત એક નળનું જ સ્મરણ લાગી રહ્યું છે. ચિત્ત ફક્ત નળમાં રહ્યું છે, તેથી રસ્તામાં વાઘ, વરૂ, સીંહ, ચીતરા, શિયાળ વગેરે ફાડીખાનારાં જનાવરો મળે છે, તેનો ભય લાગતો નથી. તેને નિર્ભયતાથી પૂછે છે, તમે નળને દીઠા ? તેઓ કઈ દીશામાં ગયા છે ? ઝાટોને પણ આ પ્રમાણે વ્યાકુળ ચિત્તે સવાલ કરે છે. શરીરે ઝાંખરાના ઉઝરડા થવાથી લોહી વહે છે. કેશ કાંટામાં ભરાય છે. પગે કાંટા વાગે છે; તેનું નળમાં જ ધ્યાન લાગેલું છે. તેથી શરીરની કશી શુદ્ધ નથી. વ્યાકુળ ચિત્તે સ્વામીને બોળતી, ગાંડી જેવી બનેલી દીટોડીની પેઠે પોકારતી, શોક શાગરમાં ડુબેલી, આમતેમ ફરતાં રસ્તામાં એક મોટો અજગર મોઢું વિકાશી પડ્યો હતો, તેના મુખમાં પગ પડ્યો, તે સાથળ સુધી ગળ્યો. વિળ શરીરે ચડવા લાગ્યું. જેવાં તે પોતાના પતિ નળનો શોચ કરે છે, તેવાં પોતાના પ્રાણનો શોચ કરતી નથી. તે તો આવી સ્ત્રીતિમાં પણ એ નાથ

ઓ નળ ! ઓ નળ ! કેમ બોલતા નથી ? પ્રાણુધાર ! તમે ક્યાં ગયા ? આમ પોકાર કરેછે. તે શબ્દો એક પારાધીએ સાંભળ્યા. તે સાંભળતાંજ પાસે આવીને બુએછે. તો સ્ત્રીને અજગરે સાથળ સુધી ગળેલીછે. આ તોમ કુહાડીના ઘાથી અજગરને મારી સ્ત્રીને મુકાવી, ઘણી આસનાવાસના કરી, તેનું વૃતાંત પુછ્યું. દમયંતીએ સર્વે કહ્યું. તેને અર્ધ વસ્ત્ર પહેરેલું જોઇ પારાધીની દાનત બગડી. તેથી દમયંતી એ ક્રોધાવેશમાં આવી, અગ્ની સરખી લાલચોળ થઈ, તેને શ્રાપ આપ્યો કે; મારા પ્રાણુનાથ નળરાજ વગર મનથી કરીને પણ બીજાનું ચીંતવન કરતી ન હોઈ તો આ તુચ્છ પારાધી પ્રાણુ રહીત થઈ પડે ? પારાધી તરત ભયભીત થઈ પૃથ્વી પર પડ્યો. દમયંતી ત્યાંથી આગળ ચાલવા લાગી પર્વતો, શુક્ષ્મો, નદીઓ, વૃક્ષો વગેરે ઓળંગી એક મોટી શીલાપર બેસી, અથોર વનમાં ધીરવીર અને કઠણ કાળજીના મનુષ્યનું હૃદય પીગળાવી નાંખે, એવું મહા રૂદન કરવા લાગી. તેથી આખું વન શોકમય દીસવા લાગ્યું. પશુ, પક્ષીઓ અને ફાડી ખાનારા જાનવરો પણ જ્યાંના ત્યાં સ્થીર થઈ ગયાં; આ વન દેવી છે, તે આપણને પકડશે; એવો ભય પામી નાશી જવા લાગ્યા વનમાં ફરતાં ફરતાં જ્યાં વશિષ્ઠ વગેરે રૂષીઓનો આશ્રમ હતો ત્યાં આવી. તેમણે તેનો ઘણી પ્રકારે સત્કાર કરી ધીરજ આપી. રૂષીઓને દમયંતીએ કહ્યું “ મહાત્માઓ ! ” મારા જીવન આધાર નળ રાજા નહીં મળે. તો હું મારા દેહનો ત્યાગ કરીશ. કારણ

“ સ્ત્રી જાતીને પતી વગર જીવવાથી શું લાભ છે ” “ રૂપીઓએ કહ્યું. ” સતી ! તું થોડા વખતમાં તારા પતીને મળીશ. એટલું સાંભળી રૂપીની રબલ લઇ ચાલતી થઇ. ચેદી દેશના રાજા સુખાહુના મુલકમાં કોઇનો સંઘ જતો હતો, તે સંઘ સાથે ચાલી. એક વનમાં મોટું તળાવ હતું, ત્યાં સંઘે પડાવ નાંખ્યો. રાત્રે હાથીઓનું મોટું ટોળું પાણી પીવાને આવ્યું. તેણે એકદમ મોટી ગર્જના કરી. તેથી આખો સંઘ ગભરાઇ ગયો. સંઘના મનુષ્યો કહેવા લાગ્યા કે આપણા સંઘ સાથે એક વિચિત્ર દેખાવની સ્ત્રી આવી છે. તે કોઇ રાક્ષસી જણાય છે, તેણેજ આ માયા રચી હશે. માટે ચાલો તેને શોધીને મારીએ. આ સાંભળી દમયંતી ભય પામી વનમાં નાશી ગઇ. રૂદન કરતી ચેદી દેશના રાજા સુખાહુના શહેરમાં આવી, રાજાના મહેલ સામે ઉભી. સુખાહુની રાણી ગોખમાં બેઠી હતી. તેણે જાણ્યું આ કોઇ દુઃખી સ્ત્રી ઉભી છે. એમ જાણી દાસીને તેડી લાવવા હુકમ કર્યો. દાસીએ જઈ દમયંતીને મહેલમાં લાવી બેસાડી. તેના ખગર અંતર પુછ્યા; તે પરથી રાણીને દયા આવી ! તેણે કહ્યું તું અહીં રહે. હું તારા પતીને શોધવા ચાકરો મોકલીશ તું અહીં રહેવાથી તારા પતીને મળીશ. દમયંતીએ કહ્યું, “ હું કહું તે પ્રમાણે વચન પાળો તો હું રહું, હું કોઇનું ઉચ્છિષ્ટ ખાઇશ નહીં, પગે ચાલી ક્યાંએ જઇશ નહીં, કોઇ પુરૂષ મારે વીષે પાપ જુદ્ધિ કરે, તો તેનો તમારે નાશ કરવો, કારણ કે એવા અધર્મી પુરૂષની સામે જોવું પણ નહીં એવું મારું વ્રત છે. ”

હું કોઈ પુરૂષ સાથે ભાષણ કરીશ નહીં. ફક્ત મારા પત્નીની શોધ કરનાર પ્રાદ્વાણનેજ નેત્રથી જોઈશ. આ રીતે તમારાથી બની શકે તો હું રહીશ. નહીં તો મારે રહેવાની ઇચ્છા નથી. રાણીએ કહ્યું આ તારું ઉત્તમ વ્રત છે; તે માટે તમારા કહેવા પ્રમાણે બંદોબસ્ત કરીશ. તમે બેફીકરથી રહો. રાણીએ દમયંતીને પોતાની સુનંદા નામે પુત્રી સાથે જુદા મહેલમાં રાખી.

નળ રાજા દમયંતીને ત્યાગી વનમાં ગયો, ત્યાં સળગતા દાવાનળમાં પડેલા એક કઠોટકે નમન કરી કહ્યું--મેં નારદજીનો છળ કર્યો હતો--તેથી તેણે કોષ કરી શ્રાપ આપ્યો છે, કે તું નળ રાજા આવે ત્યાં સુધી અહીં સ્થીર થઈ રહેજે. જ્યારે નળ તને અહીંથી ઉપાડી બીજે મુકશે, ત્યારે શ્રાપથી મુક્ત થશે. રાજન! હું એક પગલું પણ આડી શકતો નથી. માટે આ મહા દાવાનળથી મારી રક્ષા કરો. હું તમારો સખા થઈ તમારું પ્રિય કરીશ; ત્યારે નળે તેને અગ્નીથી મુક્ત કર્યો, ત્યારે તેણે કહ્યું કે--તમે કોઈ પ્રાણીથી ભય પામશો નહીં. તમે અયોધ્યા નગરીના રતુપર્ણ રાજા પાસે જઈ બાહુક નામે સારથી છું એમ કહેજો, તમે તેને અશ્વ વિદ્યા શીખવજો. તેથી તે તમારો મિત્ર થશે. ત્યારે તમે દુઃખમાંથી મુક્ત થશો, અને તમારાં બાઈડી છોકરાં તથા રાજ્યને પામશો. એટલું કહી એ જતો રહ્યો. નળ રાજા અયોધ્યામાં ગયા ત્યાં રતુપર્ણે સત્કાર કર્યો. અને સારથીની પદવી આપી. તેના હાથ નીચે વાપર્ણ્ય તથા જીવલને સારથી

રાજ્યા આ વખતે નળ રાજા યોગળી ન શકાય એવા શરીરનો થઈ ગયો હતો. તે રોજ સાંજે એક સ્ત્રી જોલતો તેનો ભાવાર્થ-- અરેરે! ક્ષુધા તૃષ્ણા પીડાએત્રી સ્ત્રી થાકી જઈને, પોતાના મંદ બુદ્ધિના પતિને યાદ કરી ક્યાં સુતી હશે! “આવાં વચન સાંભળી જીવલે પુછ્યું કે, તું જેનો શોક કરે છે તે કોણ છે? અને કોની સ્ત્રી છે? બાકુકે જવાબ દીધો કે, “તે કોઈ મંદ બુદ્ધિવાળા પુરૂષની ઘણી માનેતી સ્ત્રી છે તેનો તેણે કારણસર ત્યાગ કર્યો છે. તે ૧ દુઃખી થઈ પોતાની મરજી પ્રમાણે ફરે છે. તે પુરૂષ પહેલાં મહાન રાજા હતો, હાલ ખરાબ સ્થિતિમાં રહી, પોતાની સ્ત્રીને યાદ કરી દુઃખ પામે છે.” એમ કહી યોગળાણ ન પડે તેવી રીતે ત્યાં રહ્યો, નળ અયોધ્યાના રાજાને ત્યાં ને દમયંતી ચેદી રાજાની રાણી પાસે એમ જાને આશ્રય મળવાર્થી રહ્યાં.

ભીમક રાજાએ નળ દમયંતીના શોધ માટે ચારે તરફ પ્રાહ્મણો મોકલી દીધા. શોધ કરતાં કરતાં સુદેવ પ્રાહ્મણ ચેદી દેશના રાજા સુબાહુના ગામમાં આવ્યો. રાજ્ય મહેલમાં ગયો, ત્યાં સુનંદા પાસે સૂકાએલ શરીરે સુંદર સ્વરૂપવાન દમયંતી દીઠી. તેને ભીમક રાજાના ખજાર આપ્યા, દમયંતી પોતાના માત પિતા ઘણાં ચિંતાતુરછે, એવી ખજાર સાંભળી રૂદન કરવા લાગી. તે જોઈ સુનંદા પણ ઘણી દીલગીર થઈ. તેણે આ ખજાર પોતાની માતાને આપ્યા. રાણી દમયંતી પાસે આવી, પ્રાહ્મણને ખજાર પુછવા લાગી

મહારાજ ! આ સૈહંધ્રી કેની પુત્રી છે ! અને કેની રાણી છે ? તે પોતાના પ્રિય પતિ તથા માતૃપીતાથી કેમ વિયોગ પામી છે ? તેને તમે કેમ ઓળખી ? એ સર્વે કહો. બ્રાહ્મણે સર્વ હકીકત માંડીને કહી સંભળાવી. તે સાંભળી સુનંદા તથા તેની માતા રૂદન કરતાં કરતાં સ્તબ્ધ થઇ ગયાં. પછી દમયંતીને કહ્યું. તું તો મારી બેનની દીકરી થાય છે. મેં પણ આ તારા લલાટના લાલમસથી હવે ઓળખી. હું તારી મા બને દશાર્ણુ દેશના સુદામા રાજાની પુત્રીઓ છીએ. તારો જન્મ દશાર્ણુ દેશમાં છે. તારે હવે કશી ચીંતા ન કરવી. આ ઘર તારું જ છે, અને હું તારી માતાજી છું એમ સમજ. દમયંતી આ સાંભળી પગે લાગી બોલી— તમે ઓળખતાં નહોતા તો પણ તમે મારી બરદાસ બરે બર કરી છે, મને હવે જવાની જલદી રજા આપો, કારણ મારાં બે નાનાં બાળકો મારા પિતાને ત્યાં છે. તે મારા વીના શોચ કરતાં હશે, માટે કૃપા કરી મને વિદલ્લ દેશ મોકલાવો; ત્યારે તેની માસીએ હા પાડી. પોતાના પુત્રને કહી પાલખીમાં બેસાડી, કેટલીક સેના સાથે મોકલી દીધી. તેનાં માતા પીતા દમયંતીને જોઇ ઘણું ખુશી થયા. દમયંતીએ પોતાની માતાને જણાવ્યું કે “ જો મારા જીવની આશા રાખતા હો, તો તમારા જમાઇ નાનની શોધ કરાવો.” ભીમક રાજાએ તેના કહેવા પ્રમાણે બ્રાહ્મણો મોકલ્યા. સતી દમયંતીએ બ્રાહ્મણોને કહ્યું કે જ્યાં જાઓ ત્યાં જઇ એમ કહેવું કે— “ હે કપટી ! અઘોર વનમાં અર્ધું વસ્ત્ર કાપી

સુતેલી પ્રીય સ્ત્રીનો ત્યાગ કરી ગયા તે તમને ઘટીત નહોતું; કેમકે પતિએ પોતાની સ્ત્રીનું ભરણપોષણ કરવું જોઈએ.” બ્રાહ્મણે દેશોદેશ ફરવા લાગ્યા. અયોધ્યા પુરીમાં રતુપર્ણ રાજા પાસે પર્ણાદ નામે બ્રાહ્મણ આવ્યો, તેણે સભામાં દમયંતીના કહેવા પ્રમાણે આવી કહ્યું. પણ સભામાંથી કોઈએ જવાબ આપ્યો નહીં. બ્રાહ્મણે જવાની તૈયારી કરી, ત્યારે બાહુક નામના સારથીએ એકાન્તે આવી, નિશ્વાસ નાંખી ઘણું રૂદન કરતાં કરતાં, સર્વના કુશળ ખબર પૂછ્યા અને કહ્યું,--“કુલીન સ્ત્રી ખરાબ હાલતમાં આવ્યા છતાં પોતાનું શિયળ પણ સાચવે છે, તે સ્વર્ગને પામે છે. પોતાના નિર્વાહ વાસ્તે પક્ષીઓ પકડવા જતાં, જેનાં વસ્ત્ર હરણ થએલાં છે એવો પોતાનો પતિ જ્યારે પાછો આવે; ત્યારે તેના પર ક્રોધ ન કરવો જોઈએ.” પર્ણાદ બ્રાહ્મણ આ સાંભળી દમયંતી પાસે આવ્યો. તેણે યથાસ્થિત વાત કરી બતાવી. દમયંતીએ આ વાત પોતાની માને કહી. તેણે ભીમક રાજાને જણાવ્યું. તે પરથી સુદેવ બ્રાહ્મણને નળને બોલાવવા મોકલ્યો. તેને દમયંતીએ કહી રાખ્યું હતું કે, તારે રતુપર્ણ પાસે જઈ કહેવું કે, દમયંતીનો ફરી સ્વયંવર થાય છે. ત્યાં ઘણા રાજાઓ આવશે. આપને આવવા ઇચ્છા હોય તો તુરત પધારો. સુદેવે તે પ્રમાણે જઈ રતુપર્ણને કહ્યું. તેણે બાહુક નામના સારથીને કહ્યું કે, વિદર્ભ દેશમાં દમયંતીનો ફરી સ્વયંવર થાય છે. ત્યાં મારે એક દીવસમાં જઈ પહોંચવું છે. બાહુકે વિચાર કર્યો કે, દમયંતીએ હુએ

કરી કરી સ્વયંવર કરવાનો વિચાર કર્યો હશે ! કે મારે માટેજ આ ઉપાય કર્યો હશે ! જે હોય તે ખરું, પણ ત્યાં જવાથી તેનો નિશ્ચય થશે. એમ મન સાથે વિચાર કરી, રાજાને કહ્યું; - “હું આપની મરજી પ્રમાણે પહોંચાડીશ.” પછી ઉત્તમ વાયુ સરળા વેગવાળા ઘોડા રથને બેઠી ચલાવવામાં એવી ચતુરાઈ બતાવી કે, તે બેઠે રાજા ઘણો ખુશી થયો. રથ ઘણો વેગથી ચાલ્યો જાય છે, ત્યાં રસ્તામાં એક બેડાનું ઝાડ આવ્યું. રાજાએ કહ્યું, આ ઝાડપર જે ફળ તથા પાન છે તથા નીચે ફળ ને પાન પડ્યાં છે. તેની ગણતરી કરું તે તું સાંભળ, ખરી પટેલાં પાન એકબે ને એક અને ફળ એકજ છે. વૃક્ષની આ બે શાખાઓમાં પાંચ કરોડ પાન અને બે હજાર પંચાણું ફળ છે. માટે તારે ચોકસા કરવું હોય તો કરી બે તેપરથી બાહુકે રથ ઉભર્યો રાખ્યો. વૃક્ષને કાપી ફળ તથા પાન ગણ્યાં, તો રાજાના કહેવા પ્રમાણેજ થયાં આ બેઠે બાહુક આશ્ચર્ય પામ્યો અને રાજાને કહ્યું કે તમે મને આ વિદ્યા શીખવો અને હું તમને અશ્વ ચલાવવાની વિદ્યા શીખવીશ. પછી રૂતુપર્ણે ગણવાની તથા પાસા નાંખવાની વિદ્યા શીખવી કે તેના શરીરમાં થી કળીયુગ હતો તે દુર થયો. અને સુખદિ ઉત્પન્ન થઈ આવી. રૂતુપર્ણે કહ્યું હું અશ્વ વિદ્યા મારી મરજી થશે ત્યારે શીખવીશ પછી બાહુકે રથ બેસથી હાંક્યો કે તરત ભીમક રાજાના કુંદનપુરમાં આવી પહોંચ્યા.

દમયંતીએ રથના પેડાંને મેઘની ગર્જના સરખો
 ગડગડાટ સાંભળી બાણ્યુ' કે, આવો અવાજ નળના હાંકવા
 સીવાય થાય નહીં. એમ બાણી તેને જોવાને મહેલની
 અગાશીમાં ગઈ, ને જોયું તો વાણેય તથા બાહુક સારથી
 સાથે રૂતુપર્ણ રાજાને જોયા, પણ નળે જુદો વેશ લીધેલો
 હોવાથી ખરાબર ઓળખી શકાય એવું નહોતું. રૂતુપર્ણ
 આવી તરત ભીમક રાજા પાસે ગયો ભીમકે આદર સત્કાર
 કરી પુછ્યું કે “આપ શા કારણે પધાર્યા છો ?” સ્વયંવર
 વીધે કંઈ તૈયારી જોવામાં આવી નહીં, તેમાં ભીમક રાજા
 પણ તે સખધે કંઈ જાણતો નથી. એવું જોઈ, રૂતુપર્ણે કહ્યું--
 હું આપને મળવા માટેજ આવ્યો છું; પરંતુ ભીમકે
 બાણ્યુ' કે એટલે દુરથી આવવાનું કંઈ કારણ હોવું જોઈએ.
 હશે ! જે હશે તે જણાઈ રહેશે. પછી દમયંતીએ કેશીની
 નામની દાસીને જોલાવીને કહ્યું કે;--જા તપાસ કરકે, હુંકા
 હાથાવાળો રથ હાંકનાર કેણુ છે ! અને પુછજે કે શા માટે
 આવ્યા છો ? મને તો એ નળ રાજાન લાગે છે. પછી જેવા
 હોય તેવા ખખર લાવ-કેશીનીએ જઈ પુછ્યું કે--આપનું
 અહીં પધારવું શા કારણથી થયું છે ! બાહુકે કહ્યું;--સુદેવ
 આજણના કહેવા પ્રમાણે દમયંતીનો બીજીવાર સ્વયંવર
 થાય છે તે માટે અમે આવ્યા છીએ. કેશીનીએ પુછ્યું--
 “આ બીજો પુરૂષ કેણુ છે ! અને તમે કેણુ છો ! બાહુકે
 કહ્યું “ નળ રાજા જ્યારે બન ગયા, ત્યારે તેનો સારથી નળના
 ઓકસને અહીં સુકી રૂતુપર્ણ રાજાને ત્યાં સારથી થઈ રહ્યો.

છે. મને પણ અથ્થ વિદ્યામાં કુશળ જાણી સારથી રાખેલ છે. કેશીનીએ કહ્યું:-, “ વાળેય ”! નળ રાજા કયાં છે! બાહુકે કહ્યું:- નળ રાજાના ખબર નથી કારણ કે તે જુદા જુદા વેશે ફરે છે તેથી તેને કોઈ ઓળખી શકતું નથી. કેશીનીએ કહ્યું:- અયોધ્યામાં પ્રથમ કોઈ બ્રાહ્મણ આવ્યો હતો: તેણે કોઈ સ્ત્રીના કહેલાં વાક્ય કહ્યાં હતાં, ને તેને તમે કંઈ ઉત્તર આપ્યો હતો? આ સાંભળી ખેદ યુક્ત હૃદયથી બાહુકે કહ્યું:-રાજ્ય બ્રહ્મ થયેલા પતીએ કોઈ કારણથી કુલીન સ્ત્રીનો ત્યાગ કર્યો હોય તો પણ તેણે પોતાના પતિપર કોઈ કરવો ઘટીત નથી. પોતાના પ્રાણનો નિર્વાહ કરવાની ઇચ્છાથી પક્ષીપર નાખેલું વસ્ત્ર પક્ષીઓએ હરણ કરવાથી વસ્ત્ર રહીત થયેલાં પતી ઉપર સતી સ્ત્રીએ દોષ દ્રષ્ટિથી જોવાનું નથી. આ પ્રમાણે બોલતાંજ બાહુકની આંખમાંથી દડદડ આંસુની ધારા વહેવા લાગી. આ બનાવ જોઈ કેશીનીએ દમયંતીને સર્વે વાતથી વાકેફ કરી. દમયંતીએ જાણ્યું કે તેજ નળ છે પણ તેના સ્વરૂપનાં ફેરફારે બરાબર ઓળખાતા નથી. માટે ફરી પરીક્ષા કરવાને કેશીનીને મોકલી, કેશીનીએ તેના દેવ તથા મનુષ્ય સરખાં સર્વે ચિન્હો જોઈ દમયંતીને વાકેફ કરી. આ સાંભળી દમયંતી રૂદન કરવા લાગી, ફરી કેશીનીને કહ્યું કે-તેના રસોડામાંથી ખાવાનું લઈ આવ. કેશીની લઈ આવી, તેનું ભોજન દમયંતીએ કર્યું. તે પરથી નિશ્ચય કર્યો કે તેજ નળ છે. એવી પક્ષી ખાતરી થતાંજ તે વધારે ખેદયુક્ત થઈ રૂદન કરવા લાગી. પોતાનાં બે બાળકોને કેશીની સાથે

બાહુક પાસે મોકલ્યાં. નળે તરત ઓળખી કાઢીને સામા જઈ
તેડી લાવી, જોળામાં બેસાડ્યાં અને સામું જોઈ રૂદ્ધ કરવા
લાગ્યો. પોતાના સ્વરૂપની ઓળખાણ ન પડે, માટે તે બાળ-
કોને પાછાં આપી બોલ્યો કે, મને મારાં બે બાળક સરખાં
આ બાળકને જોઈ નેત્રમાં આંસુ આવે છે. કેશીની ! તું મારી
પાસે વારંવાર આવે છે તેથી લોક દોષ મુકશે, અમે પરદેશી
છીએ, માટે મારી પાસે વારંવાર આવવું એ લોક વિરુદ્ધ
ગણાય;--

બાહુકનાં આવાં વચન સાંભળી કેશીનીએ હમયંતીને
વાત કરી. તે પરથી હમયંતીએ કેશીનીને પોતાની મા
પાસે કહેવરાવ્યું કે;-- આ બાહુકજ નળ હશે, એવી
શંકાથી તેની ઘણી પરીક્ષા કરાવી જોઈ. તે બરાબર
મળેછે, પણ તેનાં સ્વરૂપ વીણે મને શંકા આવે છે. માટે
હું જાતે તેની પરીક્ષા કરવા ઇચ્છું છું. તેથી બાહુક મારા
મહેલ પ્રત્યે આવે અગર હું તેને ત્યાં જાઉં; એવી રીતે
કરવાને મને રજા આપો. હમયંતીની માએ તેના પિતાને
વાત કરી. તેથી રાજાએ તેમ કરવા હા પાડી, કેશીનીને
મોકલી નળને પોતાને મહેલ જોડાવ્યો. જેવાં એકબીજાને
નેત્ર મળ્યાં કે તુરત દુઃખથી બંનેના નેત્રમાં આંસુ ભરાઈ
આવ્યાં, પતિવૃત્તા હમયંતીએ બાહુકને કહ્યું;--“ ધર્મને બાણ-
નારા નળ રાજા વનમાં પોતાની સ્ત્રીનો ત્યાગ કરીને ગયા છે,
તેને કોઈ દીવસે નેત્રથી જોયા છે ? અપરાધ વગરની નિદ્રાવશ
થયેલી પોતાની પ્રીય ખતિને અઘોર વનમાં છોડી દઈ નળ રાજા

વગર ખીજો કયો પુરૂષ જતો રહે ! હું મારા સ્વયંવરમાં
 આવેલા દેવતાઓનો ત્યાગ કરીને નળ રાજનને વરીછું,
 માટે હું તેનીજ છાયામાં રહેનારી ને સંતાન વાળીછું,
 તેમ છતાં તેણે મારો કેમ ત્યાગ કર્યો હશે ? તેણે અગ્ની
 તથા દેવ સમક્ષ મારો કરગૃહાણુ કરીને--“હું તારી સાથે
 પ્રીતીથી સદાય વર્તીશ” એવી પ્રતિજ્ઞા લીધી છે. તે પ્રતિજ્ઞા
 ક્યાં ગઈ ?” આ પ્રમાણે બોલતાં હમયંતી ચોધાર આંસુએ
 રૂદન કરવા લાગી, ત્યારે બાહુકે કહ્યું :--હે પતિવ્રતે ! મારું
 રાજ્ય નાશ પામ્યું, તારો મેં ત્યાગ કર્યો, એ બધું મેં નથી કર્યું,
 પરંતુ મારી અંદર કળિયુગે પ્રવેશ કરવાથી મારી બુદ્ધી બ્રહ્મ
 થઈ તેથી થયું. તે કળિથી ઉત્પન્ન થયેલી કુબુદ્ધી દુર થઈ,
 ત્યાર પછી તારો શોધ કરતો અહીં આવ્યો. ભીમક
 રાજના ફરમાનથી દેશાવરમાં હતો ફરેછે, તે કહેછે કે,
 હમયંતી ખીજ પતિને ફરીથી વરશે. નીચ સ્ત્રીની પેઠે
 આ કાર્ય તને લાયક નહીં, તારા સ્વયંવરની વાત સાંભળી
 આ રૂપણું રાજા અહીં આવ્યો છે. હમયંતી પતિનાં આવા
 વચન સાંભળી ભય પામી થર, થર, કંપતી હાથ જોડી
 બોલી કે,--પ્રીય સ્વામીનાથ ! તમે મારા વીષે કંઈ શંકા
 ધરશો નહીં, કારણ હું દેવાને મુઠી તમને વરીછું. મારા
 પીતાએ મારા કહેવાથીજ ગ્રાહ્યો. તમારી શોધ કરવા સાડ
 મોકલ્યા છે. તે મારા કહેલાં વચનને બોલતા ફરેછે, તેમાં
 પર્ણાદ તમારો શોધ લાવ્યો. તે મને ખબર થતાં, તમે
 તરત અહીં આવો એ સાડુંજ મારો ફરીથી સ્વયંવર થશે

એવું બહાનું કાઢ્યું. પ્રાણુ પ્રિય ! હું ધારતી હતી કે જો
આપજ હશે, તો ગમે તેમ કરીને પણ એકદમ આવી
પહોંચશે. આપ વીના ટુંકી મુદતમાં એકદમ કોણ આવી
શકે તેમ છે ! પ્રાણુનાથ ! હું મને કરીને પણ અધર્મ
રસ્તે પૃવત્તિ નથી. તે સત્યપણાએ આપણાં બે ચરણ સ્પર્શ
કરું છું. મેં કોઈ દીવસ પાપ કર્મનું આચરણ કર્યું હોય,
તો આખા જગતનાં પ્રકાશમાન વાયુ, સુર્ય, ચંદ્ર અને
દેવો મારા પ્રાણુનો નાશ કરે, નહીંતો જેવું માફ સત્ય
પણું છે તેવું જણાવે. સતી દમયંતીની આવી પ્રાર્થનાથી
દેવોએ પવિત્રવાણી ઉચારી શાક્ષી આપી કે;—અમે દમ-
યંતીની રક્ષા કરીએ. તેણે સ્વધર્મનું પાલન કર્યું છે, તેણે
કેવળ તારી પ્રાપ્તિ માટેજ આ ફરીથી સ્વયંવરનું બહાનું
કર્યું. તેમાં ટુંકી મુદતે સર્વેને આવવાનું હતું, તો તેમાં
તારા સ્ત્રીવાય બીજો કોણ પુરૂષ એકદમ આહીં આવવા
સમર્થ થાય ! માટે હે રાજન ! તને તારી ધર્મ પત્નિ
પ્રાપ્ત થઈ, માટે તું શંકારહીત થઈ કુટુંબ સાથે તારે દેશ
જા. એવો આશીરવાદ આપ્યો. નળનું સ્વરૂપ હતું તેવું
થઈ ગયું. આ જોઈ દમયંતી દુર્ષ પામી સજ્જન નેત્રે
પતિને ભેટી પડી. નળ પણ ખુશી થયો. આ બાહુક તે
નળ છે, એ જોઈ દમયંતીના માળાપ ખુશી થયાં. નળ
પોતાની પ્યારી સ્ત્રી દમયંતીને તેડી સ્વદેશ ગયો. આ
અરિત્રપરથી જણાય છે કે દમયંતીનો નળે વનમાં ત્યાગ
કર્યો. તેથી તેને અનેક પ્રકારનાં દુઃખ પડ્યાં, તો પણ

પતિપર તેવોજ અખંડ પ્રેમ રાખી રહી, શિયળ સાચવી
પોતાનું સતીત્વ બતાવી આપ્યું. તેથી કરી જગતમાં અખંડ
અમર કીર્તી રહી ગઈ છે. હે પુત્રી ! આજે તને સતી
દમયંતીનું ચરિત્ર સંભળાવ્યું. પણ કાલે તને સતી દ્રોપદીનું
ચરિત્ર સંભળાવીશ. પછી બંને માતા તથા પુત્રી પોત
પોતાને સ્થાને ગઈ.

ચોથો દિવસ.

ચોથે દિવસે માતા તથા પુત્રી કામથી નીવૃત્ત થતાંજ
હમેશની પેઠે બેઠાં. ત્યારે પુત્રી કહે છે હે માતા ! આજે સતી
દ્રોપદીનું ચરિત્ર સંભળાવવાનું કહ્યું છે. તો તે સંભળાવો
માતા કહે છે આ સતી પાંચાલ દેશના કામ્પિલ નગરના રાજા
દ્રુપદની પુત્રી થાય. એ સ્વરૂપે સુંદર, તેજસ્વી અને જરા
શ્યામ વર્ણે હતી, બાહ્ય કાળમાં પિતાને ત્યાં આચાર્યની પાસે
ઉપદેશ ગૃહણ કરતી હતી. ચિત્ર રચના, શિક્ષક કાર્ય, ધર્મ
શાસ્ત્ર અને અધ્યાત્મિક જ્ઞાન વગેરે સઘળા વિષયનું તેણે યત્ન
પુર્વક શિક્ષણ મેળવ્યું હતું. એ રાજ્ય પુત્રી હતી છતાં
પોતાનો ખારીલો અને હઠીલો સ્વભાવ દાખી રાખતી. એ
દુઃખમાં રોયા કરે એવી નહોતી, પણ સ્થિતિને અનુકુળ થઈ
રહી સદા પ્રસન્ન રહેતી તે કરેજ, પાકી અને સાવધ હતી.
સંકટ સમયે નહીં ગભરાતાં, બને તેટલો ઉપાય કરે તેવી,
ને વ્યવહારમાં કુશળ હતી. તેનામાં પુરૂષ શૌર્ય હતું. ગમે
તેવા પ્રસંગે પણ નિર્ભયતાથી જવાબ આપતી. તેનો
સ્વભાવ જરા રીસાળ અને છણકો કરવાનો હતો, પણ

અસંગ વીત્યા પછી તેમાંનું તેને કાંઈ નહીં, સામા મનુષ્યના મનની તરત પરીક્ષા કરી લેતી, એવી તે ચતુર અને હુશીઆર હતી. ભારત ભુમીમાં પાંચ મુખ્ય સતી ગણાય છે તેમાં એ પ્રખ્યાત સતી હતી.

દ્રૌપદીને દ્રુપદ રાજાએ સ્વયંવરથી પરણાવવાનો વિચાર કરી, દેશાવરના રાજાઓને પધારવા આમંત્રણ મોકલ્યાં તેથી કૌરવો-દુર્યોધન તથા કર્ણ વગેરે-કૃષ્ણ, બળરામ, શિષુદેશનો જ્યદ્રથ, પાંડવો વાસુદેવ, ચેદિનો શિશુપાળ વિરાટનો રાજા, મદનો શલ્ય વગેરે રાજા રાણાઓ આવી એકઠા થયા હતા. પાંડવો આ વખતે વનવાસમાં હતા તેઓ પણ આ સમાચારથી લલચાઈ, સ્વયંવર જોવા રૂપીયો સાથે પ્રાક્ષણ રૂપિના વેશે આવ્યા. સ્વયંવર મંડપનો અલૌકિક ઠાઠ હતો. એક બાજુ રાજાઓ બેઠા હતા. એક બાજુ રૂપિ મંડળ અને એક બાજુ દ્રૌપદી પોતાની દાસીઓ સાથે શણગાર સજી બેઠી હતી. વચમાં સ્થંભ પર સુવર્ણ મત્સ્ય ટાંગ્યો હતો. તેને ફરતાં ચક્રો ઉલટાં સુલટાં ફર્યા કરતાં હતાં. નીચે એક ધનુષ્ય પડ્યું હતું, વાજાંત્રો મધુર સુરોથી સભાજનોનાં મનને આનંદ આપતાં હતાં. સ્ત્રીઓ શણગાર સજી મંગળ ગીતો ગાતી હતી. આ પ્રસંગે દ્રુપદ પુત્ર ધૃષ્ટદ્યુમન સ્વયંવર મંડપમાં ઉભો થઈ બોલ્યો. “વીર પુરૂષે આ દંડની ઉપર સુવર્ણ મત્સ્ય છે. તેની આંખ આ ધનુષ્ય વડે જે વીંધશે, તે દ્રૌપદીને વરસે. કોઈએ એકથી બીજી વાર બાણ મારવું નહીં. જેની શક્તિ હોય તે ઉઠે.” પછી

કેટલાક ઉઠ્યા, પણ ધનુષ્ય વાળી ન શક્યા, કેટલાકે અપમાન થવાને ભયે ઉઠ્યા નહીં. પછી કહ્યું ઉઠી ધનુષ્ય વાળ્યું. તેમાં બાણ ચોજવાનું કર્યું કે, દ્રૌપદી બોલી “હું સૂત પુત્રને નહીં પરણું.” કહ્યું ઝાંખો પડ્યો, પણ હસતું મુખ રાખી મંડપ બહાર જઈ બેઠો, જ્યારે સૌ રાજા હારી બેઠા. ત્યારે રૂષિ મંડળમાં બેઠેલા પાંડવોમાંથી અર્જુને ઉભા થઈ ધનુષ્ય ચડાવ્યું. બ્રહ્માણને ધનુષ્ય ચડાવતો જોઈ સૌ આશ્ચર્ય પામ્યા, પણ અર્જુને દ્રૌણ ગુરૂનું સ્મરણ કરી બાણ સાધી માર્યું કે મત્સ્યની આંખ વીંધાઈ ગઈ. ધન્ય ! ધન્ય ! વાઃવા થઈ રહી દ્રૌપદીએ અર્જુનને પ્રેમથી હાર પહેરાવ્યો. પાંડવો દ્રૌપદીને લઈ પોતાને ઉતારે આવ્યા. દ્રુપદ રાજાએ દ્રૌપદીને શાસ્ત્ર વિધિએ પરણાવી.

દ્રૌપદી પાંડવો સાથે ઇન્દ્રપ્રસ્થમાં રહી, રાજકાજના કાર્યમાં મોટી સલાહકાર થઈ પડી હતી. તેમજ સંસાર, વ્યવહારનાં કાર્યો કરતી, અભ્યાગત, અનિધિ, અને દાસ દાસીઓને ભોજન તથા પોશાક વિષયની વ્યવસ્થા કરતી. ગોશાળા અને મેષશાળા પોતે જોતી. ખબરો તેના હાથમાં હતો. આવક જવકનું સઘળું કામ કરતી. જે કાર્યનો ભાર લેતી હતી, તે અભિવિનત અને શાંત ભાવથી કરતી હતી. તે કહેતી કે;—“જીવ નિષ્કામ નહીં હોય તો મુક્તિ મેળવી શકતો નથી.” જ્યારે વનવાસમાં હતી; ત્યારે કામ, ક્રોધ અને અહંકારને છોડી, હૃમેશાં પાંડવો અને તેઓની બીજી સ્ત્રીઓની સેવા કરતી. પ્રાતઃકાળે વહેલી ઉઠી સ્નાન, કરી

ઇશ્વરોપાસના વગેરે નિત્ય કર્મ કરતી. પછી ધ્યાન પૂર્વક
 એકાગ્ર ચિત્તે પતિના કહેવા પ્રમાણે કામે લાગતી. ઘરની
 સર્વ સામગ્રી સ્વચ્છ કરતી, ઘર લીંપતી, વખતસર રસોઈ કરી
 ભોજન કરાવતી, સાવચેતથી ધાન્યની રક્ષા કરતી, દુષ્ટ સ્ત્રી-
 ઓની સાથે કદીપણ સહવાસ કરતી નહીં, તીરસ્કાર ભરેલાં
 વાક્યો મોંએ કદીપણ લાવતી નહીં. સર્વના પ્રતિ આગસ્ય
 શુન્ય થઈને કાળ ગાળતી, ઘણાજ અગત્યના આનંદોત્સવમાં
 જતી, તો મર્યાદાથી રહેતી. ઘણાજ આશ્ચર્યકારક બનાવોમાં
 મંદ હાસ્ય કરતી, સીવાય કદીપણ હસતી નહીં. દરવાજા ઉપર,
 ગંદકીની જગ્યામાં, ગૃહોપવનમાં ઉભી રહેતી નહીં. સત્યમાં
 નિમગ્ન રહીને નીરંતર પતિ સેવા કર્યા સીવાય એક પણ પણ
 સુખી રહેતી નહીં. સ્વામી કોઈ સંકટમાં હોય તો તે નિવાર્ણાર્થે
 પુષ્પ અને અનુલેપનનો ત્યાગ કરી વૃતાનુષ્ઠાન કરતી તેમજ
 સ્વામીના હિતાર્થે અલંકૃત થઈને હીતનુષ્ઠાન કરતી. ઇર્ષ્યા
 ત્યાગી, મનને વશ કરી પતિ જેમ પ્રસન્ન થાય તેમ કરતી.
 દુરથી બોલાવે અગર ઇસારો કરે કે, સ્વામી પાસે તરત હાજર
 થતી અને તેમની ઇચ્છાનુસાર ચાલતી. પતિને 'ખોટું' લાગે
 એવું કંઈ પણ આચરતી નહીં, ખરાબ પદાર્થ જોતી નહીં,
 પ્રાણનાથ વિના દેવ, મનુષ્ય કે ગંધર્વ ગમે તેવા રૂપાળા યુવાન
 વસ્ત્રાલંકારથી શોભીત હોય, તોપણ તેને તુચ્છ લેખતી. એક
 પતિનેજ સુર્ય, અગ્ની અને ચંદ્રસ્વરૂપ માનતી. પતિ વીના
 ની સ્ત્રીનો સંસાર શોકનું કારણ છે, સંસારમાં પતિ એજ સુખ
 માત્રનો હેતુ છે. પતિજ આ સંસારમાં તારણહાર છે એવું

સમજી તન, મન, કર્મ અને કાયાથી પતીજ પર ભાવ રાખતી. સુંદર વસ્ત્રાલંકાર સજી, પુષ્પ અને ચંદન ચર્ચી પતિ સેવામાં હાજર થતી. પતિના પરદેશ ગમન પ્રસંગે ઉત્તમ વસ્ત્રાભુષણનો ત્યાગ કરી, વૃત્ત, નિયમ કરતી રહેતી. કુટુંબનાં જે જે ધર્મે પાળવાને સાસુજી કુંતા કહેતા, તે પ્રમાણે પાળતી, વૃધ, વડીલો વગેરે માન્ય પુરૂષોને માન આપતી. આહ્વાણે, ગરીબોને અન્ન અને વસ્ત્રો આપી સંતુષ્ટ કરતી. રાજ્યના હાથી, घोडा, રથ, પાલખી વગેરે વાહનો કેવી સ્થીતિમાં છે, તેની સંભાળ રાખતી. સઘળા કુટુંબનો ભાર માથે લઈ પતિ નિશ્ચિંત રહે તેમ કરતી. એ પ્રમાણે અહોનીષ વર્તી તેણે પતિની પ્રીતી મેળવી હતી. પતિ પણ તેમને ઘણા ચાહતા હતા, પ્રેમ પૂર્વક માન આપી રાજી રાખતા હતા એવો પરસ્પર ઘણો સ્નેહ હતો! દ્રૌપદી પતિની બીજી સ્ત્રીઓ સાથે પણ બેનો જેવો ભાવ રાખતી હતી. જ્યારે અર્જુન સુભદ્રાને હરી લાવ્યા, ત્યારે દ્રૌપદીએ સુભદ્રાને છાતી સાથે દાબી પ્રેમથી બેન કહી હતી અને સદા બેન પ્રમાણેજ ભાવ રાખી વર્તી હતી. સુભદ્રાને અભિમન્યુ જન્મ્યા, પછી દ્રૌપદીને પાંચ પુત્રો થયા હતા.

યુધિષ્ઠર દુર્યોધન સાથે ધ્યુત રમતાં સકળ સંપત્તિ હારી ગયા--પાંચે ભાઈઓ અને દ્રૌપદી દાસ થયાં. દ્રૌપદીને સભામાં જેથી લાવવા દુર્યોધને પ્રયત્ન આદર્યો. તેને વિદુરે ઘણો વાળ્યો પણ વળ્યો નહીં. એક સેવકને દ્રૌપદીને લાવવા આજ્ઞા કરી. સેવકે દ્રૌપદીને આવવાનું કહ્યું. ત્યારે

તે બોલી કે, તું પુછીને આવકે યુધીષ્ઠરે દાસ થયાં પહેલાં
 મને હોડમાં મુકી હતી કે પછી ! સેવકે સભામાં આવી
 સર્વે વિગત કહી બતાવી. એ સાંભળી દુર્યોધન બોલ્યો;
 એ મિથ્યા શબ્દવાદ શાને માટે સાંભળે છે ? જ
 તરત તેડી લાવ, સેવક જવાનું કરતો હતો, પણ ભીમના
 ડાળા ભેદ ડરી ગયો. પછી દુર્યોધને દુઃશાસનને મોકલ્યો તેણે
 દ્રૌપદીને કહ્યું કે, તમારે જે કહેવું હોય તે સભામાં આવી
 કહો. દ્રૌપદી બોલી,—કૌરવોનો અંત હવે પાસે આવ્યો છે.
 તેથી તેઓ આવાં કર્મ કરે છે. “ પછી તે કંપતી કંપતી
 દુઃશાસન સાથે ચાલી. રસ્તાનાં લોકને આ વાતની ખબર
 પડતાં, તે વાત આખા શહેરમાં એકદમ પવનની પેઠે પ્રસરી
 ગઈ. સજ્જનો અંતઃકરણથી ખેદ કરવા લાગ્યા. શહેરની
 સ્ત્રીઓ આ વેશમાં આવી, દુષ્ટ દુર્યોધન તથા દુઃશાસનને
 ધિકારવા અને ગાળો દેવા લાગી. રાજ્ય મહેલમાં આવતાં
 દ્રૌપદી રાણી વાસ તરફ ઉતાવળી દોડી, પણ દુઃશાસને
 પોતાના કાળા કર્મ કરનારા હાથે તેનો લાંબો ચોટલો પકડી
 લીધો અને બોલ્યો, ” દાસી દ્રૌપદી ! ચાલ દુર્યોધનની સેવામાં
 હાજર થા “ આવાં વજ્ર સરખાં વેણથી દ્રૌપદી લય પામતી
 બોલી કે,—દુઃશાસન ! મને સભાની અંદર ખેંચ નહીં. મારા
 કેશ વીંખાઈ ગયા છે. અર્ધું વસ્ત્ર નીચું પડી ગયું છે. માટે
 વૃદ્ધ વડીલોથી ભરેલી સભામાં તું માસપર જીલમ નહીં
 કર.” દુઃશાસન બોલ્યો, તું અમારી દાસી થઈ છે. તને
 એક પણ વસ્ત્ર પહેરવા દેવું કે નહીં, એ અમારી મરજી

પર છે. એમ કહી વસ્ત્ર ખેંચવા લાગ્યો. દ્રૌપદી ટીટોડીની
 પેઠે ટળવળતી અને પોકાર કરતી બોલી કે;--અરે રે! હાય !
 હાય ! આ સકળ સભામાં સુગ પુરૂષો મરી ગયા કે શું ?
 ધિકાર છે આ સભાને ! અને ધિકાર છે આ સભાસદોને !
 ભરતવંશી રાજાઓનાં નશીબ ફરી વળેલાં લાગે છે.
 હસ્તીનાપુરનું રાજ્યાસન કોઈ મોટા ફેરફારની આણી
 પર આવી રહેલું છે, કે જેથી આવો ઉચ્ચ અધર્મ થતાં
 છતાં ભીષ્મ, દ્રોણ, વિદુર વગેરે વૃદ્ધ લોકો નિર્ભયપણે
 કાંઈ નહીં બોલતાં જોયા કરે છે ! “ સભામાં દ્રૌપદીને જોઈને
 અને તેમનાં આવાં વચનો સાંભળીને સૌએ લજ્જા થઈ.
 નીચું જોયું; દ્રૌપદીએ ભીષ્મ, દ્રોણને પુછ્યું કે, યુધિષ્ઠર
 દાસ થયા પછી કે પહેલાં મને હોડમાં મુકી હતી! વગેરે
 પ્રશ્નો તેણે કોઘથી ભીષ્માદીને નિર્ભયપણે પુછ્યા હતા. પણ
 તેઓએ દુષ્ટ દુર્યોધનથી દગ્ધાઈ ઉતર ન હેતાં નીચું ધાલ્યું
 હતું. કોઈ તે વખતે દુર્યોધનથી વીરુદ્ધ બોલી શક્યું
 નહીં. ફક્ત ધૃતરાષ્ટ્રનો બાળક પુત્ર વિકર્ણુ જોસથી ઉભો થઈ
 બોલી ઉઠ્યો કે;”-- “ આ ઘણો અધર્મ થાય છે, યુધિષ્ઠર
 પોતાનું શરીર હારી ગયા પછી દ્રૌપદીને બુગારમાં માંડી
 શકે નહીં. જો યુધિષ્ઠરના શરીરની સાથેજ દ્રૌપદીને હારી
 ગયેલી ગણી, અહીં લાવ્યા હો તો એ મોટી ભુલ છે.
 યુધિષ્ઠર હારી ગયા, પછી શકુનીએ દ્રૌપદીને અળગી
 ગણી મુઠમાં માંડવા કહ્યું હતું. તેથી દ્રૌપદી કોઈ પણ
 રીતે દાસી થવાને યોગ્ય નથી. પિતામહ ભીષ્મ પણ

દુર્યોધનથી કેમ ડરે છે? યુર દ્રોણ અને કૃપાચાર્ય પણ કેમ મુંગા બેસી રહ્યા છે?"

આવાં વિકર્ણનાં વચનો સાંભળી કર્ણે તેને બોલતો અટકાવી બેસાડી દીધો. વિકર્ણનાં વચનોને બકવાદ બાણી તે પર લક્ષ નહીં દેતાં, કર્ણે દુઃશાસનને કહ્યું કે, મહારાજા દુર્યોધનની આજ્ઞા છતાં તું કેમ ડરે છે! પાંડવો અને દ્રૌપદીના વસ્ત્રો ખેંચવા માંડ. કર્ણનાં આવાં કઠોર વચનો સાંભળી પ્રથમથી પોતાનાં વસ્ત્રો દુર ફેંકી બેઠેલા પાંડવો સામે જોઈ શકુની ઘણોજ હસવા લાગ્યો. ભીષ્મ, દ્રોણ, કૃપાચાર્ય તથા વિદુર આદી નીચાં મુખ કરી ગયા. કેટલાક તો આ ભયંકર જીલમ તથા પાંડવોને પાંજરામાં પુરેલા સીંહની પેઠે શાંત બેઠેલા જોઈ, અશ્રુપાત કરવા લાગ્યા. દુર્યોધન ઘણી ગર્વિષ્ટ વાણીથી બોલ્યો;—દુઃશાસન! આ દ્રૌપદીના વસ્ત્ર ખેંચી લે! દ્રૌપદીએ પાંડવોની સામે જોયું, પણ તેઓએ નીચું ધાડ્યું. ભીષ્મ તેને છોડાવવાને ઉઠવાનું કરતો હતો, પણ યુધિષ્ઠિરે તેને આંખને આણસારે ના કહી, દ્રૌપદીએ ફરી પાંડવોની સામે દ્રષ્ટી કરી. દુઃશાસન તેને બીજી તરફ ખેંચી બોલ્યો કે, અરે દાસી! તું આમતેમ શું જુએછે? એ સમયે શકુની અને કર્ણ બોલી ઉઠ્યા, કે ઠીક, ઠીક કહ્યું, આ જોઈ દ્રૌપદી મોઢું આકંઠ કરતી બોલી કે;—તમારે સૌને સ્ત્રી છોકરાં છે;—છતાં તમારા હૈયામાં માફ દુઃખ કેમ નથી વસ્તુ! હું એક વાત પુછું છું તેનો ઉત્તર આપો. વધારે બોલવા જતી હતી કે,

દુઃશાસને કઠોર વચનો કહી તેના ચીરનો છેડો તાણ્યો. તે જોઈ ભીમથી ન રહેવાયું. તેણે યુધિષ્ઠરના ઉપર ક્રોધ કર્યો, પણ અર્જુને તેને વાર્યો.

દુઃશાસન દ્રૌપદીનાં વસ્ત્રો કાઢવા લાગ્યો. દ્રૌપદી દીનતાથી બોલી;--હા ! શરણાંગત વત્સલ ! દીનબંધુ ! અરે પરમેશ્વર ! અરે યોગીશ્વર ! જગદીશ્વર ભગવાન ! શ્રી કૃષ્ણ ! મારો બચાવ કરો ? મારી લજ્જાનું રક્ષણ કરો ! દ્રૌપદીના પોકારે સભાને ગળતી મુકી. આવા કડ્ડણ જનક શબ્દોએ શ્રી કૃષ્ણનું ધ્યાન ખેંચ્યું, એટલે સર્વ વ્યાપક પ્રભુએ આવી, ગુપ્ત રૂપે રહી એ અબળાની લાજ રાખી. દુઃશાસન જેમ જેમ વસ્ત્ર ઉતારતો ગયો, તેમ તેમ નવું નવું વસ્ત્ર પહેરેલું દેખાતું ગયું આ જોઈ સભાજનો ઘણા આશ્ચર્ય પામ્યા, તેઓ સૌ સતી દ્રૌપદીના વખાણ કરવા અને દુઃશાસનને ધિકારવા લાગ્યા. છેલ્લે દ્રૌપદીએ દુઃશાસનને શ્રાપ દીધો કે;--જેણે મારાં વસ્ત્રો બાહુ બળવડે ખેંચી માત્ર શરીર ઉઘાડું કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો, તેના બાહુને મુળમાંથી ખેંચી નાખી, વૃક્ષ સ્થળ ઉઘાડું કરી ચીરી નાખી, કોઈ પરાક્રમી પાંડવ તૃપ્તિ પર્યંત તેના રૂધીરનું પાન કરશે. “આ સાંભળી દુઃશાસન નીચું મુખ કરી વસ્ત્ર ખેંચતો અટકી ગયો. અને થરથર કંપવા લાગ્યો તેના પર લોકો ધીકારની નજરથી જોવા લાગ્યા.” એટલામાં દુર્યોધને દ્રૌપદીને પોતાના બોળામાં બેસવાનું કહી અપમાન કરતાં, તેને પણ દ્રૌપદીએ શ્રાપ દીધો કે, “દુષ્ટ ! તારા બોળામાં યુદ્ધ વખતે મહા પરાક્રમી ભીમની ગદા

આવીને બેસશે.” સર્વે સભાસદો બંને ભાઈઓને આવી રીતે દ્રૌપદીથી શાપીત થયેલા જોઈ ચક્રિત થઈ ગયા. ભીમ દાંત કકડાવીને મોટે સ્વરે બોલ્યો કે, સૌ મારી પ્રતિજ્ઞા સાંભળો;-- “જો હું દ્રૌપદીના કહેવા પ્રમાણે દુર્યોધનની જાંઘને મારી ગદાથી ન ભાગું ને દુઃશાસનનું લોહી ન પીયું તો હું કુન્તીનો પુત્ર નહીં.” “એટલામાં ધૃતરાષ્ટ્ર તથા ગાંધારીને આ વાતની બળર પડી ગઈ. શિયાળ, ગધેડાં વગેરે અધમ પશુઓના ભયંકર શબ્દો થવા લાગ્યા. તેથી તેઓ કહેવા લાગ્યા કે, સતી પર જીલમ થવાને લીધે હવે આપણો વિનાશ નજીક આવી ચુક્યો છે. એવો ભય પામી પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યા.” વિદુર, ધૃતરાષ્ટ્રને સભામાં તેડી લાવ્યો. તેણે દ્રૌપદીને પ્રસન્ન કરવા કહ્યું કે;--વહુ! બેટા! હું દુઃખી છઉં કે, આ ચંડાળ ચોકડી મારા પુત્રોએ આજ તમારું અપમાન કર્યું. તેથી હું ઘણો ખેદ પામું છું. તમને અને તમારા પતિને હું દાસપણાથી મુક્ત કરી રજા આપું છું. તમે તમારા સ્વામી સાથે ખુશીથી તમારા રાજ્યમાં જાઓ અને સુખે રાજ્ય ભોગવો. જે થયું છે તેને વીસારી દેજો વગેરે વિનય વચનો કહેવાથી પાંડવો તથા દ્રૌપદી ત્યાંથી તરત ચાલતાં થયાં.--જેની મતિ ફરે લી હોય છે, જેનો નાશ થવો પાસે આવેલો હોય છે, એવા દુષ્ટ બુદ્ધિના મનુષ્ય ગમે એટલું થાય, ધિકાર પામે, કોઈ શીખામણ આપે, તોપણ તેને તેની અસર થતી નથી. એતો પોતાનો વિનાશ પોતાને હાથેજ કરવા અવગા કર્મો કર્યા કરે છે. જ્યારે તેનો નાશ થાય છે ત્યારેજ હારી હેડા બેસે છે.

એ પ્રમાણે દુષ્ટ બુદ્ધિના દુર્યોધનને હજી નિરાંત વળી નહીં
હજી તેને પાંડવોને પેચમાં લેવાનો અને વનવાસ કાઢવાનો
પ્રયત્ન આદર્યો. નીતિવાન પાંડવો કાંઈ એછા પરાક્રમી નહોતા.
તેઓ ધારે તો એ સઘળા કૌરવનો સપાટામાં નાશ કરી નાંખે
તેવા હતા. એ કદી પોતાનો કે પોતાની ખ્યારી સ્ત્રી દ્રૌપદીનું
અપમાન ખમે તેવા નહોતા, પણ ધર્મિષ્ઠ અને નીતિવાન
હતા. તેથી કૌરવો પક્ષનાં આગ્રહે ધુત રમી, શકુનીના દગ્ગા
પેચથી હારી બંધાઈ ગયા હતા અને ફરી એવાજ દગ્ગાથી
યુધિષ્ઠરને હરાવ્યા. તેથી પાંડવોને દ્રૌપદી સાથે તેર વરસ
વનવાસમાં જવાનું હતું. તેમાં તેરમે વરસે છતાં નહીં થતાં
ગુપ્ત રહેવાનું હતું. દ્રૌપદીએ વનવાસ જતી વખતે પોતાનાં
સર્વે વસ્ત્રાભુષણો તજી દઈ, પાંડવો સાથે પ્રતિજ્ઞા કરી;--
“ભીમ દુઃશાસનને મારી એનું લોહી પીસે અને એ લોહી
ભર્યા હાથ મારે માથે મુકશે, ત્યાં સુધી હું મારા કેશ આ
મના આમ છુટાજ રહેવા દઈશ.” પાંડવો દ્રૌપદી સંગે
વનમાં ફર્યા, ઘણા રૂપિ, મુનીઓનાં દર્શન કર્યા, આશીરવાદો
મેળવ્યા. ઘણા પરાક્રમો કરી અધર્મી દુષ્ટોનો નાશ કર્યો.
સજ્જનોને સુખી કર્યા એક વખતે પાંડવો મૃગ્યા રમવા ગયા
હતા. દ્રૌપદી આશ્રમમાં એકલી હતી. એ સમયે દુર્યોધનનો
બનેવી જયદ્રથ એ વાટે જતો હતો. તે દ્રૌપદીને દેખી
મોહીત થયો, તેની બુદ્ધિ ફરી. તેણે દ્રૌપદીને દગ્ગાથી
પકડી રથમાં બેસાડી નાશવા માંડ્યું, પરંતુ પાંડવોને જાણ
થતાં, તેણે પાછળ જઈ પકડી પાડ્યો. તેના સૈન્યનો નાશ

કરી જાંધીને યુધિષ્ઠર પાસે આણ્યો. યુધિષ્ઠરે--ધર્મે તેને શિખામણુ દઈ છોડી મુક્યો. પાંડવને વનમાં બાર વરસ પુરાં થયાં. તેરમે વરસે શુભ રહેવાનું હતું. તેથી પાંડવો વેશ બદલી જુદા જુદા ધંધાદારીના નામ ધારણ કરી, વિરાટ રાજાની નોકરીમાં રહ્યા.

દ્રૌપદી સૈહન્ધ્રી નામ ધારણ કરી નગરમાં રાજ્ય મહેલ તરફ ચાલી આવતી હતી. તે રાણીની દ્રષ્ટિએ પડી. તેણે બોલાવી કહ્યું કે--તમે કોણ છો? દ્રૌપદી બોલી--“હું પ્રથમ રૂકમણીની દાસી હતી, પછી દ્રૌપદીની થઈ હતી, પણ તે પાંડવો સાથે વનવાસ ગઈ, ત્યારથી હું રજન્યા કડં છું.” રાણી બોલી,--તું કોઈ રાજાની રાણી જેવી જણાય છે. તું મારા કરતાં વધારે સ્વરૂપવાન છે. રાજા જો તને જુએ તો તે પછી મારો તો ભાવજ ન પુછે. માટે હું તો તને નથી રાખતી. દ્રૌપદી બોલી--એ વાતની તમારે ચિન્તા ન રાખવી. મારી પાંચ ગાંધવો અહોનીશ રક્ષા કરે છે. જે કોઈ મારી ઉપર કુદ્રષ્ટિ કરશે, તેને તે તરત મારી નાંખશે. હું સઘળો ધરધંધો કરીશ. પણ કોઈનાં પગ નહીં ધોઉં. કોઈનું એકું નહીં જમું. રાણી બોલી;--જો એમજ છે તો આવ રહે. પછી સતી દ્રૌપદી જેને પોતાનો પતિવૃત્ત ધર્મ અતી વહાલો હતો. તે સાચવી; વિરાટ રાણી સુવેક્ષણની હજુરમાં દાસી થઈને રહી.

વિરાટ રાણી સુવેક્ષણને સોભાઈ હતા. તેઓ કીચક કહેવાતા હતા. તેનું એ રાજાના દરબારમાં ઘણું જોર હતું.

રાજા પણ તેનાથી દબાયલો અને ખીતો રહેતો. એ કીચકોમાં જે મોટો હતો, તે રાજાનો સેનાપતિ હતો. રાજા સાળાઓની ઈચ્છા સામે થઈ શકતો નહીં. વડા કીચકે દ્રૌપદીની લાજ હુંટવા પ્રયત્ન કર્યો, પણ સતીએ ક્રોધે ભરાઈ તેને હડસેલી મુક્યો એવું એ સતીમાં પુરૂષ સૌર્ય હતું. સતીએ એકાંતમાં જઈ ભીમને સઘળી વાત કરી, ઘણું રૂદ્ધન કર્યું અને કહ્યું કે, તમે એ કીચકને મારો, નહીં તો હું મારો પ્રાણ ત્યાગ કરીશ. આ સાંભળી ભીમ ઘણો દીલગીર થયો, દ્રૌપદીને શાંત પાડી, કીચક ઉપર ક્રોધે ભરાઈ કહ્યું કે,—હું કોઈને જાણવ્યા વીના આવતી કાલે કીચકને મારી નાંખીશ. એનું મરણ થયા પછી તમારે એમ કહેવું કે, એને મારા ગંધર્વે માર્યો. પછી ભીમે ખીજે દીવસે એ પાપી કીચકને એકાંત અધારી જગ્યાએ ચિત્રશાળામાં પકડ્યો. કીચક મોટો લડવૈયો હતો. તેથી ખંનેની વચે થોડીવાર મલ્લ યુદ્ધ થયું. પણ ભીમે તેને ઉપાડી પછાડ્યો અને એવો તો ભાર દઈ મસજ્યો તથા છાતી ઉપર ઘુંટણ મુકી એવો તો ગુંદ્યો કે, તેના પ્રાણ તત્કાળ જતા રહ્યા. ભીમે દ્રૌપદીને તેડી લાવી દીવો લઈ, કીચકના હાડ માંસનો ઢગલો દેખાડ્યો. અને બોલ્યો કે,—તમને જે કોઈ સતાવશે તેને હું આ દશાએ પહોંચાડીશ. પછી દ્રૌપદીએ જાહેર કર્યું કે, કીચકને મારે ગંધર્વે માર્યો. કીચક મરાણાથી ગામમાં હાહાકાર થઈ રહ્યો. કીચકના ભાઈ બો મુડદાંને બાળવા લઈ ચાલ્યા, દ્રૌપદી-દાસીને લીધે કીચકનું મરણ થયું. તેથી તેને પણ કીચકો તે સાથે બાળી મુકવા

ખાંધીને લઈ ગયા. પછવાડેથી ભીમ જુદે માર્ગે સમસાનમાં ગયો. રસ્તામાંથી એક મોડું વૃક્ષ મૂળમાંથી ઉખેડી સાથે લઈ ગયો. માથાના કેશ મુળ ઉપર નાંખી (કે કોઈ ઓળખે નહીં.) કીચકો લાણી દોડ્યો. તેઓ ગંધર્વ આવ્યો જાણી નાહા, પણ ભીમે તેને પકડી પાડી મારી નાંખ્યા. દ્રૌપદીને છોડી નગરમાં વિદાય કરી. પોતે પાછો ગુપચુપ પોતાને સ્થળે આવી રહ્યો.

પાછો નગરમાં ગભરાટ ઉઠ્યો, સૌ પ્રધાનો રાજા પાસે જઈ યોડ્યા;—આ દાસી દ્રૌપદીથી નગરમાં બહુ ઉત્પાત થાયછે માટે તેને વિદાય કરો. રાજા પોતે ગંધર્વ મારી નાંખે એવા ભયથી યોડે નહીં, પણ પોતાની રાણી ને તેને વિદાય કરવાનું કહ્યું. રાણીએ દાસીને કહ્યું કે, હવે તમો તમારી મરજીમાં આવે ત્યાં જાઓ. વળતે મારા રાજાને પણ તમારા ગંધર્વ મારી નાંખે તો હું શું કરું? દાસી દ્રૌપદી યોલી—હવે મને ધીજા તેર દિવસ રહેવાદો. પછી મારા ગંધર્વો તમારું ભલું ઈચ્છીને મને ધીજો સ્થળે લઈ જશે. આ સાંભળી રાણી કાંઈ યોલી નહીં.

કીચકો મરાણાં સાંભળી કૌરવોએ જાણ્યું કે, એને ખાંડવો શીવાય કોઈ મારી શકે એવું નથી. માટે રખેને તેઓ ત્યાં હશે. માટે ચાલો આપણે વિરાટ સભાપર ચડાઈ લઈ જઈએ. તેઓ ત્યાં હશે, તો કદીપણ વિરાટ રાજાની સહાય કર્યા વિના રહેશે નહીં. એથી તેઓ છતાં થશે.

તો ફરી બીજા બાર વરસ તેમને વનમાં જવું પડ્યું. આવી ઈચ્છાથી તેઓ સૈન્ય સાથે વિરાટ નગરી આવ્યા. તેણે ઘેરા ઘાલ્યો. એ જોઈ વિરાટ રાજા ભય પામ્યો, પણ યુદ્ધપણે રહી પાંડવોએ તેને સહાય આપી, કૌરવોને હરાવી નસાડ્યા. તેના સૈન્યમાંથી માલ મિલકત લુટી લીધી. આવી રીતે થવાથી પાંડવો છતાં થયા, પણ તપાસતાં તેમને તેર વરસની મુદત એ વળતે પુરી થઈ ગઈ હતી. તેથી દુર્યોધન નિરાશ થયો. વિરાટ રાજા પોતાને ત્યાં રહેલા, આ પાંડવોએ. અને દાસી તે-દ્રૌપદી છે. એવું જાણી ઘણું ખુશી થયો. પાંડવો પાસે માફી માગી, તેનો ઘણો ઉપકાર માન્યો. ત્યાંથી પાંડવો દ્રૌપદી સાથે ઇન્દ્રપ્રસ્થ આવ્યા. પછી મહાભારત યુદ્ધ થયું. તેમાં કૌરવોને હરાવ્યા. તેમનો નાશ કર્યો. દ્રૌપદીએ આપેલા શ્રાપ પ્રમાણે ભીમે દુઃશાસનના હાથ તોડી નાંખી, તેની છાતી ચીરી તૃપ્તિ પર્યંત રૂધીર પીધું અને દુર્યોધનની સાથળો ગદાવડે તોડી નાંખી મારી નાંખ્યો. ધન્ય છે સતી દ્રૌપદીને ! કે જેના ક્રોધ વડે કૌરવો મૃત્યુ મુખમાં પડી વિનાશ પામ્યા અને જેના પ્રસાદવડે પાંડવો સંકટ સમુદ્રને તરી ગયા. ! !

દ્રૌપદીનાં પાંચ પુત્રો યુદ્ધમાં અશ્વસ્થામાએ માર્યા. એથી દ્રૌપદી રડતાં કકળતાં પાંડવો પ્રત્યે બોલી કે,— તમે આટલા સમર્થ છતાં અશ્વસ્થામાને કંઈ શિક્ષા નહીં કરો ! ભીમ ! તમે એનું મસ્તક મારી કને લાવો. આ સાંભળી યુધિષ્ઠર બોલ્યા:— અશ્વસ્થામાં પ્રાહ્લણ છે,

દ્રોણ ગુરૂના પુત્ર છે, તેણે અપરાધ કર્યો હશે, તો વિપ્લવ
 તેને શિક્ષા કરશે. એવું કહી તેને શાંત કરી. ત્યારે તેણે
 ફરી કહ્યું કે;—તેને માથે માણી છે, તે મારે માટે લઈ
 આવો. પછી અર્જુને અશ્વસ્થામાને ગંગા તીરે પકડ્યા,
 તેની પાસેથી માણી લઈ લીમને આપ્યો. લીમે દ્રૌપદીને
 આપ્યો. દ્રૌપદીએ માણી યુધિષ્ઠરને આપ્યો. દ્રૌપદી પુત્ર
 શોકમાં હતી. તેને દીલાસો દેવા ગાંધારી આવ્યા અને
 બોલ્યાં કે;—દ્રૌપદી ! હુંને તું સરખાં દુઃખમાં છીએ. જ્યાં
 શિવને ક્રોધ થયો, ત્યાં કોનું ચલણ છે ? બેટા ! તું ડર
 નહીં. તારું દુઃખ મારા દુઃખની આગળ કંઈજ નથી. દેવે
 શું નિર્માણ કર્યું છે ! તે આપણે જાણી શકતા નથી. ઇશ્વરનો
 પાડ માન કે યુદ્ધ પુરું થયું. મુઆ તેનો શોક ન કર.
 વગેરે શાન્તિદાયક વચનામૃતો કહ્યાં. એથી દ્રૌપદીનો
 શોકાગ્નિ શાંત થયો. એ પતિ સાથે કેટલાંક વર્ષ હસ્તિ-
 નાપુરમાં રાજ્ય વૈભવ ભોગવી સુખીથી રહી ચણા વગેરે
 શુભ કાર્યો કર્યાં. પાંડવો હિમાળે ગયા, ત્યાં પણ તે સાથે
 સેવા કરવા ગઈ હતી. ત્યાં તપશ્ચર્યા કરી પ્રથમ પોતે
 સદ્ગતિને પામી હતી. એ રીતે તેણે પોતાનાં પતિવ્રત્ય
 ધર્મની નેક ટેક છોડી નથી. વિગેરે તે પોતાના સુચરિત્રાર્થી
 જગતમાં અખંડીત કીર્તિ રાખી ગઈ છે, હે પુત્રી ! ધન્ય
 છે આવી સ્ત્રીઓને ! મેં આ સતી દ્રૌપદીનું આખ્યાન
 કહી સંભળાવ્યું. તો તેમાંથી સારગૃહણ કરી નીતિ રસ્તે
 ચાલવાની કોશીષ કરજો. વળી કાલે સતી સાવીત્રીનું ચરિત્ર
 સંભળાવીશ. પછી જાને માતા તથા પુત્રિ સ્વકાર્યમાં રોકાયાં.

પાંચમે દિવસ.

પાંચમે દિવસે માતા તથા પુત્રિ કાર્યથી મુક્ત થતાંજ હુમેશની પેઠે બેઠા. ત્યારે પુત્રી કહે છે હે માતા ? આજે સતી સાવિત્રીનું ચરિત્ર સંભળાવવાનું કહ્યું છે. તો તે સંભળાવો મને સતીઓનાં ચરિત્રો બહુ પ્રીય લાગે છે. માતા કહે છે. હે પુત્રી ! ભરતખંડના ભુષણ રૂપ મદ્ર નામે દેશના સર્વ ગુણ સંપન્ન અશ્વપતિ નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેને સંતતિ સુખ નહીં હોવાથી સાવિત્રી (ગાયત્રી) નું આરાધન કરવાથી તેની રાણી માલવીને ઉદર એક રૂપ સુંદર તેજસ્વી કન્યા જન્મી તેનું નામ સાવિત્રી પાડ્યું તે ઉમર લાયક થવાથી તેનો વિવાહ કોઈ અયોગ્ય પુરૂષ સાથે કરવાના વિચારથી અશ્વપતિએ સાવિત્રીને પતિ પસંદ કરવા પોતાના પ્રધાન સાથે સૈન્ય સહીત વિદેશ મોકલી. દેશે દેશના રાજા અને રાજકુમારોને જોતાં જોતાં જંગલમાં તપોવનની અંદર જ્યાં રૂપિ, મુનિઓનો આશ્રમ હતો ત્યાં આવ્યાં સાવિત્રી રૂપિ મુનીઓનાં દર્શન કરતી એક પર્ણકુટી પાસે આવી, તેમાં નજર કરતાં માંહે એક વૃદ્ધ ડાસો, તેની વૃદ્ધ સ્ત્રી, અને એક કિશોર વયનો મુનિ વેષે પાણુ રાજ્ય ચિન્હોથી શુકત તેજસ્વી, પરાક્રમી, બુદ્ધિમાન અને માતા પિતાની પરમ ભક્તિવાળો એક પુત્ર એ ત્રણ જોયાં. એમને જોઈ આસ્પાસના મુનિઓને પુછી તજવીજ કરતાં જણાવ્યું કે અવાંતી નગરીના ધુમત્સેન રાજાને તેના કોઈ શત્રુઓએ પદબ્રષ્ટ કરવાથી તે પોતાની રાણી શૈખ્યા તથા

પુત્ર સત્યવાન આવે અહીં આવી વસેલા છે, સાવિત્રી આ
 વાત જાણી ઘણી ખેદ પામી, પણ સત્યવાનમાં સ્વભાવિક
 રૂપ સંપત્તિ જોઈ ઘણીજ ખુશી થઈ મોહ પામી. તેની આવી
 દુઃખદ સ્થિતિ જોઈ છતાં સત્યવાનને પોતાને લાયક વર સમજી
 મનથી પતિ માની લીધો. પ્રધાને આવી સ્થિતિ વાળાને
 પતિ તરીકે પસંદ નહીં કરતાં, વિદેશમાં ફરી કોઈ યોગ્ય
 પુરૂષને પતિ તરીકે પસંદ કરવો, એવું સાવિત્રીને જણાવ્યું;
 પણ તેણે પોતાનો કરેલો નિશ્ચય ફેરવવાની સાફ ના પાડી
 તે પરથી પ્રધાન રાજ્યધાનીમાં આવ્યો. સાવિત્રીના આવ્યાના
 ખબર સાંભળી સૌ ખુશી થયાં. પ્રધાને અશ્વપતિ રાજાને કહ્યું
 કે સાવિત્રીએ વિદેશમાં કોઈ રાજા કે રાજકુમારને પસંદ ન
 કરતાં પદભ્રષ્ટ થયેલા રાજર્ષિના મુનિ વેંપે રહેલા કુમારને
 પતિ તરીકે પસંદ કર્યો - સાવિત્રી સુકોમળ શરીરની છે.
 જેણે કદી રાજ મંદીર બહાર પૃથ્વી પર પગ મુક્યો નથી.
 તે જંગલની કાંકરા, કાંટાવાળી જમીન પર શી રીતે ટાઢ
 તડકો અને વરસાદ સહન કરી શકશે? તે હજી બાળ
 બુદ્ધિની છે. ચક્રવર્તી રાજાની કુંવરી પરણીને તરતજ
 વનવાસ લોગવે, એથી વધારે બીજું દુઃખ કયું? અમે તેને
 અટકાવી પણ તેણે નહીં માનવાથી અહીં આવ્યા છીએ,
 અમને એ વાત પસંદ નથી હવે આપની મરજી હોય તેમ
 કરવા મુખત્યાર છે. અમે તે રાજર્ષિના કુમારનું ચિત્ર ચી-
 તરાવી લાવ્યા છીએ, અશ્વપતિ આ વાત સાંભળી ઘણો
 દીલગીર થયો. ચિત્ર નીહાળી વિચારમાં ગરકાવ થયો. તેટ-
 લામાં નારદ મુનિ આવી ચડ્યા રાજાએ ઉભા થઈ તેનો

ઘણા સત્કાર કર્યો કેટલીક વાતચીત ચાલતી હતી. ત્યાં સાવિત્રી પણ આવી મુનિએ તેને જોઈ રાજાને કહ્યું કે, આ તારી પુત્રી સતી થશે; એવું તેના લક્ષણો પરથી જણાય છે. તેનું સગપણ કોની સાથે કર્યું છે?

અશ્વપતિએ મુનિનાં વચન સાંભળી કહ્યું; મહારાજ ! આપ બંને પધાર્યા. મારે આપની સલાહ પુછવી છે ! એમ કહી સાવિત્રીએ સત્યવાનને પતિ તરીકે પસંદ કર્યાની વાત કહી બતાવી. જણાવ્યું કે હું સાવિત્રીના સ્વભાવને જાણું છું, તે ઘણું કરીને વિચાર કર્યા વગર કંઈ કરતી નથી; અને વિચાર કર્યા પછી શ્રદ્ધા કરેલા કાર્યને છોડતી નથી. માટે તેણે જે સત્યવાન સાથે પરણવાનો નિશ્ચય કરેલો છે, તે ફેરવવામાં વનવાસનો તુચ્છ દોષ કહાડી શું, તો તેનાં મનમાં બીલકુલ ઠસશે નહીં, એવું હું માનું છું તેથી જો તેનામાં બીજા દોષ ન હોય તો હું સાવિત્રીને તે સાથે પરણાવતાં હીલગીર થાઉં તેમ નથી, કેમકે રાજ્ય તો તેને મારી સત્તાથી પ્રાપ્ત કરાવી શકીશ. માટે તેનું શુભાશુભ જે હોય તે કૃપા કરી જણાવો નારદ બોલ્યા,--રાજા ! કુમાર શ્રી સત્યવાનની સુંદર કાંતિ, લાંબા બાહુ, શુરવીરતા, ક્ષમા, ગંભીરતા, વગેરે તેમાં ક્ષત્રિપણાનાં સારા ચિન્હો છે, પણ તેનાં આયુષ્યની મર્યાદા ઘણીજ ટુંકી છે, એટલે તે એક વર્ષમાં મૃત્યુ પામશે, તો પણ સાવિત્રીનો સંબંધ તે સાથે થયા વગર રહેશે નહીં. આમ બોલી મુનિ ચાલી નીકળ્યા.

આ સાક્ષી રાજા તથા સભાસદોના પ્રપ્રુલિત એહેલ કરમાઈ ગયા. માલવી તથા સાવિત્રી સભા મંડપની બાબુના હોલમાં આ વાત સાંભળતાં હતાં, તેઓ મુછીંત થયાં. સભા જરખાસ્ત થઈ રાજા એકલો રહ્યો. તેણે માલવી તથા સાવિત્રીને બોલાવીને કહ્યું કે, પુત્રિ સાવિત્રી ! તેં જે પતિ પસંદ કર્યો છે. તેમાં મોટો દોષ છે એવું તેં સાંભળ્યું. એ દોષ કોઈ ઉપાયથી ટળી શકે એવો નથી. તેં સાહસ કર્યું છે, તેના સારા નરશા પરીણામની તને જાણ નથી. આ જાણ હું જાણતાં છતાં તેની સાથે વિવાહ કરવાનું શી રીતે માન્ય થઈ શકે ? તું હવે તારે મનપસંદ બીજો વર શોધી લે. સાવિત્રીએ જવાબ આપ્યો. પિતાજી ! બ્રહ્માનાં વચન મિથ્યા થતા નથી, બોલ્યું વચન પાછું બેંચાતું નથી, દીધું દાન લેવાતું નથી, સત્યવાદી વચન પાળવા ચૂકતા નથી, સતી સત ચૂકતી નથી. હરીશ્ચંદ્રે નીચ ઘેર વેચાવું કળુલ કર્યું, પણ પોતાનું વચન દ્રઢ નિશ્ચય કર્યા પછી ફેરવ્યું નહીં, તેથી મેં જે પતિ પસંદ કર્યો છે, તે દીર્ઘાયુ હો, વા અલ્પાયુ હો, વાદુર્ગુણી હો, પણ હું મન વડે જેને વરી ચુકી છું, તે બીજાને કદી નહીં વડું. હું તો જે સાથે મને કરીને વરી છું, તેજ મારો પતિ છે. મેં માફ મન સત્યવાનને અર્પણ કર્યું છે. તે હવે અન્યથા થાયજ શી રીતે ! માફ લવિષ્યમાં જે થવાનું હશે તે થશે. તે માટે આપ ચીંતા ન કરો.

અશ્વપતિ બોલ્યો :—પુત્રી ! એ કુમાર સર્વ રીતે યોગ્ય

છે, પરંતુ તેનું આયુષ્ય ઘણું ટુંકું છે. એક વરસમાં તેનું
 મરણ થશે, ત્યારે તું પતિ વગરની થઈશ. પતિ એ નારીનું
 ભુષણ છે, પતિ વગરની સ્ત્રીનું જીવન વૃથા છે વિધવા
 પણાના સંકટો કેવાં દુઃખદ અને લયાનક છે, તેનો ખ્યાલ
 પતિ વગરની સ્ત્રી સીવાય બીજા કોઈના મનમાં લાગ્યેજ
 આવતો હશે. પતિ વગરની સ્ત્રી એકલીજ દુઃખી થાય છે.
 એમ નથી, પરંતુ તેણીના માત પિતાની જીદગી પણ
 ધુળ મળી જાય છે. માટે તારા જેવી ડાહી પુત્રીએ હઠ
 કરવી નહીં. તું મને રજા આપ, એટલે હું દેશે દેશના
 રાજાને આમંત્રણ કરી સ્વયંવરની તૈયારી કરું, તેમાંથી
 તું મન પસંદ પતિને શોધીને વરજે. સાવિત્રી બોલી,—
 પિતાશ્રી તમારી બાળાને ક્ષમા કરો. મારે માટે આપની
 ઘણી કાળજી છે; એ માટે હું ઘણી આભારી છું. મારે માટે
 ચિંતા રાખી બીજા વર શોધવાની કંઈ જરૂર નથી. હું
 સત્યવાનને તન, મનથી વરી ચુકી છું. માટે એજ મારો
 પતિ છે. તે સિવાય બીજા કોઈ સાથે વરવા હું ખુશી
 નથી. લવિષ્યમાં મારે વિધવા પણાનું દુઃખ સરજ્યું હશે,
 તો કોઈ મિથ્યા કરી શકનાર નથી. આ અનિત્ય સંસારમાં
 કંઈ નિત્ય નથી. જેણે જન્મ ધર્યો છે. તેનો નાશ એકજવાર
 થવાનો છે. વહેલા મોડું મરણ પ્રાણી માત્રને છે, તે કોઈનું
 અટકાવ્યું અટકનાર નથી. શ્રીકૃષ્ણ જેવા સાક્ષાત ભગવાનના
 દેહને પણ કાળે છોડ્યા નથી, તો બીજા પ્રાણી શા
 વીશાતમાં! મૃત્યુની ઉત્પત્તિ શરીરની ઉત્પત્તિ સાથેજ છે.

મૃત્યુ તો પ્રાણીની ખરી પ્રકૃતિજ છે. માટે તેથી શા માટે
 ડરવું ! રાજા તથા રાણીએ જાણ્યું કે સાવિત્રી પોતાનો
 કરેલો દ્રઢ નિશ્ચય કદી ફેરવે એવી નથી. તેથી સદા દેવજ
 પ્રબળ છે, એમ ધારી નારદજીનું છેવટનું વચન
 યાદ લાવી, તેને સત્યવાન સાથે પરણવાનો
 નિશ્ચય કર્યો. રાજાએ વિવાહની સામગ્રી કરવા માંડી. તેણે
 પ્રધાન, રાજગુરુ, રાણી માલવી વગેરે સ્ત્રીઓ સહિત
 સાવિત્રીને વનમાં તેડી જઈને સત્યવાન સાથે વિધિસર
 પરણાવી. કેટલીક પહેરામણી આપી; સાથે પુત્રીને મળી
 રાજધાનીમાં આવવાની તૈયારી કરી. માતા માલવી સાવિત્રીને
 છાતી સાથે દાળી આંખોમાં આંસુ લાવી બોલી.—પુત્રી !
 ડાહી થજે, તારા સાસુ સસરાની અને પતિની સેવા કરજે.
 તારા માવતરની ખાનદાનીનો આધાર તારી ચાલ ચલગત
 પર રહેલો છે. તે તું યાદ રાખજે, હવે તું આ વનને
 સુંદર ભુવન સમાન માનજે. તું તારા સાસુ સસરા અને
 પતિની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલી તેમને સદા રાજી રાખજે.
 તેથી જરા પણ વિરૂદ્ધ ચાલીશ નહીં; સત્ સંગત કરી
 સદાચારથી ચાલી કીર્તી વધારજે. અમે હવે રજા લઈએ
 છીએ, તું શોક કરીશ નહીં. મહારાણી શૈબ્યા ! આ સાવિત્રી
 હવે મારી પુત્રી નહીં. પણ તમારીજ પુત્રી છે એમ
 સમજજો; કારણ પુત્ર વધૂ એ પુત્રી સમાન સ્નેહને પાત્ર
 છે. તેનામાં જે કાંઈ ભૂલ પડે તે સુધારજો. વગેરે કહી,
 રાણી શૈબ્યાનો યોગ્ય ઉત્તર મળતાં તેઓ સઘળાં સ્નેહ
 સહિત જુદાં પડી રાજધાનીમાં આવ્યાં.

સાવિત્રી ઇચ્છીત પતિને પામી પુત્રી થઈ, વનવાસને
 યોગ્ય વસ્ત્રલં વસ્ત્રો ધારણ કરી સાસુ, સસરા અને પતિનું
 મન, વચન અને કર્મથી સેવા કરવા લાગી. સાવિત્રીની
 પવિત્ર લાગણી અને નિર્મળ મનની સેવા જોઈ શ્રેષ્ઠ
 રાણી એક વખત હૈયું ભરાઈ આવવાથી બોલી:-અહો !
 ઇશ્વરની કુદરત ન્યારી છે ! ક્યાં તે અન્યવાનનું લગ્ન
 કરીને પુત્ર વધૂને રાજ મહિષિ કરવાની ઉમેદ ! ક્યાં
 તે રાજ ભૂવનમાં રત્ન ભૂષિત બાજેડપર બેઠીને પુત્ર
 વધૂનું મૂળ સુખન કરવાની આશા ! અને શું આ વિપ-
 રીત તૃણશય્યામાં તે ચંદ્ર વદનીનું મૂળ જોવાનો પ્રસંગ !
 કેવો ખેદનો વિષય કે આ પુત્ર વધુ અમારા દુઃખમાં
 ભાગિયેણ થઈ ! અહો ! દૈવ ! તારી ગહન ગતિ છે ! !
 સાવિત્રી પોતાની સાસુને શોક કરતાં જોઈ સમજાવવા
 લાગી, સાસુજી ! આપ સિંહાસન છેડીને જંગલમાં રહોછો.
 તેથી આપને ઘણું દુઃખ થતું હશે, પરંતુ સુખ દુઃખનો
 દાતા ઇશ્વર છે, તેણે જેના નશીબમાં જે નિર્માણ કરી
 રાખ્યું છે તે કોઈથી મટાડી શકાતું નથી. તેમાં કંટાળો
 બાવો એ તો ઇશ્વરની નિંદા કર્યા જેવું છે. એટલુંજ નહીં,
 પણ એવા શોકમાં પડવાથી ઉલ્ટો તેમાં વધારો થઈ આપણી
 ફરજ જાનવવી ચૂકી જઈએ છીએ. ઝીણી નજરે વિચાર
 કરી જોઈએ, તો રાજગાદીને ધાસની પથારીમાં કંઈ ફેર
 જેવું નથી. હું સત્ય હૃદયથી કહું છું કે આ જંગલમાં
 આપની અને પતિની યથાર્થ ચરણ સેવા કરવાનું જો

મારાથી બન્યું, તો હું ઘણી પેતાને સુખી સમજાશ.
 આ સાંભળી આશ્રમ વાસિની રૂપિ બાળાઓ સાવિત્રીનાં
 ઘણાંજ વખાણ કરવા લાગી અને સત્યવાનને પણ આવી
 પવિત્ર પત્ની મળવાથી ભાગ્યશાળી સમજી અભીવંદન આપવા
 લાગી. સત્યવાન તથા તેના માત પિતા સાવિત્રીથી ઘણું.
 સુખ પામ્યાં સત્યવાનના આયુષ્યનો અવધિ નજીક આવવા
 લાગ્યો. તેથી સાવિત્રીના મનને ચિંતાએ ઘેરી લીધું. આ
 વાતને તેના સિવાય કોઈ જાણતું નહોતું. સાવિત્રી સૌભાગ્ય
 વધારનાર અનેક વૃત્તો કરવાથી શરીરે શુષ્ક થઈ ગઈ
 હતી. પતિના આયુષ્યના અવધિમાં આર દિવસ રહ્યા કે,
 તેણે વટ સાવિત્રીનું વ્રત આરંભ્યું, ત્રણ દિવસ ઉપવાસ
 કરી એથે દિવસ શાસ્ત્ર ક્રિયા કરી વૃદ્ધ તપસ્વી,
 અને સાસુ સસરાને જગાડી અભિવંદન કરી અખંડ
 સૌભાગ્યના આશીર્વાદ મેળવ્યા. સત્યવાન એજ સાંજે કાંધે
 કુહાડો લઈ અગ્નિ હોત માટે કાપ્ટ અને કૃષ્ણપુલ લેવા
 તૈયાર થયો. સાવિત્રીએ જાણ્યું કે આજે તેનો કાળ નજીક
 છે, તેથીજ તેણે અસુરે જવાનું ધાર્યું. હવે મારે તેને
 એકલા જવા દેવા નહીં, કેમકે ન કરે નારાયણ પણ કંઈ બને;
 માટે મારે સાથે રહેવું જોઈએ. એવો નિશ્ચય કરી પતિને
 કહ્યું, હું આવ્યા પછી કોઈ દિવસ આશ્રમ બહાર નીકળી નથી.
 માટે મારે આજે આ પુષ્પવાણું વન લેવાની ઘણી ઈચ્છા થઈ
 છે, વળી સાંજને વખતે આપ એકલા જાઓ છો, તો હું પણ
 આપને કુલ કૃષ્ણ લેવામાં મદદગાર થાઉં. મારા પર પ્રેમ

રાજતા હો તો મને આજે આપની સાથે આવતાં અટકાવતો
 નહીં, એવી આશા રાખું છું. સત્યવાન બોલ્યો કે;--જો
 આવવાની ઇચ્છા હોય, તો મારાં માત પિતાની આજ્ઞા લઈ
 લો. પછી સાવિત્રી સાસુ સસરાને આજીજી સાથે વિનવીને
 તેમના આશીરવાદ સાથે રજા લીધી પછી પતિ સાથે
 વનપ્રદેશ જોતી જોતી તેની પાછળ ચાલી જાને ક્ષણ કુલ
 વીણતાં ઘણે દુર નીકળી ગયાં સત્યવાન ક્ષણકુલનો ટોપલો
 સાવિત્રીને સોંપી એક વડપર કાપટ કાપવા કુહાડો લઈ
 ચડ્યો થોડીવાર થઈ કે તેના માથામાં પીડા થવા લાગી.
 તેથી હઠે ઉતરી જણાવ્યું કે, મને માથામાં પીડા ઘણી
 થાય છે. સાવિત્રી મનમાં સમજી કે કાળ આવ્યો. તે મનમાં
 ને મનમાં ઘણી વ્યાકુળ થઈ લુગડનો છેડો પાથરી તેનું
 ણિછાનું કર્યું, જોખામાં માથું રાખી તેને જે રીતે આરામ
 થાય એવા ઉપચાર કરવા લાગી. પોતે ઘણી સંકટમાં છતાં
 પતિને ધૈર્ય આપવા લાગી. સત્યવાન બેભાન થઈ ગયો.
 તેથી સાવિત્રી આંખો મીંચી ઉંડા વિચારમાં ઉતરી ગઈ
 વિચારોથી તેનું હૃદય લેદાઈ ગયું પણ ધૈર્ય છોડી નહીં
 રડતાં પ્રિય પતિનું શાન્તવન અને સેવા કરવા લાગી. સત્ય-
 વાનનાં પ્રાણ જવાની તૈયારી હતી. તેટલામાં તો સત્યવાન
 ના પડખામાં સૂર્ય સમાન તેજસ્વી, શ્યામ કાન્તિવાળા કોઈ
 દેવી પુરૂષને ઉભેલા જોયા. પોતાના પર કૃપા કરી આવેલા
 આ દેવને જોઈ પતિના મસ્તકને હુણવેથી નીચે મેલી હાથ
 જોડી કુંપતા હૃદયથી બોલી;--દેવ ! તમે કોણ છો ? તેણે

કહ્યું કે,--તું સતી સ્ત્રી છે. તેથી તમારી સાથે જોડાઈને કે
હું ચમરાજ છું તમારા પતિનું આયુષ્ય પુરું થવાનું છે. તેથી
આવ્યો છું આ સાંભળી સાવિત્રી મહા દુઃખથી પીડાઈ
છાતી ફાટ રૂદન કરતી જોડી આ સંસાર માયાવાળો છે.
જગતમાં કોઈ અચળ નથી, મને સંસારની વાસના નથી,
આપ ધર્મ વડે પ્રગ્તને રંજીત કરનાર છો. તેથી ધર્મ રાજ
કહેવાયો છો. મનુષ્યોને જેટલો પોતાનો વિશ્વાસ નથી.
તેટલો સત્ પુરુષનો હોય છે. સંકટની દશામાં પણ સત્ય
પુરુષ એક ગતિ છે. તે કાંઈ પણ બદલાની ઇચ્છા વગર
પરનું ભડું કરવામાં ખુશી માને છે. સત્ પુરુષનાં દર્શન
કર્યાણુ કારક થઈ પડે છે. તે કદી નિષ્કળ જતાં નથી.
આપની સાથે વાતચિતથી માફ દુઃખ વીસારે પડે છે. આપ
સાક્ષાત્ પ્રભુ રૂપ છો. પૃથ્વી માયાવાળી છે. માણસ માયાથી
મોહીત થઈને સંસાર રૂપ મહા વિપદ સાગરમાં મગ્ન થાય
છે. અને પ્રાંતિવાળી સર્વ વસ્તુને પોતાની કહે છે. આ
સંસારમાં ઘણીજ ખ્યારી વસ્તુ પતિ છે. તે સિવાય સર્વ
સ્વાર્થનાં સગાં છે. માયાને લીધે તેઓ અધર્મનો આશ્રય લે
છે. જેમ એક જાતનો રેશમનો કીડો પોતાના તંતુથી પોતે
બંધાય છે અને પાછો નીકળી પણ શકતો નથી તેમ માણસ
આંખ હોવા છતાં પોતાનું સાઈ જોઈ શકતો નથી. અને
વિષય રૂપી જાગમાં પોતાને બાંધે છે. તેથી અંતે ઘણું
દુઃખ ભોગવે છે. માટે મેં એકદમ સંસારની વાસના છોડી
છે. પતિ વગરની પત્નિ મૃત્યુ તુલ્ય છે. પતિ વગર સુખ,

સ્વર્ગ, કાંઈ પણ પ્રિય પદાર્થ કે જીવિતને પણ હું ઇચ્છતી નથી. પતિ વગરની સ્ત્રી પ્રાણુ વગરના દેહની પેઠે નકામી છે. સ્ત્રીને પતિ એજ જીવન અને ભૂષણ છે. હું મારા પતિનો પ્રાણુ જયે તેને જાહેરે મારો પ્રાણુ આપવાને તૈયાર છું. વગેરે ધર્મ યુક્ત ગાંભીર અને કોમળ વચનો કહ્યાં. એ સાંભળી ચમરાજ સતી સાવિત્રીનું સતીત્વ અને જ્ઞાન જોઈ તે ઉપર ઘણાં પ્રસન્ન થયા. તેથી તેણે સાવિત્રીના માગવા પ્રમાણે સત્યવાન દીર્ઘાયુષી થાય એમ કર્યું તથા તેનું ગયેલું રાજ્ય પાછું મળે અને સત્યવાનના મા જાપને અંધાપો દુર થાય એવો ઉપાય જતાવ્યો. વગેરે લાલ કરી સાવિત્રીના સતીત્વનાં વખાણુ કરતા ચાલી નીકળ્યા. થોડી વારે સત્યવાન વ્યાધિથી મુક્ત થઈ નિંદ્રામાંથી જાગી ઉઠે, તેમ આજસ મરડીને જોઠો થઈ જોડ્યો;--અહો મને કેટલી બધી નિંદ્રા આવી ! ઘણી વાર થઈ છતાં મને કેમ ઉઠાડ્યો નહીં. ચાલો હવે આપણે આશ્રમમાં જઈએ. અરે ! મને ઘણી વાર થઈ તેથી મારાં માળાપ ઘણાં દુઃખી થતાં હશે. મને શોધીને થાકી ગયાં હશે. હવે તરત નહીં જઈએ તો તેઓ પ્રાણુ ત્યાગ કરશે. આમ જોલી જાને ત્વરાએ ચાલવા લાગ્યાં. સત્યવાનનાં મા જાપ પોતાને આંધળાની લાકડી રૂપ પુત્ર અને પુત્રવધૂ વખત-સર ન આવ્યાથી વ્યાકુળ ચિત્તે રૂદન કરતાં વનમાં શોધ કરતાં થાકી ગયાં હતાં. રૂપિ પત્નિઓ દિલાસો આપતી જોઈ હતી. આ વખતે સત્યવાન અને સાવિત્રી આવી

પહોંચ્યા તેમને જોઇ આશ્રમ વાસી રૂષિઓ અને તેમની પત્નિઓ સૌ ખુશી થયાં. સૌએ રોકાઇ જવાનું કારણ પુછ્યું, ત્યારે જે વાત બની હતી તે વાત યથાસ્થિત સાવિત્રીએ કહી બતાવી. આ સાંભળી સૌએ હર્ષનાદ સાથે તેને અભિવંદન કરી વધાવી લીધાં. દેવોએ પુષ્પ વૃષ્ટી કરી આશિરવાદ આપ્યો. યમ રાજના કહેવા પ્રમાણે કરવાથી તેમને સર્વે પ્રાપ્ત થયું. તેથી સાવિત્રીની ઘણી કીર્તી પ્રસરી ગઇ. આ શુભ દિવસ જેઠ શુદ્ધ ૧૪ તે દીવસ સ્ત્રીઓને સૌભાગ્ય વધારનાર તરીકે ગણાય છે. તે વ્રતને વડ સાવિત્રી પૂજન કહે છે. તે વ્રત સૌભાગ્ય વંતી સ્ત્રીઓ આજે પણ કરે છે. ધન્ય છે સાવિત્રી!!! હે પુત્રી! આ સતીઓ જેવી બીજી ઘણી થઇ છે ને રાજ્ય સુખો તજી પતિ સેવામાં રહેવા સાડ જંગલોમાં અનેક કષ્ટો વેઠી રહેલી છે જેવી કે તારાગતી વીરમતી વગેરેના આખ્યાનો તારા ધાંચવામાં આવ્યાં છે તો આ ઠેકાણે કહેવાની જરૂર નથી. ધાંચનાર! બાલ્યાવસ્થાનું વર્ણન ધ્યાનમાં રાખી નીચલા પ્રકરણના પ્રવાહમાં ઘસડતો આવ.

પ્રકરણ રજું.

યુવાવસ્થા.

વસંતરૂતુ આવી અને આપણી વાર્તાની નાઈકા પણ મુગ્ધત્વપાણું છોડી નવેશ તરૂણીની અવસ્થામાં આવવા

લાગી. એક દિવસને સમે કેટલીક સહચરીઓ સાથે માતાની રબ્બ લઈ દેવીના દર્શન કરવા વાસ્તે ગાલી. આ વખતે તેની ઉમર તેર ચૌદ વરસની હતી. વળી યુવાવસ્થાનું ચડતું લોહી તેને નસે નસમાં પ્રસરતું હતું—તેમજ સ્ત્રીના ચીન્હોના અંકુરો પ્રકાશીત થતા હતા. પરોધર ખીસ્વના કૃષ્ણથી તુલના કરતાં હતાં. નેત્રો મૃગની ચક્ષુઓની ઉપમાં જેવાં હતાં. ચાલ હસ્તીની જેવી હતી. કઠી કેસરી સીંહના જેવી હતી. વાળ વાસુકી જેવા હતા. અધર પ્રવાહા જેવાં હતાં. મુખાર્વીંદ પુર્ણિમાના ચંદ્ર જેવું હતું. લલાટમાં સૌભાગ્યનું ચિન્હ કરેલું હતું. અને તમામ અંગે સોળ શણગાર સ્ત્રીના ધારણ કરેલા હતા. તેથી ખરેખર આ દિવ્ય મુર્તિ મોહક લાગતી હતી.

નદીના કીનારા પર એક સુશોભીત બાગ આવી રહેલો છે. બાગ એવો તો મનહર અને ખુશનુમા છે. કે જ્ઞેનારનું મન ઉદ્દેગી છતાં શાંત બને છે. અને તેની કૃત્રીમ શોભા જ્ઞેધને તેના બનાવનારને હજારો આશીર વચ્ચનો અપાય છે. બાગની વચ્ચે વચ્ચે એક રમણીય અને સુશોભીત દેવાલય આવી રહેલું છે. ને આ દેવાલયની અંદર જગદંબાની પ્રતિમા છે. તેનાં દર્શન કરવાથી તેમજ દેવાલયની કોતરણી કામથી મન પુર્વજ્ઞેના કારીગરોને સંભારી, તેને હજારો ધન્યવાદ આપી—નિઃશ્વાસ મુકે છે. અહા! પુર્વજ્ઞેના આર્યોની કળા વિદ્યા હુનર કેવાં હતાં. ને આધુનીક કાળમાં કેવા છે. આધુનીક અનાર્ય પ્રજાની

કારીગરી વીદ્યા વગેરે આપણને જેમ હેરત પમાડે છે. તેમ આપણા પુર્વજોની વિદ્યા કળાના નમુના જોઈ અનાયો કાંડા કરડે છે. ને પોતાનો ગર્વ છોડે છે. પણ ખેર ! વખત વખતની છાંયડી. સર્વ કોઈની ચડતી પડતી ચાલી જાય છે. દેવાલયની નજીકમાંજ એક સુંદર સરોવર આવી રહેલું છે. સરોવરની ચારે બાજુએ પથરનો ઘાટ બાંધેલો છે. આ તળાવની અંદર સુંદર પક્ષીઓ તેમજ બીજાં મનોહર પ્રાણીઓ જળપાન કરવા આવે છે. ત્યાંથી આગળ ચાલતાં એક સુશોભીત કુવારો બનાવેલો છે આ કુવારાની તથા બાગની--તેમજ સુંદર વૃક્ષોની તથા પુલોની કુદરતી શોભા જોઈ મન આનંદીત બને છે. આવા રળીઆમણા સ્થાનમાં આપણી વાર્તાની નાઈકા કેટલીક સખીઓ સાથે દેવીના દર્શન કરવા આવી તેઓમાંથી કેટલીએક દર્શન કરી બાગમાં ફરવા ચાલી ગઈ ને કિશોરી બાગની અંદરના સરોવર કિનારાપર ચાલી. ચાલતાં ચાલતાં સરોવરની પાળ નજદીક આવી કે તેને એક અદ્ભુત દેખાવ નજરે પડ્યો. તળાવની પાળપર એક સુંદર યુવાન ઘણાજ પરીશ્રમને લીધે નિદ્રા દેવીને આધીન થયો છે. તેની પાસે પોતાનો કેંકાણુ ફરતા આંટા માર્યા કરેછે. આવો યુવાન પુરૂષ સાયંકાળને વખતે સુતેલો જોઈ કિશોરી વીચાર કરવા લાગી જે આ વખતે સુવાનું શું કારણ હશે ! શું તેને ઘણો પરીશ્રમ પડ્યો હશે ! વગેરે ઘણાં પ્રશ્નો પોતાનું મન પોતાને પુછવા લાગ્યું. આખરે ઠરાવ કર્યો કે

લાવ જસ જઈને જોઈં તો ખરી કે તે કોણ છે. એમ વીચાર કરી તે તેની પાસે ગઈ. આ યુવાનની વય આશરે અઢાર વીસ વર્ષની હશે. તેનું ભવ્ય લલાટ, તેમજ મુખા કૃતી. વગેરે ચિન્હો એક રાજકુમારને લાયક હતાં મોંપર મુછોના ફણગા કુટેલા હતા. તેની કમરે એક સુંદર કટાર લટકેલી હતી. પોતાના પાસાની નજીકમાંજ એક સુંદર ભાલો લાલ વાવટે વીંટેલો પડ્યો હતો. માથે એક જરી-ચનનો ફટકો બાંધેલો હતો. આ વીર પુરૂષ સુતેલો હતો છતાં જેમ કેસરીસીંહની પાસે જતાં ભય રહેછે. તેમ આ વીર પુરૂષની નજીક જતાં પણ ત્રાસ ઉપજતો હતો. એવી તેની બ્રમરોનોજ દેખાવ હતો. આ પુરૂષની મનોહર આકૃતી જોઈ કિશોરીના અવયવોમાં—વીચારોમાં રીતભા-તોમાં—કંઈ કંઈ ફેરફાર થવા લાગ્યા. મન કંઈ કંઈ વીચારો કરવા લાગ્યું. મનને મર્કટની ઉપમાં બરાબર આપી શકા-યછે. કિશોરીને પણ આ વળતે તેવુંજ થયું. મર્કટમન કુદવા લાગ્યું. અહીંથી તહીંને તહીંથી અહીં એમ દોડા દોડ કરવા લાગ્યું—આખરે મર્કટમન અનંગ વૃક્ષ ઉપર બેઠું તેથી તેનાજ વીચારો આવવા લાગ્યા. અહા ! શું દીવ્ય કાન્તી છે ! બરેબર રતીપતીજ હોયની એમ લાગેછે. અરે કોઈ કામણુગારો લાગેછે. કે મારા અંતઃકરણમાંથી ખસતોજ નથી. જેમ લોહ ચુંબક લોઢાનું આકર્ષણ કરે છે. તેમ આ રસીલો મારાં અંતઃકરણને પોતા ભણી ખેંચે છે. મને તેની તરફ આટલી પ્રીતી થાય છે તે શું ? અરે !

આ પ્રીતી તે પરમેશ્વરની પુત્રી હશે કે શું ! પ્રીતી એવી છે કે માળાપની તેમજ વડીલોની લાજ તથા ભય મુકી નીરંકુશપણે વર્તે છે. આનું કારણ શું ! શું ! આ તે વિશુદ્ધ પ્રીતી હશે ! જો વિશુદ્ધ હોયતો કંઈ હરકત નહીં. કેમકે સીતાને પણ રામ પ્રત્યે જંગલમાં અંતઃકરણનો વિશુદ્ધ પ્રેમ થયો હતો. તો મને થાય તેમાં શું ખોટું ? કેમકે જ્યારે ત્યારે કોઈને પણ પ્રેમ બક્ષીસ કરવો તો પડશેજ. કારણ આ સંસારમાં કોઈ પણ પ્રેમ વીના નથી. આખી દુન્યા પ્રેમમય છે. જડ અને ચૈતન્ય વસ્તુમાં પણ પ્રેમ ! જેવા કે લોહ ચુંબકને ને લોહને. ક્ષીર સાગરને ને ચંદ્રને. પૂર્ણીમાના ચંદ્રને જોઈ સમુદ્ર હર્ષભેર ઉછળે છે. પશુને પક્ષીને-સ્ત્રી પુરુષને. દરેકને પ્રેમ તો કોઈ પણ વખતે એકને અરસપરસ આપવો પડે છે. તો મારે પણ. આ મારા ચીત્તના ચોરનારનેજ આપવો. જેવી રીતે સાવીત્રીએ સત્યવાનને, સીતાએ રામને, પોતાના સ્વામી તરીકે કબુલ કર્યા તેવી રીતે મારે આને મારા શીર છત્ર તરીકે કબુલ કરવા. બસ. એ મારા પ્રાણાધીક ભરથાર ને હું તેની દારા. એવો મન સાથે નક્કી ઠરાવ કરી તે યુવાનની નજદીક ગઈ. જેમ જેમ તેની નજીક જતી ગઈ. તેમ તેમ તેની છાતી ઘણા ઘબકારા સાથે ધડકવા લાગી. અંતે બીહતી બીહતી પણ તેની નજીક બેસી ગઈ. યાડાવાર પહેલાં જે મન કામ વૃત્તી વાળું હતું. તે હવે સર્વ અંગ કામમય બન્યું. કહેવત છે કે કામીને સર્વ અંધકાર લાસે છે. તેમ કિશોરીને પણ બન્યું. તેણે સવ

અધકાર મય જ્ઞાનુ. તેથી તેના મનમાં પણ સંકટ ન
 ઉઠ્યો કે મારી સખીઓ મારી ચર્ચા જોતી હશે. અડાડા.
 કામ દેવની શું સત્તા છે. શું તેનું પ્રબળ છે ? મોટા મોટા
 જોગીઓને ને શંકર જેવા યોગીશ્વરને પણ અનંગરાયે
 સજ્જ બુદ્ધ ખવરાવી છે. તો આ ખીચારી બાળાની શી
 તાકાત કે તેને જીતી શકે ! મહાદેવે બાળીને ભસ્મ કર્યો
 છતાં તને નવોઢા તરૂણીઓએ અમૃત દ્વિધી જોઈ તને
 શાન્ત કર્યો ! મદન ! તું ખરેખર મદોન્મત્તજ છે. તારી
 સત્તા પાસે સર્વ કોઈ બુદ્ધ ખાય છે. તો આ ખીચારી
 બાળાનો દોષ કાઢવો તે વ્યર્થ છે.

આ બાળા તરૂણ પુરૂષની નજીક જોઈલી છે. તેવામાં
 તરૂણ પુરૂષનો હાથ જરા નીચે ખસ્યો તેથી તેના ખંભાપર
 આવતાં અટક્યો, હાથ ખંભાપર આવતાં આ બાળા ચમકી
 ને આ ચમક તેને આનંદમય લાગી. તેથી હાથને તેજ સ્થીતી
 માં રહેવા દીધો. ને મન સાથે વિચાર કર્યો કે લાવને સુર્યની
 સાક્ષીએજ પ્રાણાર્પણ કરું. એમ વિચારી પોતાના કંઠમાં
 જે પુલની માળા હતી, તે યુવાન પુરૂષને પહેરાવી વળી
 તેની સાથે પોતાની વીંટી પણ તેના હાથમાં પહેરાવીને તેની
 વીંટી પોતે પહેરી લીધી. આ પ્રમાણે યથેચ્છ રીતે
 વર્તે છે. ને આનંદ માને છે. તેવામાં યુવાન પુરૂષે પાસું
 ફેરવ્યું તેથી તેનો હાથ પણ ખસ્યો. પણ બાળાને તે સાડું
 લાગ્યું નહીં. તેથી ખસતા હાથને પોતાના કમળ પત્ર જેવા
 હસ્ત વડે ઝાડ્યો--પકડ્યો--થોડ્યો--મતલબમાં અટકાવ્યો

હાથને પ્રતિરોધ થતાંજ આ યુવાન ઝળક્યો--ઝગ્યો--ઉઠ્યો, યુવાન ઝગૃત થતાંજ આ બાળા આઘી ખસીને સ્તબ્ધ ની પેઠે--જડ રૂપે--ઉભી રહી. યુવાન રસીક સુંદરીને જોઈ ચક્રીત થયો. ને મનમાં ને મનમાં બોલ્યો. અહા ! આ દીવ્ય કાન્તિમય નવોઢા તરૂણી મારી સનમુખ ઉભી છે. શું તે દેવાંગના હશે ! કે ગાંધવી હશે ! કે માનવી હશે ! એમ વિચારી મધુર વચને આ યુવાન યુવતી પ્રત્યે બોલ્યો. હે કમળનયની ! તું કેણુ છો ને શી ઈચ્છાએ અહીં આવી છે ! આ પ્રશ્ન પુછે છે તેવામાં તેની નજર પોતાના કંઠપર પડતાં વળી બોલ્યો. હે મહા દેવી ! શું આપેજ મને આ શુભ ચીન્હો ધારણ કરાવેલાં છે ! પણ આ બાળાને શું ઉતર આપવો તેના વિચારમાં પડેલી છે. અંતે ધીરે સ્વરે, જેવો ટોકરીનો રણકારો થાય. તેવે ગંભીર નાદે બોલી. પ્રતાપી ક્ષત્રી કુળ દીપક ! આપ મહાદેવી નહીં કહો.

યુવાન—ત્યારે શું કહું ! શું જોગ માયા કહું !

બાળા—ના. આપની ભાર્યા કહો.

યુવાન—વિધી યુક્ત લગ્ન થયાં પહેલાં કેવી રીતે કહું.

બાળા—ગાંધવ લગ્ન તો કરી ચુકી છું તેની નીશાની આપનો હાથ તપાસો ને આ મારો હાથ તપાસો પછીથી કહેશો કે નહીં. ?

યુવાન—વાહ વાહ ! ચારીનું કામ તો સાફ કરતાં આવડે પણ હું ક્ષત્રી છું તેથી ચારને શિક્ષા તો કરવીજ પડશે બોલો શી શિક્ષા કરું.

બાળા—તમે પણ ખરેખરા દેખાઓ છો. પોતે ચોરી કરે ને વળી ઉપરથી ખોટો ડાળ કરે છે. પ્રથમ તો તમેજ અમારા ગુન્હેગાર છો ને ચોરી કરતાં પણ તમેજ શીખવ્યું.

યુવાન—રાજતનયા ! ખોટાં તહોમત મુકતાં સારાં આવડે છે. પણ બોલો જોઈએ મેં શી ચોરી કરી છે. ને મેં ચોરી કરી એવું સાબીત કરી આપો તો હું તમે જે શિક્ષા ફરમાવશો તે કબુલ કરીશ.

બાળા—ત્યારે આપો વચન.

યુવાન—હ્યો આ વચન. હું સુર્યની સાક્ષીએ કહું છું કે જો હું ગુન્હેગાર ઠરું તો આપના કહેવા મુજબ શિક્ષા સહન કરું. આ મારો સાત પેઢીનો કાલ છે.

બાળા—ઠગાશો.

યુવાન—માણસનું વચન એક છે.

બાળા—પ્રથમ તો ત્યારે તમે મારું ચિત્ત ચોર્યું. પછી મેં ચોરી કરી તેમાં હું શેની ગુન્હેગાર. માટે ગુન્હેગાર તો તમેજ. હ્યો હવે તમે મારા ચાર ખરા કે નહીં. !

યુવાન—ખેશક ફરમાવો શિક્ષા.

બાળા—ત્યારે તમને એટલીજ શિક્ષા કરું છું કે આ શરીરનું અધિષ્ઠિતપણું કબુલ કરવું. ને તેની સંભાળ રાખવી. તેની સાથે આ ચોવન બગીચાના માળી થવું. ને ચોવન બગીચો જેમ ખીલે તેમ કરવું. વળી તમે નાશી ન જાઓ તેટલા માટે પ્રેમ બાંધનથી બાંધવા જોશે.

યુવાન—બાબા ! આ કેદીને પ્રેમ સાંકળીએ બાંધશે તો ખરા પણ કેદખાનું ક્યાં રાખશે !

બાબા—મારા હૃદય ગાંઘીરમાં.

યુવાન—પણ તમારા માતા પીતા આ કેદીને છોડી મુકશે તો તમે શું કરશો.

બાબા—હું મારા માતા પીતાને વીનયવડે સમજાવીશ. તેમ છતાં જો તે નહીં માને તો મારા દેહનું પતન કરીશ.

યુવાન—આર્યા ! પવિત્ર આર્યા વૃત્તની આર્યા ! તું મારી આજ્ઞાથી ધર્મ પત્નિ છો. ને હું તારો પતી છું. તો મારા જે જે ધર્મો પતિ તરીકેના છે તે હું બજાવીશ. લે હવે હું જવાની તૈયારી કરીશ. વખતાનુંસારે તારી સંભાળ લેતો રહીશ. હાલ તો મારે જે કાર્ય કરવાનું છે તે પૂર્ણ થયા બાદ મને નિવૃત્તી મળશે. આટલી વાત કરી આ યુવાન ઘોડેસ્વાર થયો. તેને અટકાવવા પ્રેમ ઘેલી બાબા તેની કટારને લટકેલી છે ને કહે છે હે પ્રીયે ! સંસારમાં સ્ત્રીને પાર ઉતરવાનો પતિવીના એકે રસ્તે નથી. તો આમ ટળવળતી મુકી જવું આપને યોગ્ય નથી. મને પણ સાથે લીઓ હું આવીશ તો કાંઈ ખોટું થવાનું નથી. હજારો સ્ત્રીઓ પતિ સાથે વનમાં ગયેલી છે. જેવી કે વીરબાબા, દ્રૌપદી, સીતા, સાવિત્રી વગેરે તો હું પણ સાથે આવીશ. યુવાન બોલ્યો—અરે ઘેલી ! આવું સાહસન થાય હજી આપણું લક્ષ પણ થયાં નથી. જેથી તારા માતા પીતાની અવજ્ઞા થાય. શાસ્ત્રનો લેખ છે કે જે કાર્ય સાફ

હોય તો પણ લોકાચારથી વિરુદ્ધ હોય તો ન કરવું. માટે તારો હઠ ખોટો છે. આ પ્રમાણે સમજાવે છે. છતાં જેને પ્રેમ ખ્યાલો પીધો છે એવી આ બાબા એકની બે થતી નથી. તેવામાં તેની એક સખી દોડતી આવીને કહે છે. અરે ! વાકુરે મારી પ્રેમ ઘેલી કિશોરી આટલું સાંભળતાંજ એકદમ ઝળકી, ને જેને ભાન આવ્યું હોય તેમ સચેત થઈ કે પેલી કટાર હાથમાંથી મુકાઈ ગઈ. કટાર મુકાતાંજ આ યુવાને પોતાનો અશ્વ દોડાવ્યો. તે એક પળમાં આંખ આગળથી અદ્રશ્ય થયો. અદ્રશ્ય થતાંજ બાબા કિશોરી બોલી ઓ ગયા ગયા ગયા. આટલું બોલતાંજ મુર્છિત થઈને ધરણીપર ઢળી પડી. તેની સખીઓ એક પછી એક તમામ ભેગી થઈ. ને પાણી ઝાંટી શુદ્ધીમાં આણી. છેવટે બાબક કિશોરી પણ પ્રેમમાં કેટલી આફતો રહેલી છે તેનું મનન કરતી ખેદીત વદને સ્વગૃહે ગઈ.

પ્રકરણ ૩ જું.

જાત વીના ભાત ન પડે—હાથનાં કર્યાં હૈયે વાગ્યા.

શ્રાવણ માસની પુનેમને દિવસે આકાશમાં વાદળાં આડાં અવળાં દોડમ દોડા કરી રહ્યાં છે. સાંમ સાંમે ઘસાઈને જાય છે. તેથી વીજળી પ્રગટ થાય છે ને વીજળી થવાથી ગડગડાટ થાય છે. આ સમય એવો તો ભયંકર હતો કે શુરવીર પુરૂષની હીમત પણ ન રહે. અંદ્ર ! તું

વાદળીને આથેજ રહેજે. નહીંતર આ વીજળીના ચમકારા
ને ભયંકર રાત્રીથી ડરીશ. અત્યારે તારો સંગાથી કોઈ
નથી. પણ તેવા સમયની અંદર એક યુવાન ઘોડેસ્વાર
થઈ આવ્યો આવે છે. આયુવાનની મુખાકૃતિ પરથી જણાય
છે કે તે કોઈ વિચાર સાગરમાં ડુબેલો છે. વાંચનાર !
આયુવાન કોણ ! ને આવી ભયંકર રાત્રીએ આ અરણ્યમાં
આવવાનું શું કારણ હશે ! તે જાણવા મન ઉત્સુક હશે. તો
જણાવું છું કે;—આપણી વાર્તાની નાયકાને મુછીંત કરી
આવ્યો ગયો, તેજ યુવાન આવા વિકટ અરણ્યમાં ભટકે
છે. પણ તેને શા વાસ્તે અરણ્યમાં આવવાનું થયું તે કહેવા
ની અહીં જરૂર છે.

પૂર્ણા નદીના પવિત્ર તટપર એક સ્નેહુપુર નામે સુંદર
શહેર હતું ત્યાંના રાજાની વૃદ્ધ વય થવાથી પોતાના પુત્ર
ને ગાદીપર બેસાડ્યો. આ રાજાને બે પુત્ર હતા. તેમાં
ટીલાટનું નામ મહનપાળ હતું. ને નાના કુંવરનું નામ
સત્યસીંહ હતું જાને બાઈને અરસપરસ ગાઢો સ્નેહ હતો.
જાને એકજ મા બાપના પુત્ર હતા. પણ એક બીજાના
સ્વભાવમાં ઘણોજ ફેર હતો. પાટવી કુમાર નાનપણથીજ
નીચ સંગતને લીધે કુચાલમાં પડી ગયો હતો. ને
સત્યસીંહને નાનપણથીજ સારા સારા વિદ્યાનોની સંગત
હતી. તેથી તે સદ્ વર્તન તરફ વધારે લક્ષ આપતો મહન-
પાળ ખરેખર મહનનેજ આધીન રહેતો. એક દિવસ જાને
બાઈઓ ઘોડેસ્વાર થઈ અરણ્યની અંદર મૃગ્યા રમવા

ચાલ્યા. ચાલતાં ચાલતાં ઘણે દુર નીકળી ગયા. અંતે આરામ લેવા વાસ્તે એક વૃક્ષ તળે બંને ભાઈ બેઠા. તેવામાં એક સુંદર સ્વરૂપવાન નવોઢા તરૂણી તથા એક યુવાને આવી પુછયું;—હે શુરવીરો ! તમે કોઈ રાજ્યવંશી જણાઓ છો. તો અમેને આપની સેવામાં રાખશો એવી આશા છે. આ પ્રશ્ન સાંભળી મદનપાળે કહ્યું;—તમે કોણ છો ! ને આ સ્ત્રી કોણ છે ! ત્યારે પેલો યુવાન બોલ્યો;—મહારાજ અમો રજપુત છીએ અને વખાના માર્યા અંહી આવી ચડ્યા છીએ. આ સ્ત્રી એક રાજની કુંવરી છે. પણ તે રાજની ઉપર આકૃત આવી પડી જેથી કુંવરીની આગર સાચવવા ખાતર અહીં લાવ્યો છું. ને કોઈ સાડ રજવાડું બેઈ પરણાવવી છે. હું તેનો વિશ્વાસુ હજુરી છું આ સાંભળી મદનપાળે કહ્યું;—શું તે રાજ કુંવરી છે ! ને વળી અવિવાહીત ! યુવાને કહ્યું;—હા મહારાજ આપને જો લગ્ન કરવાની ઇચ્છા હશે તો ખુશીથી આપની સાથે લગ્ન કરશે. પણ એટલી તો સરત પાળવી પડશે કે, અમારાં કુંવરીને પટરાણી તરીકે રાખવાં. મદનપાળે કહ્યું;—હા તેમ કરીશ. મારી સર્વ રાણીઓમાં તે પટરાણી ને તમે મારા વજીર. આટલું સાંભળી સત્યસીંહ બોલી ઉઠ્યો કે;—વડીલ બંધુ ! આપ સાહસ નહીં કરો. એક રખડતી રાંડને જાતભાત જાણ્યા સિવાય પટરાણીની પદવી આપો છો. તે ભુલ કરો છો. વળી અજાણ્યાં મનુષ્યને વજીરની પદવી આપવી તે પણ કેટલું જોખમ ભરેલું છે. માટે વિચારો ! વિચારો ! કે જેથી

આગળ ઉપર પસ્તાવાનું કારણ ન થાય. મદનપાળે કહ્યું;—
 પસ્તાવાનું કારણ છેજ નહીં. ઘેર બેઠાં લક્ષ્મી ચાંદલો કરવા
 આવે ત્યારે શા માટે મોં ધોવા જવું. સત્યસીંહે કહ્યું;—
 વડીલશ્રી આપ ભુલો છો “ વિનાશ કાળે વિપરીત બુદ્ધિ ”
 તે ખરું છે. અરે! પણ આપ શું ભુલશો. તમને ભાવીજ
 ભુલાવે છે. ભાવી કોઈથી મિથ્યા થતું નથી. તે બાબતની
 એક વાત છે તે સાંભળો.

કોઈ એક અવંતીનગરીનો રાજા હશે તે સભા ભરીને
 બેઠો હતો. એવામાં બ્રહ્મામાંના પુત્ર નારદજી અંતરિક્ષથી
 વીણા વગડતાં. ભજમન નારાયણ. નારાયણ એવા શબ્દની
 ધુની કરતા કચેરીમાં આવ્યા. ત્યારે રાજાએ ઉભા થઈ
 પૂજા કરી દંડવત પ્રણામ કરીને પુછ્યું કે, હે બ્રહ્મણિ!
 આપને એક શંકા પુછવાની છે કે, પુરુષાર્થ મોટું કે ભાવી.
 નારદજી કહેછે;—હે રાજા ભાવિ કોઈથી મિથ્યા થતું નથી.
 ત્યારે રાજાએ કહ્યું કે;—ભાવીને હું પુરુષાર્થવડે મિથ્યા
 કરીશ. માટે માફ ભાવી કહો. નારદજીએ કહ્યું કે;—હે
 મુરખ રાજા! તારુંજ ભાવી કહું છું કે તારું મૃત્યુ આસો
 શુદ્ધ ૧૫ના રોજે અહીંથી ચારસે કોણપર દક્ષીણ દિશાએ
 તળાવના કિનારાપર મગરના ઝપાટાથી ચાર ત્રાગવાને સુમારે
 થશે. તો તું સાવચેત રહેજે. ને ભાવીને મિથ્યા કરજે.
 આંટલું કહી નારદજી અંતરીક્ષ થયા.

હવે રાજાએ વિચાર કર્યો કે ગમે તે પ્રયત્ને કરી
 ભાવી મિથ્યા કરવું. પ્રથમ તો મારે આસો શુદ્ધ ૧૦થી

ઘર બહારજ નીકળવું નહીં. જે ઘર બહાર નીકળીશ તોજ
 માફ મૃત્યુ મગરનાં ઝપાટાથી થશે. માટે ન નીકળવું તે
 વધારે માફ છે આવો દ્રઢ નિશ્ચય કરી આસો શુદ્ધ ૧૦થી
 ઘરમાંજ રહેવા માંડ્યું. આસો શુદ્ધ ચૌદશ આવી. ત્યાં
 સુધી તો ઘરમાં રહ્યો. પણ સાંજને વળતે મનમાં એવો
 સંકટ પેદા થયો કે હવે એક દિવસ બાકી રહ્યો છે
 તો ચારસે કોષપર એક દિવસમાં શી રીતે જઈ શકાય.
 માટે આજે તો ગામ બહાર ફરવા જવું એવું ધારી
 પોતાના બગીચામાં સાંજને વળતે ફરવા ગયો. હવે રાજ
 બાગમાં ચામેર પુષ્પોની તથા બીજી કુદરતી શોભા જોતો
 એક અલૌકિક અશ્વ લાકડાનો ઘડેલો હતો તે તપાસવા
 રોકાયો. આ અશ્વનાં કારીગરે તેમાં કેવો ચમત્કાર
 મુકેલો છે તેની આ રાજને બજાર નથી. જેથી રાજ
 ઘોડેસ્વાર થયો. ને પછી તેની કળ ફેરવવા લાગ્યો. તેમાં
 જે ઉડવાની શક્તિવાળી કળ હતી તે પણ ફેરવાઈ ગઈ.
 જેથી તુરતજ આ ઘોડો આકાશ માર્ગે ઉડવા લાગ્યો.
 રાજને મનમાં ઘણો પશ્ચાતાપ થયો. પણ હાથમાંથી બાજી
 ગઈ તેથી શું કરે. આ કાષ્ટનો ઘોડો આકાશમાં ભ્રમણ
 કર્યા કરે છે. પણ તેની ગતી ચારસે કોષ સુધી જવાની
 હતી. તેથી તે ઘોડો જંગલમાં આવીને પડ્યો. રાજને
 ક્રુધા તૃષાપણુ લાગેલી છે. તેના મનમાં ભય પણ થવા
 લાગ્યો કે નિસ્સે માફ મૃત્યુ નજીક આવ્યું છે. શું ધાર્યું
 હતું ને શું થયું ? અરે પ્રભુ તારી કૃતિ ન્યારી છે !

તું પગ વારમાં ગમે તે કાર્ય કરવા શક્તિવાન છે. ભુખના દુઃખથી પીડાએલો—મરણના ભયથી ભયભીત થએલો—ને તૃષ્ણાએ કરી વ્યાકુળ થએલો રાજા પાણીની શોધમાં રૂથા કરે છે. તેવામાં તેની નજરે નારદજીએ કહેલું સરોવર નજરે પડ્યું. પણ પાણી પીવા જવાની હીંમત આત્મી નહીં. ને મનથી ઠરાવ કર્યો કે પાણી વીના જીવ જાય તો ભલે. પણ તળાવની અંદર ન જવું. એવું ધારી તે ઝાડની નીચે સુતો. આખી રાત્રીના ઉજાગરાથી તેમજ ઘણા પરિશ્રમથી નિદ્રા દેવીને આધીન થયો.

ચાર વાગવાનો વખત થવા આવ્યો. કાળ પણ નજીક આવ્યો. તે વખતે તળાવની અંદરથી એક મોટો મગર બહાર આવ્યો. ને જ્યાં આ રાજા સુતો છે ત્યાં આવી તરત તેનો પગ પકડી તળાવ ભાણી દોડી ગયો. પગ પકડતાં રાજા તુરત જાગ્યો. પણ અફસોસ ! તેનું કશું ચાલ્યું નહીં. તેના મુખમાંથી છેવટના એટલાજ શબ્દ નીકળ્યા કે ભાવી કોઈ કાળે મિથ્યા થતું નથી. તે સાચું છે. આટલું બોલતાંજ તે આ ફાની દુનિયાનો ત્યાગ કરી ચમરાજની કચેરી ભણીનો રસ્તો લીધો. માટે હે ભાઈ ! આપને પણ આ વખતે તેવુંજ થાય છે. માટે મારી વાત આપના ધ્યાનમાં નહીં ઉતરે.

મદનપાળે કહ્યું—હશે ! જે થાય તે ખરું. પણ આવી અપકવરણી ચતુર ચતુરાનો સમાગમ શી રીતે છોડી શકું ! પુષ્પકળીની સુગંધમાં ભમરો જેમ પોતાની શુદ્ધિ ભુલે છે

તેમ આ કુસુમાવળીની સુગંધ લેવા ભોળી ભ્રમર દેહનું ભાન ભુલ્યો છે તો ભલે જે થવાનું હોય તે થાય. આવું કહી મહનપાળે તેમને પોતાના સ્થાનક પ્રત્યે આવવાનું કહ્યું;-- સત્યસીંહ ભવિષ્યનો વિચાર કરતો પાછો પોતાના ભાઈ સાથે નગર પ્રત્યે આવ્યો.

મહનપાળે ફરી લગ્ન કર્યું. અન્નહયા મનુષ્યને વજીરની પદવી આપી. હવે આ જાનેશો રાજમાં આવી શું શું ફરેખો રચવા માંડ્યા તે તપાસીએ. નવી રાણીએ પ્રથમ તો રાજા મહનપાળને પોતાની વિષય જાળમાં એટલો તો ફસાવ્યો કે, તે અન્ય રાણીઓ પાસે તેમજ બીજા કોઈ પણ સ્થાનમાં જવા પામતોજ નહીં જેમ કરોળીઆની જાળમાંથી મુક્ત થવાને બીજાં પ્રાણીઓ ફાંફાં મારે તેમ તેમ વધારે શુંચાતા જાય તેમ મહનપાળ પણ વિષય જાળમાં વધારે ને વધારે શુંચાતો ગયો. જેથી રાજ્યમાં શું શું બનાવો બને છે. તે વાતપર બીલકુલ લક્ષ ન રહ્યું. તેથી નવા વજીરે પણ પોતાની સત્તા ધીમે ધીમે બેસાડવા માંડી. તેને કોઈ પણ અટકાવ કરનાર નહોતું. ફક્ત સત્યસીંહ તરફથી જરા અડચણ આવતી. તો તેનો પણ વળતાનુસારે ઘાટ ઘડી નાખવો એવા વિચારમાં અહોનીશ શુંથાએલો રહેતો. એક દિવસે નવો વજીર નવી રાણીને મળ્યો ને સત્યસીંહનું સાલ શી રીતે ટળે તે બાબત પુછવા લાગ્યો; રાણીએ કહ્યું;--તમે ધીરા રહો. માફ ચાલશે ત્યાં સુધી તમોને કશી હરકત પડવા દેનાર નથી. સત્યસીંહને ગમે તે પ્રયત્ન કરી

ઠાર કરાવીશ. પછી આ મુરખ રાજાની પણ તેજ અવસ્થા
 તમે રાજા ને હું તમારી રાણી. જે ફીકર રહો. જેવી રીતે
 આટલે સુધી કાવ્યા છીએ. તેવીજ રીતે આગળ પણ કાવશું
 વજરે કહ્યું:-તે બધું ઠીક પણ સત્યસીંહનો તો જેમ
 બને તેમ તુરત ઉપાય લેવો. રાણી કહે;-ઠીક તમારીજ
 ચીંતામાં છું. પ્રભુ સૌ સાફ કરશે. ધીરજના કળ મીઠાં છે
 વજર તથા રાણી બુદ્ધિ પડ્યાં. હવે રાણીએ વિચાર કર્યો
 કે; સત્યસીંહને શી રીતે કળજે કરવો એવા વિચારમાં
 ગુંથાએલી છે. ત્યાં એક તર્ક ઉત્પન્ન થયો કે, સત્યસીંહને
 મારા યોવનના રૂપમાં લલચાવવો ને રાજ્ય અપાવવાની
 પણ લાલચ આપવી. જે તે મારા રૂપ પર મોહીત થઈ
 મારી વાત માન્ય કરશે, તો આ મદનને મરણને શરણ
 કરવો. “ખરેખર સ્વાર્થી મનુષ્ય સ્વાર્થ તરફ જ દોડે છે.
 આ કુલટા રાંડને પોતાના વિષય સુખના સ્વાર્થને માટે
 કેવા કેવા વિચારો સુજે છે. ધિકાર છે આવી શાંખાણીઓને
 ને ધિકાર છે આવી પુન્શ્વત્રી રાંડોને! આ કુલટા પવિત્ર
 સત્યસીંહને પોતાના ફરેજમાં ફસાવવા સત્યસીંહના મહેલ
 તરફ ચાલી. આ વખતે સત્યસીંહ તથા તેનો ભત્રિજો
 (મદનપાળનો કુંવર) એક અગાશીમાં બેઠા છે. કુંવર
 એક પુસ્તક વાંચે છે. તેનો કાકો તેનો ભાવાર્થ સમજાવે છે.
 ત્યાં આગળ રાણી આવી. અને બોલી; સત્યસીંહ! શું
 કુંવર ને ભણાવો છો! સત્યસીંહ ચમક્યો. અરે આ કોણ!
 એમ કહી મહેલના બારણા બાંધી ને પુ. તો રાણીને જોયાં.

પોતે ઉઠી બહાર આવ્યો. અને આવવાનું કારણ પુછ્યું
 રાણીએ કહ્યું;--તમારું મારે જાનગીમાં કામ છે. તો થોડો
 વખત નવરાશનો મેળવશો. સત્યસીંહે કહ્યું;--ભલે હું
 નવરોજ છું. જે કાર્ય હોય તે ખુશીથી કહો. રાણીએ
 કહ્યું;--મારો વિચાર એવો છે કે આપનું લગ્ન કોઈપણ
 સ્થળે થતું હોય તો કરવું કે નહીં! સત્યસીંહે કહ્યું;--
 મારી જાણતની તમારે કશીએ ચીંતા રાખવી નહીં. વખત
 આવે થઈ રહેશે. રાણીએ કહ્યું ઠીક. પણ રાજ્ય મેળવવા
 ની ઇચ્છા છે કે નહીં! સત્યસીંહે કહ્યું;-- આ રાજ્ય
 વળી કેનું છે! વળી વિચાર કરતાં જણાયું કે, અરે!
 આજે આમ પુછવાનું શું કારણ હશે! આમાં કાંઈ ઉંડો
 ભેદ હોવો જોઈએ માટે તેનો શું વિચાર છે. તે જોઈ તો
 લઈ એવું મનમાં ધારી રાણી પ્રત્યે કહ્યું;--લાભી સાહેબ!
 રાજ્ય લેવાની ઇચ્છા તો છે પણ શી રીતે રાજ્ય મળે!
 કારણ મારા મોટા ભાઈ ટીલાટ છે. તેથી મને સ્વપ્ને પણ
 રાજ્ય મળવાની આશા નથી. અરે! પ્રભુ! અમારી જીંદગી
 તો પરાધીનતામાં જ જશે. એમ કહી. નિઃશ્વાસ મુક્યો.
 રાણીએ કહ્યું;--ગભરાઓ નહીં. મારા દિયર! હું આવી
 તમારી ભોજન યોજી છું. ત્યાં સુધી તમારે શું દુઃખ
 છે! રાજ થયા એમ જ જાણો. પણ મારા કહ્યા પ્રમાણે
 વરતવું પડશે. સત્યસીંહે કહ્યું;--લાભી સાહેબ! આપ
 મને રાજ જનાવશો. ને તમારા કહ્યા પ્રમાણે ન વરતું
 એવું તે જાને. જોલો જોઈએ શી રીતે રાજ જનાવવા

ધારે છે! રાણીએ કહ્યું;—રાજ્ય મેળવવા વાસ્તે પુત્રે
 પીતાનો, પીતાએ પુત્રનો, બાપુએ બાપુનો, મામાએ
 ભાણેજનો એવી રીતે ઘણાંએ એક બીજાનાં ખુન કરેલાં
 છે. તો તમારે પણ તમારા ભાઈનું ખુન કરવું ને રાજ
 થવું. પછી હું દેવવટું વાળીશ. એટલે હું તો રાણી ને
 રાણીજ રહેવાની, પછી આપણા બંનેનું એકું કેવું શોભશે!
 કેમ દિયરજી! આ વિચાર કેવો છે! સત્યસીંહ વિચારા-
 ણ્ધિમાં ડુબ્યો. કુલટાના વિચારોપર હસવા લાગ્યો. અંતે
 છેવટનો સાર કાઢવા ક્રોધને દબાવી મધુર વચને બોલ્યો.
 “ભાભી સાહેબ! આવું અઘટીત કૂર કામ મારાથી શી
 રીતે બની શકશે!” રાણી બોલી;—જે આપનાથી ન બને
 તો તે કાર્ય આપની વતી હું કરીશ. પણ આપ મારી
 મદદમાં રહેશે કે નહીં? સત્યસીંહ બોલ્યો;— બેશક.
 આપની મદદમાં હું અંતપર્યંત સુધી રહીશ. રાણી કહે;
 ત્યારે હું જાઉં છું, ને તમારા ભાઈને કેદમાં લીન કરૂં છું
 તેટલી મુદતમાં તમે સત્વર આવો. સત્યસીંહે કહ્યું;—સાડું.
 હું તાકીદે આવું છું. રાણી સપાટાબંધ રાણીવાસમાં ગઈ.
 તેની પાછળ સત્યસીંહની દ્રષ્ટિ પણ ગઈ. અંતે દ્રષ્ટિ પાછી
 ફરી. સત્યસીંહે વિચાર્યું કે, ખરેખર જાત વીના ભાત ન
 પડે, તેનો આ સિદ્ધાંત સિદ્ધ થયો. પણ દુષ્ટ રંડાને તેના
 કૃત્યનો બદલો ન આપું તે માડું નામ સત્યસીંહ નહીં.
 તુચ્છ રાજ્યને માટે સત્યનો નાશ કરી અસત્ય માર્ગે
 જવું? નહીં. નહીં. કોઈ દિવસ એવું કૃત્ય મારાથી નહીં

બને. ને જો બને તો માફ નામ સત્યસીંહ પાડતાં ફાઇએ
 બુલ કરેલી હોવી જોઈએ. હા હવે તાકીદે બાઉ. નહીંતર
 પુશ્વલી રંડા જો લાઇનો વિનાશ કરી નાંખશે તો બધું
 વિપરીત થશે. માટે સત્વર જઈ વ્યભીચારણી રાક્ષસી રંડાને
 ઠાર કરૂં—જેજર કરૂં—નાક કાપી પાયમાલ કરૂં. ત્યારેજ
 માફ ધગધગતું રૂધીર શાંત થશે. ક્રોધથી વ્યાપ્ત થયેલો—
 કાળરૂપ બનેલો—સત્યસીંહ પોતાનો કટાર વારંવાર તપા-
 સતો—ઢાંત પીસતો—હોઠ ફફડાવતો—હાથમાં ચાળુક લેતો
 રાણીવાસ તરફ ગયો.

સત્યસીંહ તરફથી નીકળી રાણી તુરતજ મહનપાળ
 ખાસે આવી. તેને ઢાડનો એક ખ્યાલો આપ્યો. તેમાં કેફી
 વસ્તુની બુકી લેળવી દીધી. જેથી ઢાડ પીધો તેવોજ શુદ્ધને
 સાન વિનાનો ઘોર નિદ્રામાં પડ્યો. હવે રાણી સત્યસીંહની
 રાહ જોઈ ઉભી છે તેવામાં સત્યસીંહ આવ્યો. સત્યસીંહનો
 વિકાળ ચેહેરો જોઈ રાણી ડરી તો ગઈ. પણ સત્યસીંહ
 બોલ્યો;—કાં સીંહ કે શિયાળ. રાણી કહે સીંહ ફકત
 હવે પાંચ મિનિટનું કાર્ય છે. તેમાં જો આપ મહદગાર થશે
 તો બેડો પાર. સત્યસીંહ કહ્યું;—લ્યો ત્યારે હું તમારી
 મહદમાં ઉભો છું. કામ કરો. પાર ને થાઓ મારી નાર.
 પછી રાણીએ ઝગઝગતું ખડગ હાથમાં લઈ રાબતે મારવા
 તૈયાર કર્યું કે, સત્યસીંહ પાછળથી ખેંચી લઈ એવા તો
 ચાળુક માર્યા કે રાણી ખૂમેખૂમે પાડવા લાગી. સત્યસીંહ
 કહ્યું;—ફુટ ! તારા કૃત્યનો ખલો તને મળે છે. મિતર

છે તને અને ધિકાર છે તારી જનેતાને. તારા જેવી રાંડો જગતમાં ન હોત તો શું ખોટ પડી જાત. તારી માના ઉઠરમાંજ ગળી કેમ ન ગઈ ! તારા તો રાઈ રાઈ જેવડા કટકા કરી ગીધ અને કુતરા કાગડાને ખવરાવીએ તો પણ તારા કૃત્યની શિક્ષા તને ચોછી છે. શું કઈ કે સ્ત્રીઓ. નહીંતર આ એક ખડગથીજ તારું મસ્તક ધડથી જુદું કરત. તો પણ તારા પાપનો પશ્ચાતાપ જાહેર પર્વત નહીં જુલાવાને વાસ્તે તારું નાક કાપી લઉં છું. એમ કહી ફુટ રાંડાનું નાક કાપી સત્યસીંહ ચાલતો થયો.

રાણી માર પડવાથી તેમજ નાક કપાયાથી ઘણુંજ આઠંઠ કરવા લાગી અને ધ્રુસકે ધ્રુસકે રોવા લાગી. અંતે ધણાંજ ક્રોધાવેશમાં તે બોલી ઉઠી કે--હાય ! હાય ! મારા રડયા. તારું સત્યાનાશ ન કાઢું તો મારી જનેતાને નવ માસ ભારે મારી તે વૃથા છે. રખાવી—રખડાવી—પાયમાલ કઈ ત્યારેજ હું નિરાંતે ઉઘીશ. ઠીક છે. ખચ્ચાજી ! તમે પણ ક્ષવી ગયા છો તો જોઈ લેજો આ રાંડના ઝપાટા. પછી તુરતજ રાજાની સારવાર કરવા લાગી. અને રાજા શુદ્ધીમાં આવતાં બોલી. પ્રાણનાથ ! જુઓ આ તમારી હયાતીમાંજ તમારા ભાઈએ મને બેઠંગી કરી મુકી તમે ઉઘી ગયા કે તરતજ સત્યસીંહ અહીં આવ્યા. અને મને એકાંતમાં તેડી જઈ સમજાવવા લાગ્યા કે મારા ભાઈને તમે મારી નાંખો. ને પછી મારી રાણી થાઓ. મેં તેમને ધણાંજ સમજાવ્યા. પણ તે કામાંધે મારું એક વચન પણ

માન્ય ન કર્યું. છેવટે મેં તેને ઘણાજ શીટકાર આપ્યો. શીટ-
કાર આપ્યો તેથી ગુસ્સે થઈ, માફ નાક કાપી આબૂકનો
માર મારી ચાલતો થયો. અરેરે ! આવા તે ક્યાંય ભાઈઓ
હશે !! તમે પણ ખૂબ પાડ્યા છતાં ન જાણ્યા તેથી
નિર્દય છો એમજ લાગે છે. હવે જ્યાં સુધી એ મદાંધ
કાફરને મારી આંખ આગળથી દુર નહીં કરો, ત્યાં સુધી
મારે અન્ન લેવું હરામ છે. તમે પણ તપાસી જુઓ કે
તે તમારો ભાઈ કે દુશ્મન ! અરે ! દુશ્મન પણ આવું કૃત્ય
કરતાં હરે છે. માટે હવે તેના પર દયા રાખવી તે ખીલકુલ
યોગ્ય નથી. પછી તમારી જેવી ઇચ્છા. પણ એટલું તો
યાદ રાખજો કે આજે માફ નાક કાપ્યું. તો કાલે
તમાફ મરતક પણ કાપશે. તો કહેવત છે કે રાજ અને
શત્રુનો પ્રથમથીજ ઇલાજ લેવો જોઈએ. પ્રમાદમાં રહી
વધવા દેવાથી અંતે પ્રાણને હાની કરતા થઈ પડે છે. તો
તમારે પણ સત્યસીંહને ઠાર કરવો. કે જેથી ચિંતા
કરવાનો વખત ન આવે. આટલું બોલી રાણી બંધ રહી.
મહનપાળે તેનું બેઠું રૂપ જોઈ તથા તેનું બોલવું એક
ચિંતે સાંભળી, તેનાં રૂંદે રૂંવા ઉભાં થયાં. અંતે કોધાગ્નીના
આવેશમાં બોલી ઉઠ્યો કે, રાણી ! તારા નાક કાપનારનું
વૃક્ષ સ્થળ ચીરી રૂધીરની નદી વહેવડાવી મારા કટારને
ત્રપ્તી પર્યંત લોહી પાઈ શાંત કરીશ; ત્યારેજ મારો ગુસ્સો
નરમ થશે. તું બેઠીકર રહે. આજ રાત્રીએ તારા તથા મારા
વેરીને એક અપારે છુદ્દીશ. ને એક કટારેજ તેનો અંત

લાવીશ. એમ કહી પોતાનો કટાર હાથમાં લઈ રાત્રી થતાં જ સત્યસીંહના મહેલ તરફ ચાલ્યો.

વાંચનાર ! આ નિર્દોષ પાત્રને ખગર નથી કે મારો ભાઈ મારોજ કાળ થઈ માઈ નિકંદન કરશે. ત્યારે શું આજ રાત્રીએ તેનું આવીજ બન્યું ! પણ ના. જેની સાંભાળ જગકર્તા કરે છે તેને કોણ મારી શકનાર છે ? ત્યારે શું તે નહીંજ મરે ! હા તે તો નહીંજ મરે. ત્યારે કાળરૂપ બનેલ યમના હાથથી મૃત્યુ નહીંજ થાય ! થશે. પણ જમે તે એકનું તેના હાથથી આજે મૃત્યુ તો છે છે ને છેજ. ત્યારે કેનું મૃત્યુ થયું તે જાણવા મન અધીરું થયું હશે. તો જણાવવું જોઈએ કે, જે વખતે મહનપાળે સત્યસીંહને મારવા રાણીને કબુલાત આપી. તે વખતે સત્યસીંહને બચાવનાર તેનો ભત્રીજો (મહનપાળનો કુંવર) આ વાત સાંભળતો હતો. પોતાના કાકાનું મૃત્યુ તેના ભાઈના હાથથી થશે, એવું સાંભળી કુંવર ઘણો દીલગીર થયો. પણ ધીરજ નહીં છોડતાં તેનો બચાવ શી રીતે કરવો તેના વિચારમાં ગુંથાયો. આ રાજ્યના ભુષણરૂપ મારા કાકાશ્રીનો આજે શું વધ થશે ? સત્યના સ્થંભરૂપ સત્યસીંહનો શું વિનાશ કરશે ? પીતાશ્રી ! આ તમોને શું સુજ્યું ! એક રાંડના વચનપર વિશ્વાસ રાખી પોતાની જનેતાના ઉદરમાં આળોટેલા, ને એકજ સ્તનોનું પયપાન કરેલા, ને એકજ વિર્યથી ઉત્પન્ન થયેલા બંધુઓનો નાશ કરવો આપને શું યોગ્ય છે ! અરેરે ! બંધુનો વિનાશ કર્યા

પછી શું તે મળી શકશે ! અને સ્ત્રીઓ તો જોઈએ તેટલી
 મેળવવા ધારશે તો મેળવી શકશે ! પણ બધું ! એક લોહી
 આ બધું ક્યાંથી મેળવશે ? પણ ખરું છે કે ક્રોધવશ થયેલ
 મનુષ્યને પોતાની સ્થિતિનું લાન નથી રહેતું. ક્રોધ નથી
 જોતો હિત કે અહિત, ક્રોધ નથી જોતો શત્રુ કે મિત્ર,
 ને ક્રોધ નથી જોતો પિતા કે પુત્ર. માટે શાસ્ત્રોમાં કહ્યું
 છે કે સાધુ પુરૂષોએ ક્રોધ રૂપી શત્રુનો જ્ઞાન રૂપી ખડગે
 કરી નાશ કરવો. ક્રોધથી કેવાં કેવાં વિપરીત કાર્યો બન્યાં
 છે. ત્રિપુરારીના ક્રોધે કરી અનંગ લક્ષ્મી થયો. સતી દ્રોપદી
 ના ક્રોધે કરી કૌરવ કુળનો નાશ થયો. તો પીતાશ્રીના
 ક્રોધે કરી મારા કાકાનો આજે નાશ થશે. માટે તાકીદે જઈ
 સત્યસીંહનો જેમ બને તેમ બચાવ કરવો ને તેને બદલે
 મારે પ્રાણ આપવો. એવું મનથી નકી કરી પોતે સત્ય-
 સીંહ પાસે નિસ્તેજ મુખે આવ્યો. સત્યસીંહ કહ્યું;—
 કેમ કુંવર ! આજે આટલા બધા ઉદાસ છો ?
 શું બાપુએ ઠપકો આપ્યો ? કુંવર બોલ્યો;—કાકાશ્રી !
 શું કહ્યું. આપના શીરપર આજે કાળ લમે છે. ને તે
 કાળ પીતાશ્રીજ છે. સત્યસીંહ કહ્યું;—કુંવરશ્રી શું
 સાચું કહો છો ! શું લાઈ ઉઠીને મારો ઘાત કરશે ! કુંવર
 કહ્યું;—કાકાશ્રી આજે તમારા લાઈ નહીં, પણ દુસ્મન છે.
 તમે ગમે તેટલાં વચનરૂપી બાણો મારશો તો પણ તેના
 હૃદયને ભેદી શકશો નહીં. કારણ તેને આજે ક્રોધરૂપી
 બખતર ધારણ કરેલું છે. માટે તમારું એક પણ વચન

વચન બાણુ તેને લેતી શકશે નહીં. તો પ્રાણુની રક્ષા માટે
 દેશ તજવો એવો ધારો છે, માટે તમારે આજે ને આજે-
 જ આ શહેર છોડી આપ્યા જવું. સત્યસીંહે કહ્યું-કુંવર
 હું જઈશ તો ખરો! પણ આ સ્નેહપુરની શું અવસ્થા
 થશે. તેના વિચારમાં માફ આંતઃકરણ પ્રજ્વલિત થાય છે.
 હું અત્યુથી ડરતો નથી. જવાથી દીલગીર નથી. પણ મને
 એટલોજ અફસોસ થાય છે કે બાપુની શી અવસ્થા થશે!
 આ દુષ્ટ રંડા તેનું નકી અત્યુ કરશે. ને નકી આ રાજ્યની
 પાયમાલી કરશે. ઠીક છે હું હવે જવાની તૈયારી કરું છું.
 કુંવર? આ કાકાના દોષ જે કાંઈ થયા હોય તે માફ કરજે.
 લે હવે હું જઈશ. પ્રભુ મેળવશે ત્યારે મળશું મારો
 આસીરવાદ છે કે તું દીર્ઘાયુ હો. એમ કહી પોતાનો
 અથ્થ લાવી-હથીઆરો સજી—કુંવરને ચુંબન લઈ—અશ્રુએ
 નહવણવી—ઘોડેસ્વાર થયો. કુંવરે કહ્યું;—કાકા સાહેબ?
 આપ દીલગીર થાઓ નહીં. મનુષ્ય બળવાન નથી. પણ
 સમય બળવાન છે. એક વખત એવો હતો કે, જે
 અર્જુન ગાંડીવ ધનુષ્યને ધારણ કરી રણસંઘ્રામમાં ઉભો રહેતો,
 ત્યારે આખી સૃષ્ટિ ધર ધર કંપતી. ને તેજ અર્જુનને
 કાળા લોકોએ લુટ્યો તે શું! ત્યારે મનુષ્ય બળવાન કે
 સમય! વળી એક સમય એવો હતો કે જે બારત બુગીના
 પુત્રો સોના રૂપાના થાળોમાં બેસી જમતા ને જેની
 દોલતનો પાર નહોતો. વળી હિંદુસ્તાનની સમૃદ્ધિ પર
 મોહીત થઈ હજારો પરદેશી લોકો લલચાઈ આવતા તેજ

ભારત ભુમિના પુત્રો ટુકડા ફોટલા વાસ્તે ઘેર ઘેર પોકાર કરતા માલમ પડે છે. આનું કારણ શું! તે પણ સમય. વળી અંગ્રેજ લોકો કે જેને વસ્ત્ર પહેરવાની પણ સમજ શક્તિ નહોતી. તેઓ આજે વિદ્યા બળ વડે કરી ચક્રવર્તિ રાજ્ય ભોગવે છે. આનું કારણ શું! તે પણ સમય. માટે આપ તે બાળતમાં ચિંતાગ્રસ્ત ન થાઓ સત્યસીંહ કહ્યું;—કુંવરશ્રી! દ્યો હવે છેવટના પ્રણામ છે. મારી જન્મ ભુમિને છેવટના પ્રણામ કરું છું. સ્નેહપુર! આ તારી ગરીબડી પ્રજાને સંભાળજે. આટલું કહી સત્યસીંહ પોતાનો અશ્વ દોડાવતો અપાટાબંધ અરણ્યનો રસ્તો કાપતો ચાલ્યો. આખી રાત્રી તથા દિવસના ચાર વાગતાં સુધી રસ્તો કાપ કાપ કર્યો. છેવટે વિન્યનગરની નજીક આવી પહોંચ્યો તેથી ત્યાંના બાગમાં આવી પોતાના અશ્વને ઝાડને થડે બાંધી, સરોવરનું પાણી પીને તૃપ્ત મટાડી. અંતે આરામ લેવા કિનારા પર સુતો. વાંચનાર! સત્યસીંહ નિંદ્રામાં પડ્યો, તે વખતે આપણી વાર્તાની નાયકાએ તેને પોતાનો સ્વામી સ્વીકાર્યો તે વાત આગળ આવી ગઈ છે. તો હવે તે વાતને પડતી મુઠ્ઠી સ્નેહપુરમાં પાછો ચાલ ને ત્યાં મહનપાળની તરફ એકી નજરથી જો.

સત્યસીંહ અરણ્યમાં ગયો. તેથી કુમાર ખુશી થતો તેના મહેલ તરફ ચાલ્યો. રાત્રી પડી તેથી કુંવર પોતાના કાકાની સચ્ચામાં તેની ઓઢવાની જે ચાદર હતી, તે ઓઢીને સુતો; રાત્રીના બાર વાગ્યા તે વખતે દુષ્ટ મહન-

પાળ ચારે તરફ દ્રષ્ટિ ફેરવતો--ધીરે પગે ગતિ કરતો--
 સત્યસીંહના મહેલમાં આવ્યો. આ કુર રાક્ષસને ખબર
 નથી કે મારે હાથે મારા પગ પર કુહાડો મારૂં છું.
 તે તો આનંદાખિયમાં ગરકાવ છે. ને તેના મનમાં તો
 એમજ છે કે દુષ્ટ દુશ્મનને મારી નીરાંતે ઉઘીશ. મારી
 મધુરી મેનાને તરફડાવી દુઃખ દેનારને આજે યમપુરીમાં
 પહોંચતો કરીશ. એવા સંકલ્પ વિકલ્પ કરતો પોતાના
 કટારને તપાસતો કુંવર નજીક આવ્યો. અને જુસ્સાથી
 બોલ્યો. લે પાપીષ્ઠ! તારા પાપનો ઘડો હવે ભરાઈ રહ્યો
 છે. એમ કહી કુંવરની છાતીમાં એવા જોસથી કટાર
 ઘોંચ્યો કે રૂધીરની ધાર દડદડાટ વહેવા માંડી. કુંવરે જે
 ઘડી તરફડા મારી પોતાના આત્માને સ્વધામ તરફ મોકલ્યો.
 મિત્રો? તમે આ પરમાર્થી કુંવરના સળપર શોકનાં આંસુ
 પાડો. ને તેના આત્માને શાંતિ મળે એવું પ્રભુ પાસે
 માગો. પછી મદનપાળે આદર ઉંચકી દીધો. લઈ તેનું મુખ
 નિહાળવા માંડ્યું, મુખ જોતાંજ પેટમાં ધ્રાસકો પડ્યો.
 અને મોટા સાદે પોકાર કરી બોલી જવાયું કે “ હાય!
 હાયનાં કર્યીં હૈયે વાગ્યાં ” હાય! હાય! આ કુર વાઘે
 પોતાનાં જગ્યાંને એક પંજેજ જમીન દોસ્ત કર્યો. હાય!
 હાય! આ કુસુમ કળીને ખીલતાંજ મેં દુષ્ટે તોડી
 પાડી. હાય! હાય! આ ગુલાબના કુલને મેં મલેચ્છ કાફરે
 છુંદી પાયમાલ કર્યું. હાય! હાય! ઉગતા ચંદ્રને મેં રાહુ
 એ પકડ્યો. મારા આત્માનોજ મેં નાશ કર્યો. અરે મારી

સઘળી આશાનો કોટ તુટી પડ્યો. હાથ ! હું ક્રોધમાં
અંધ બન્યો. આ પ્રમાણે વિલાપ કરતો શોક સાગરમાં
કુબકાં મારતો. પોતાના બચ્ચાંને ચુંબન લેતો રાણી પાસે
આવ્યો. રાણીને બળર થતાં તે પણ ઢોંગ કરવા લાગી.
સવાર થતાંજ દરેક સ્થળે કુંવરના મૃત્યુની બળર ફેલાણી,
સળને અગ્નીદાહ કરવામાં આવ્યો. દિવસ ઉપર દિવસ
જ્યા લાગ્યા. સૈનો શોક વિચારે પડ્યો. રાજા પણ પ્રથ-
મની માફક વિષય સુખમાં લીન થયો. મિત્રો ? મદનપાળને
વિષય સુખ ભોગવવાજ દીધો. વિષય જાળમાં પડી રહેવાથી
તેમજ અજાણ્યા મનુષ્યને રાજ્યમાં રાખવાથી રાજ્યની
કેવી પાયમાલી થઈ તે આગળ જોશું. હાલ તો આપણે
આપણી વાર્તાની નાયકા તરફ દ્રષ્ટિ કરીએ. માટે આ
વાતમાંથી ચિત્ત કાઢી નાંખી કિસોરી તરફ નજર કર
એટલે બસ.

પ્રકરણ ૪ થું.

પ્રેમ પીંજરામાં ઝુરાતી બાળા.

રાત્રીની પુર્ણિમાનો ચંદ્ર પુર્વાકાશમાં ઝળકી રહ્યો છે.
તારા ગણે પણ પોતાના રાજાની રક્ષા માટે ચોમેર સ્થીર
થઈ ઉભા છે. ચંદ્રે પોતાની રૂપેરી સાડી પૃથ્વી પર
ખાયરી દીધી છે. વાયુએ થંડી મીઠી લહેરો કાઢી છે.
જેથી મંદમંદ ગતિથી શીંગો પવન આવે છે. વૃક્ષોની

રાગો ઝોકા ખાતી માલમ પડે છે. આ વખતે સ્થીર થઈ દુહરતી શોભા જોવાથી મન ઘણું આનંદીત થશે. અને એટલું કહેવાશે કે, વાહુરે પ્રભુ તારી બનાવટને તારી ચાતુરી! આવી રાત્રીના વખતે અગાશીમાં એક બાળા વિચાર સાગરમાં ડુબેલી છે. અંતે છેવટના શબ્દ તેના મુખમાંથી એટલાજ નીકળ્યા કે, હે પ્રાણુ! આમ ટળ વળતી મુકી આડ્યા ગયા. તે યોગ્ય નથી કર્યું. હવે ફરી દર્શન ક્યારે દેશો? આપ કહી ગયા છો કે વખતાનુંસારે તારી સંભાળ લેતો રહીશ. શું! આપ તે ભુલી ગયા! કંઈ કામણુગારા દેખાઓ છો! કે કામણુ કરી આડ્યા ગયા.

રસમાં રોગાવીને એ રસીક વર આડ્યો ગયો;
 કાંતો પ્રેમે ફસાવીને એ ચતુર ચિત્ત ચોરી ગયો,
 તરણુ પુરૂષની મોહાકૃતિથી બની અતી લાચાર
 હજાર ખોલી ગયો. રસમાં
 અમૃતસમ એ તો મને લાગે છે એ મીઠું,
 મન પ્રપુલીત મારું થશે નયને જ્યારે દીઠ. રસમાં
 પ્રેમ કંટક ખુંચે અતી. થાઉં અતી ખેડાલ,
 પ્રેમી જો આવી મળે તો જાણે કંટક સાલ. રસમાં

ચિતને ચોરી, વીરકુમાં સપડાવી, પ્રેમનો આળુક મારી,
 મદનરાજને જાગૃત કરી, રસીક સંતુણો આડ્યો ગયો. હવે
 એ ભોગી ભ્રમરને પકડવા ભમરી થઈ ક્યાં ભટકવું!
 વળી જરા વિચાર કરી ગાવા લાગી.

નયણે નિંદ્રા નાવે જરી મારો વહાલો ગયો છે વિદેશરે; નયણે
હંસ વીનાના જેમ નિરમળ મોતી વાલા વીનાની તેવી

રાતરે, નયણે

કંથ વિનાની જેવી શોભે છે શ્યામા તેવી પીયુ વીના છે

મારી સેજરે. નયણે

વચન આપીને છેલો આલ્યો ગયો છે નથી લીધી મારી

સંભાળરે, નયણે

જળ વિનાની જેમ માછલી ઝુરે ઝુરી મરૂં છું આખી

રાતરે. નયણે

અરેરે પ્રાણુ વિનાની ઝુરી ઝુરીને મરી રહું છું. અરે !
પણ મારા વિયોગથી હું જેવી રીતે ઝુરી મરૂં છું. તેવી
રીતે તેને પણ તેમ થતું હશે ખરૂં ? ખરેખર પ્રેમનો મદ
એવોજ છે. અરે ! પણ આ વખતે મારા પ્રાણુપતિ ક્યાં
હશે ! મારે તેની શોધ ક્યાં કરવી ! અરે ! મન ! આમ
વિચાર કરવાથી કાર્ય સીદ્ધ થવાનું નથી. માટે ભોગીની
પાછળ ભોગી ખની, તેની શોધ કરવા મારે જવું.
આંવો વિચાર કરી પોતાના અમુલ્ય વસ્ત્રાભુષણનો ત્યાગ
કરી—ભોગીપણને લાયક વસ્ત્રો પહેરી—પોતાના સ્થાનકને
અભિવંદન કરી—ચંદ્રના કિરણને પોતાની દૃષ્ટિમાં સમાવી—
જંગલનો લાંબો રસ્તો ચોમેર નિહાળી—ઘડીભર વિચારમાં
ગુથાઈ—અંતે ઉત્તર દિશા તરફ પગની ગતિ થઈ. ગતિ
થતાંજ મુખમાંથી એટલાજ શબ્દ નિકળ્યા કે, “ આ મેના

પ્રેમ પીંજરામાં સપડાઈ તેથી ક્યાંય ઉડી શકતી નથી”
વાંચનાર ! આ બાળા તરફ નજર કર. તે ક્યાં જાય છે
તે તપાસ. નજર આગળથી અદ્દશ્ય થઈ, ક્યાં ગઈ તે
કેણુ જાણે. પણ એટલી તો ખાત્રી થાય છે કે તે જંગ-
લમાં ચાલી ગઈ.

મિત્રો ! તમે પણ તેની પાછળ ચાલો. ને તેની શી
સ્થિતિ થાય છે તે જુઓ. પ્રેમસાગરમાં ઝોકાં ખાતી—અથ-
ડાતી—કુટાતી—અરણ્યની અંદર રાત્રીને સમે આ બાળા
નિડરપણે ચાલી જાય છે. રસનાએ કરી પોતાના વહાલા
પતિનું સ્મરણ કર્યા કરે છે. દષ્ટિએ કરી પોતાની આ સ્થિતિ
કરનારની છળી હૃદયની અંદર જોયા કરે છે. જંગલના
ઘોઘના અવાજ; તથા કુર પ્રાણીઓના અવાજ, ક્યાં થાય
છે. તેનું પણ જેને લાન નથી. એવી સ્થિતિવાળી બાળા
ચાલતાં ચાલતાં એક નદીના કિનારાપર આવી પહોંચી. આ
નદી એવી તો ભયંકર છે કે તેના બંને કાંઠાની જળરી
ઉંઝાણમાં થઈ પાણીનો પ્રવાહ ચાલ્યો જાય છે. કાંઠાઓપર
જાડગી એવી ઘીચ જાડી આવી રહેલી છે કે રસ્તો પણ
ન સુજે. આવા બિહામણા વિકટ રસ્તામાં નિર્ભયપણે ચાલી
જાય છે. ત્યાં નદીના સામે કાંઠે એક ધુણી સળગતી
જોવામાં આવી. તેથી તે તરફ આરામ લેવાની ઈચ્છાએ
ચાલી. જેમ જેમ આગળ જતી ગઈ તેમ તેના કાનપર
માણસના અવાજ આવવા લાગ્યા. તેથી મનમાં ધીરજ
લાવી ઉતાવળી ઉતાવળી ચાલવા લાગી. સંધ્યાકાળ થતાંજ

તે એક ઝુંપડી નજીક આવી પહોંચી. ઝુંપડીની અંદર એક જોગી રામાયણ વાંચે છે. દસ પંદર ગામડીઆ તેની સામે કથા સાંભળવા બેઠા છે. ત્યાં આગળ કિશોરી આવી પહોંચી. જોગીને પ્રણામ કર્યા. ને બધા શ્રોતાજનની પેઠે તે પણ કથા સાંભળવા બેઠી. થોડીવારે કથા વીસર્જન થઈ એટલે ગામડીઆ પોતાના મુકામ પર ગયા. કિશોરી ત્યાંજ બેસી રહી.

જોગી—કયું મયા ! તુંમ કહાંસે આતે હો ! ચોર કહાં જાતે હો !

કિશોરી—મહારાજ ! હુંમ જંગલમેસે આતે હો ! ચોર પતિ દેવતાકા દર્શન કરનેકું જાતે હો.

જોગી—ઇધર આજકી રાત્રી વિશ્રામ કરનેકા બિચાર હે કયા ?

કિશોરી—હાં મહારાજ ! આજ ઇધર વિશ્રામ કરનેકા બિચાર હો. ચોર ફળાહાર કરનેકાળી બિચાર હો. ઇધર કુચ્છ મીલેગા કે નહીં ?

જોગી—મયા ! ઇધર નારાયણકી કૃપાસે કુચ્છ જાતકી કમીના નહીં હો. તુંમ ઇધર અચ્છી તરેહુશે રહો. ચોર યહ મકાન તુમેરા હો એસા જાનો. હમ તુમારે વાસ્તે ફરાજ લેનેકું જાતા હું.

એમ કહી તે જોગી એક નજીકમાં નાની સરખી પર્ણકુટી હતી તે તરફ ગયો. જતાં જતાં તેના વિચારો પળે પળે બદલતા ચાલ્યા. ને તેના મુખમાંથી એક પછી

એક ઉદ્ધારો નીકળવા લાગ્યા. વાંચનાર ! આ જોગી શું ઉદ્ધારો કાઢે છે. તે છુપી રીતે સાંભળ.

વાહ પ્રભુ વાહ ! તેરી કૃપાસે મેરી સળ ઇચ્છા સફળ હુઈ ! મેરા જેસા જોગીને ઇદ્રાણી જેસી જોગીની ખીન ઉપાયસે હાથ આઈ. ઇતનાજ નહીં ચોર ઇસકા ચંદ્ર જેસા મુખડા દેખકર મેરાતો ચિત ગિહવલ હો ગયા હે. વાહરે જોગણી વાહ ! હેતો જોગીની ચોર રૂપમેં હે ચોગની. ઇસ્કે બાસ્તે તો હુમેરા જાન દેનેકું ખી તૈયાર હું

વાંચનાર ! જોગી કેવો માણસ છે. તે તને તેના વિચારો પરથી જણાયું આજકાલ એવાજ જોગી સ્થળે સ્થળે જોવામાં આવે છે. સાંત પુરૂષો તો જવલેજ હશે. કપીતા પ્રભાવે લોગીઓ જોગીના ડાળ રાખી રાંડીરાંડોને ઘેર જઈ જાવા બેસે છે. ને જેમ પોતે પુજ્ય ગણાય એવા ખોટા ઉપદેશ કરે છે. ધર્મની જગ્યાઓમાં-દેવાલયોમાં-તેમજ તીર્થોની જગ્યાઓમાં અનાચારોની વૃદ્ધી થતી જણાય છે. જ્યાં આગળ એવા જોગીઓ રહેતા હશે. ત્યાં સુકૃત્યો ક્યાંથી થતા હશે ! તેનો જગ્યાલ વાંચકો જ કરશે. પણ હવે તે વીધે આગળ નહીં ચલાવતાં આપણે પાછી આપણી વાર્તાની નાચીકા તરફ નજર કરીએ.

પેલો જોગી ફળ લઈ કિસોરી પાસે આવ્યો ને તેને ફરાળ કરાવ્યું રાત્રી થતાં કિસોરી વિશ્રાંતિ લેવા જોગીના

કહેવાથી એક મઢીમાં ગઇ. ને આખા દિવસના પરિશ્રમથી આડે પડખે થઇ તેવીજ નિદ્રા દેવીને આધીન થઇ. વાંચનાર ! આ જોગીને કેમ નિદ્રા નથી આવતી ! પણ હા ! હું હવે સમજ્યો ! તેના અંતઃકરણમાં મદન સર્પ ઝેરી ડાંગ મારે છે. તેથી મદન પીઠામાં નિદ્રાનો ત્યાગ થયો છે. ઘડીમાં ઉઠે છે, બેસે છે, સુવે છે, હરે ફરે છે. નિશ્વાસ ઉપર નિશ્વાસ મુકે છે. પ્રસેવના ણિંદુ વળે છે, તે લુચે છે, આવી સ્થિતિ એક કલાક રહી પછી કંઈક ચંચળ થયો હોય તેમ એક નિશ્ચયપર આવ્યો. એક સ્થળે સ્થીર ઉભો. મનમાં કંઈ વિચાર કરી ગુંપડી બહાર નીકળ્યો. મનમાં શું વિચાર કર્યો ! તે અંતઃકરણ જાણી ગયું. અંતઃકરણે શું જાણ્યું ? તેણે ફક્ત એટલું જ જાણ્યું કે જમે તેમ કરી આજે વિસય સુખ ભોગવવું.

વાંચનાર ! તમે પણ તેની પંછવાડે ચાલો. આ જોગી એક મઢી પાસે આવ્યો. તેની અંદર અંધારું હોવાથી પોતાની પાસે દીવાસળી હતી. તે વતી દીવો કર્યો. તો નીચે ભોંયપર નવ ચૌવના ચોગીની ચતીપાટ સુતેલી તેના દીઠામાં આવી. શ્યામ વાળનો ગુંથેલો ચોટલો ગુંચળું વાળી બેઠેલા કાળી નાગનું સ્મરણ કરાવતો હતો. આંખો બંધ હતી, પરંતુ ધનુષ્યાકાર બ્રહ્મકુટી અને તેનું અદ્વિતીય માધુર્ય એવું તો મોહક હતું કે, તે જ્યારે ઉઘાડી રહેતી હશે તે સમયે તેનું સૌંદર્ય તથા પ્રતાપ કેટલો હશે. તેનું અનુમાન થતું હતું. ગાલ રૂપી કુસુમ ગુચ્છ

ઉપર ગુલાબ ખિલેલું નિષ્કંટક ગુલાબ પ્રકુલીત વદનથી
સ્મિત કરી રહ્યું હતું. અર્ધવિકસીત મુખમાંથી દાડીમ
કળીસમ દંત માળા ડોકીયાં કરી રહી હતી શરીર રૂપી
ભુમીપર હીમવત્ એત ગીરીયુગમાંથી નીકળતા સરિત
પ્રવાહની પેઠે બંને બાજુએ શોભન હસ્ત પડી રહ્યા હતા-
ગળામાં ધારણ કરેલી સ્ફટિકકર માળા વિગેરે એવાં તે
યોગ્ય હતાં કે તેમને ધારણ કરનાર યોગીની મહાદેવી
જેવીજ દેખાતી હતી.

આ યોગીનીએ એક ઝીણું વસ્ત્ર પહેર્યું હતું, ઝીણું
વસ્ત્રોમાંથી દ્રવ્યમાન સપ્રભ શરીર અંદ્ર કાન્તિને પણ
નિસ્તેજ કરતું હતું અને વિલાસી વિધુ પણ આવા સૌંદર્ય
સ્પર્શનું સુખ પુનઃ પ્રાપ્ત નહીં થાય ધારી, સ્નેહથી સર્વે
અવયવોને ચુંબતો હતો આ મનહર પ્રતિમા, ખરેખર
કાન્તજ હતી.

અર્ધ વિકસત મુખથી થતું રમ્યસ્મિત, હસ્તનું ઉછળી
ને પાછું પુર્વસ્થાને પડવું, અને પાદયુગનું એક બીજને
આલિંગન દઈ પડી રહેવું, એ સર્વે સ્વપ્નમાં થતી આ-
નંદન ક્રીડા સૂચવતાં હતાં. આ અપ્રતિમ સૌંદર્ય જોઈ, યોગી
પણ સ્તબ્ધ બની ગયો. સ્નેહ સાક્ષ્યના તરંગથી હૃદય
ધડકવા લાગ્યું, પ્રેમ સંયોગ—દુષ્ટ વિરહનો અંત આણ-
નાર સંયોગ અત્રે યોગીને ધૈર્ય આપવા લાગ્યો.

આ યોગીએ યોગીની તરફ વધવાને ધણા પ્રયત્નો
કર્યા, પરંતુ પગ ઉપડ્યા નહીં; ઘણાંએ પ્રયાસ કર્યો,

પરંતુ મુખ ઉઘડ્યું નહીં; અને ઘણીએ ઈચ્છા થઈ, પરંતુ હાથ હાડ્યાએ નહીં; માત્ર આંખોએ પોતાનું કાર્ય કરી ગઈ. આંખોએ વિદેલી સુધાએ શરીરમાં એટલો તો આહવાદ પ્રસાર્યો કે તેણે મૌન્યનો નાશ કર્યો. વાક્ય ચાતુર્યનો પ્રારંભ કર્યો.

રસીલી રામા ! ઉઠો—જગોને આ તમારા ખ્યારના ખ્યાસીને યૌવનનું દાન આપો. આટલું બોલી-યોગી બંધ રહ્યો. યોગીની ઘણાં પરિશ્રમથી નિદ્રામાં પડેલી છે ને પોતાના પ્રિયકર પતિની સાથે સ્વપ્નામાં કેલી કરી રહી છે. વખતે તેને પ્રશ્નો પાશુ પુછે છે. શું પ્રશ્નો પુછે છે. તે યોગી સાંભળે છે તેવામાં તે બોલી-હે નાથ ! આ રસીક રસીકાને રજાવાળી ચાડ્યા ગયા તે સાડું નથી કહ્યું મારા ભોગી ! આવો ! ને આ અધરનું પાન કરો ! આટલું બોલી બંધ રહી.

યોગી--અહા ! આ હું શું સાંભળું છું કોણ ભોગી ! હુંજ ભોગી. માડું સ્મરણ કરે છે. રંગીલીરામા આ તમારો ભોગી અધરનું પાન કરવા ક્યારનોએ હાજર થયો છે.

યોગીની—પાછી સ્વપ્નામાં બોલી ! શું ! તમોને આ પુષ્પ કળીની સુંગધ લેવી નથી ગમતી કે તેને તજ ચાડ્યા ગયા !

યોગી--અરે ઘેલી ! એવો તે કોણ સુરખ હોય કે આવી ખીલતી કળીની સુવાસ છોડી વીમુખ થાય. આ ભોગી બ્રમર સુવાસ લેવા તલપી રહ્યો છે. માટે ઉઠો !

પ્રેમાંલીંગન આપો ! પ્રેમ પાઓ ને પીઓ. એટલે તમારું ને મારું જીવંતીનું સાક્ષ્ય થાય.

યોગીની—મારા રમણ ! આ તમારી મેનાને આલીંગન આપી. યોવન મુખ નહીં આપો તો આ મેના તરફ તરફી જાયીત મરણ પામશે, માટે આવો ! ને આ યોવન જગીયાના માળી થઈ યોવન જગીયાને સુધારો.

યોગી—મુઘ્ધા ! રસીક મુઘ્ધા ! આ તમારો માળી હાજર થયો છે. હવે ક્ષણ પણ આલીંગન દેવાને વખત લગાડનાર નથી એમ કહી જરા આગળ પગ ચલાવ્યો. વળી વિચાર કરવા લાગ્યો. મદનરાજે ઘેરો ઘાડ્યો. મદન પીડામાં વ્યથ થયો. અતે મદનને આધીન થવું પડ્યું. તેના હુકમને માન આપવું પડ્યું. જેથી છાતી નહીં ચાલતાં—પગ નહીં ઉપડતાં—પણ લાચારીએ પગ ઉપાડવા પડ્યા. ને અત્યાર સુધી જે બીક હતી તે બીક નીકળી હવે નીડર થયો. હાથ અપવિત્ર કરવા જતો હતો, મુખ અધરસુધાનું પાન કરવા જતું હતું, શરીર ! શરીર સ્પર્શ કરવા જતું હતું, પણ યોગીનીના વિશુદ્ધ મને તુરતજ ટેલીગ્રાફ આપ્યો. ઘંટડીનો નાદ થતાંજ તેના સ્વપ્નનો નાશ થયો. ટેલીગ્રાફ શરૂ થયો વિશુદ્ધ જાણા ! ઉઠ—બગ—નહીંતર નિદ્રામાં કલંકીત બનીશ.—બ્રહ્મા થઈશ—દુન્યા તને ચિહ્ન આપશે. તારું સતીત્વ સાચવવા બગર આપુછું. ટેલીગ્રાફ પુરો થયો. યોગીનીએ પાસું ફેરવ્યું જેથી યોગી જરા પાછળ હઠ્યો, ને મુખથીજ બોલ્યો;—રસીક મુઘ્ધા ! આ રસજ

પુરૂષના અંતઃકરણમાં કારી ઘા માર્યો છે. તો તેને ક્ષણીક સુખ આપી શાંત કરશો. આ અપિવત્ર શબ્દો તેના કાનપર ગયા. તે ઝળકી—નિદ્રાદેવી પલાયન કરી ગઇ. નિદ્રાદેવી જતાંજ શુદ્ધિમાં આવીને ઉઠી, યોગીને પોતાની સન્મુખ આટલી રાત્રીએ ઉભેલો જોઇ, તેમજ તેની વિકાર પામેલી આકૃતિ જોઇ ચક્રીત થઇ. પણ સમચસુચકતા ધારણ કરી વખતને માન આપી મધુર સ્વરથી બોલી; કેમ ગુરૂ ! મારા સરખું કાંઈ કામ છે ?

યોગી—યોગીની ! તમે યોગીની નહીં પણ ભોગીની લાગો છો.

યોગણી બોલી—હા મહારાજ ! ભોગીની ભોગણીને યોગીની યોગણી !

યોગી—ત્યારે હું પણ યોગી નહીં, પણ ભોગી છું તો મારી ભોગણી ખરી કે નહીં !

યોગણી—ભોગી હો તો મારા કહેવા પ્રમાણે કરવું પડશે. બોલો ! છે કબુલ.

યોગી—કબુલ. કબુલ. અરે સાતવાર કબુલ. જો મારી ભોગણી થતી હો તો તું કહે તે પ્રમાણે તારો કેદી બનું.

યોગણી—જરૂર કેદી બનશો. !

યોગી—અરે કેદી તો શું ? પણ ગુલામ તરીકે વેચે તો પણ વેચાઉં.

યોગણી—ઠીક ત્યારે જો તમારે જોગીમાંથી ભોગી

થવું હોય તો આ જાડ નીચે ઉભા રહો. ને હું જેમ કહું તેમ કરો.

આટલું કહી જાને મઢી બહાર નીકળ્યાં ને યોગીને જાડના થડ પાસે રાખી, આંખે પાટા બાંધી, શરીરને કપડાવતી ખુબ કસીને જાડ સાથે બાંધી લીધો. ને કહ્યું યોગીરાજ ! ભોગીરાજ થવું હોય તો હું કહું તે મંત્ર જપતા જાઓ.

યોગી—રંગીલી રામા ! જટ કહો. જે મંત્ર હોય તે સુખેથી બોલાવો. આ તમારો પ્યારનો પ્યાસી હુકમ ઉઠાવા તત્પર છે.

યોગણી—બોલ પાપી ! પાપ પાપીને ખાશે ! એમ કહી લીલા જાડની ડાળી કાપી એવા તો ફટકા મારવા લાગી કે યોગી ખૂમેખૂમ પાડવા લાગ્યો ને કાલાવાલા કરવા લાગ્યો.

યોગી—અરે માવડી માફ કર. હું ભુલ્યો હવે કોઈ દીવસ આવું કૃત્ય નહીં કરું, મને છોડ. વિષયમાં હું અંધ બન્યો હતો. તેને તે શીક્ષા આપી સુધાર્યો. માતાજી હવે આ રસ્તે પગલું પણ નહીં ભરું, મારો ચુંડો માફ કરો.

યોગણી—દુષ્ટ ! કામીને મા કેવી ને બેન કેવી. તને તો તારા કૃત્યનો બદલો આપવો જોઈએ. પણ હું તને વધારે શિક્ષા નથી કરતી. પણ જાડને થડેજ બાંધી રાખી ચાલી જાઉં છું. આટલું કહી તે ત્યાંથી ચાલતી થઈ. પછી યોગીએ

ધીમે ધીમે દાંતવતી પોતાના બાંધ છોડી નાંખ્યા, ને છુટે
 થતાંજ ક્રોધાવેશમાં આવી બોલ્યો ! હાય હાય ! લુચ્ચી
 રંડા ! તું હવે નાશીને ક્યાં જનારછો ! “ જોઈ લેજે
 આ બંદાના ભડકા ! ” એટલું કહી પોતે તેની પાછળ
 ઘણા વેગથી ગયો. કિશોરીને જોતાંજ તે બોલ્યો;— “ કપટે
 કરી ફસાવનાર તુંજ કે ? ” “ કિશોરી ચમકી ને બોલી ”
 “ યોગીરાજ વળી શા માટે તસ્તી લેવી પડી ? ” યોગી
 બોલ્યો;—તમારા પ્રેમી અંતઃકરણે મારા અંતઃકરણનું
 આકર્ષણ કર્યું, જેથી આવવું પડ્યું. પણ બોલ ! હવે તું
 નાશીને ક્યાં જનાર છો ! માટે ખુશીથી અંગદાન આપ.
 જો નહીં આપે તો બળાત્કારે પણ લઈશ. નહીં તો તને
 મારી તારૂં માંસ કાગડા કુતરા પાસે ખવડાવીશ. માટે
 માની જા.

પ્રીયે માની તું જા (૨) પ્રીયા ચુંબન દીયો તમે
 મને લગાર-આઘો તું જા.

ધુતારા ઠગારા આઘો તું જા,--માની તું જા.
 તુજ વીના ફૂંઝે ઘેલો ઘેલો પ્રીતે પાઓ પ્રેમનો ખ્યાલો
 છટ છટરે છટ છટરે

છટ છટરે પાપી તું ચાલ્યોરે જા,--માની તું જા.
 રસીક રંગીલી જરા માની તો જા-આઘો તું જા. પ્રીયે.

યોગી—અરે મદમાં છકેલી નવયોવના ! હાથે કરીને

દુઃખ શા માટે વહોરી લે છે. આ ભોગી સાથે ભમવું. મિષ્ટ પકવાન જમવું. ને અહો રાત્રરંગમાં રમવું. તે સુખ શું ખોટું લાગે છે? મને ભોગી નહીં પણ ભોગી જાણ. શું! હું રૂપાળો કમ છું! માફ રૂપને! મારો તાલ જો! મારા બાલ જો! જે સુખ તને બીજાથી મળશે તેના કરતાં સાત ગણું સુખ મારી તરફથી મળશે. માટે વિચાર! નહીં તો પછી પસ્તાવું પડશે.

યોગીની—દુષ્ટ! મારે પસ્તાવાનું છેજ નહીં, પણ તારે પસ્તાવું પડશે. અરે કામી! તું ખચીત ધ્યાન રાખજે કે સતીને સતાવવામાં સાર નહીં કાઢ. સ્ત્રી લ'પટનું શ્રેય કોઈકાળે થતું નથી. રાવણ જેવો બલિષ્ઠ જોધો સીતાને સતાવવાથી પાયમાલ થયો. દ્રૌપદીને સતાવવાથી દુર્યોધન ના કુળનો નાશ થયો; તો યાદ રાખજે કે તારી પણ તેજ દશા થશે.

યોગી—મીઠડી મીષ્ટ વચનો વડે કરી એકવાર સ્વામી નાથ કહે એટલે ખસ જ્યાં સુધી મારી ઇચ્છા પાર નહીં પાડ, ત્યાં સુધી તને છોડનાર નથી માટે જો તારી જી-હગીની હરકાર હોયતો કહ્યું માન. નહીંતર આ ભયંકર શસ્ત્ર વડે તારો ઘાત કરીશ.

યોગીની—માર કસાઈ માર! મરવાથી હું ડરતી નથી. કલંકીત બની જીવવા કરતાં મરવું સો દરજે સાફ છે. વહેલા મોટું સર્વ કોઈને મરવુંજ છે. મોટા મોટા રાજા રાણાઓને પણ મરવું. ને ઘેર ઘેર માગી ખાતા લીખારી

ને પણ મરવું મોટા મોટા યોગીશ્વરોને પણ મરવું, ને
કસાઈનો ધંધો કરનારાઓને પણ મરવું, પુષ્પ સંખ્યામાં પોઢી
રતી સમ રંભા સાથે વૈભવ કરનારાઓને પણ મરવું, ને
જંગલની કઠણ જમીનપર પડી રહેનારાઓને પણ મરવું.
હાથીની અંબાડી પર બેસી ફરનારાઓને પણ મરવું, ને
કાસદનો ધંધો કરનારાઓને પણ મરવું. પણ મૃત્યુ મૃત્યુમાં
ફેર છે. સારા માણસના મૃત્યુ સમયે અનેક જણ નિશ્વાસ
ઝુકશે. ને તારા જેવા કુર અધર્મીઓના મૃત્યુ સમયે
ધિકારથી તેના મોં પર યુકશે. માટે જો તારું લલુ ધવિછતો
હો તો તારે રસ્તે ચાલ્યો જા. કામાંધ ! જ્ઞાનરૂપી ચક્ષુ
એ કરી જો.

યોગી;—ગજ ગામની ! તારા જેવી ખીલતી કળીને
તોડી પાડવા નથી ધારતો, પણ તેને ખીલવવા ધારું છું.
માટે હજી કહું છું કે માન !

માન માન (૨) ઓ નારી મારી તું વિચાર લગાર
આવાર ઉતાર ધ્યાન ધ્યાન

સ્વાધીન થા તું નાર ના કરીશ વિચાર,

થઈને તું તૈયાર આગળ થા તું નાર. (૨)

યોગીની—દુર દુર કુર કુર,

યોગી—બસ બસ ચુપ.

માન માન (૨)

“લે રંડા ! તારી મગફરીનો બદલો તને આપું છું.”

એમ કહી છરાવતી મારવા જાય છે. કે પાછળથી એક
ભયંકર ઝેરી સર્પ આવી તેને ડસે છે. સર્પ ડંસ થતાંજ
તે મોલ્યો;—હાય ! મારા કૃત્યનો ખદલો મને મળ્યો;
સતી! તારા વચનો ખરેખર સત્યજ થયાં. જોગમાયા !
મારો ગુન્હો માફ કરજે ! હવે હું આ ક્ષની દુનીયા છોડી
ફિરતારની હજુરમાં જાઉં છું. પણ ત્યાં મારે શું જવાબ
દેવો ! મિત્રો હું મરતાં મરતાં પણ તમોને શીખામણ
દેતો જાઉં છું કે સતીને સતાવનાર, વિષયમાંજ સુખ માન
નારને પરસ્ત્રી લાપટની અંતે આ મારા જેવી દશા થાય
છે.ઓ રામ—રામ—રામ. એટલું બોલતાંજ તેની શ્વાસ
નળીકા બંધ થઈ. ચૈતન્યનો નાશ થયો. ને જડ રૂપ
પૃથ્વીપર હમેશને માટે શયન કરી સુતો. વાંચકો ! આવા
મનુષ્યના મૃત્યુ સમયે તેના મોંપર ધિકારથી શુંકશો કે
નહીં ! ખરેખર છે કે સદાચરણીને પરમાર્થી મનુષ્યો
અમરજ છે. કારણ તેના મૃત્યુ પછી તેના જશ ગવાય છે.
ને હજારો જનો દીલગીર થાય છે. માટે જેમ જને તેમ
સદાચરણી થાઓ,

યોગીની વિચારવા લાગી કે હવે આ મૃતક યોગીનું
શું કરવું ! શું આમને આમ પડતો મુકી આલ્યા જવું ?
ના. આને અગ્ની દાહ તો દેવોજ. એવો ઠરાવ કરી કાપ્ટ
લેગા કરી તેને અગ્ની દાહ દીધો. ને પછી જંગલનો
રસ્તો લીધો.

આલતાં આલતાં ઘણે દુર ગઈ ત્યાં એક વિચાર ઉત્પન્ન

થયો કે સ્ત્રીનો પહેરવેશ મને દુઃખ કરતા છે માટે આ યોગીનો પહેરવેશ પહેરી શહેરમાં જવું તે વધારે સલામતી લઈું છે. પછી પુરૂષનો પહેરવેશ પહેરી ચાલવા માંડ્યું. જ્યાં થોડે દુર ગઈ ત્યાં ચાર પાંચ માણસોને આવતાં જોયાં, તેથી મનમાં ગભરાવા લાગી, પણ ધૈર્ય નહીં છોડતાં આગળ વધવું ચાલુ રાખ્યું. જ્યાં માણસોની નજીક પહોંચી ત્યાં તો તે માણસોએ તેને ઘેરી લીધી. ને કહ્યું;—અરે નાદાન સોકરા તારી પાહે જે કાંઈ હોય તે અમને આપી દે.

કિશોરી બોલી;—ભાઈ સાહેબ ! મારી પાસે તો કાંઈ નથી. મને શા માટે રોકે છે. મને મારે રસ્તે જવા દીઓ.

ચોર—અરે ઇમતે ચીમ માન હે! હુહરાને ધોકાપાક મળહે ત્યારેજ માનહે.

કિશોરી—મારા મહેરબાન ! તમને જો વિશ્વાસ ન આવ તો હોય તો જોઈ લીઓ મારા કપડાં. પછી તો જવા દેશો કે નહીં.

તુ જો ચોર !—અરે ઇમ તો ચીમ જવા દેહે. કંઈ નહીં મળે તો અહીં બાંધી મુકશું એમ કહી તેને કંઈ ન મળવાથી ઝાડને થડે બાંધી ચાલ્યા જાય છે.

કિશોરી પોતાના લાગ્યઉપર વિચાર કરતી—શોકોદગાર કરે છે. અરે રે ! મેં તે શાં પાપ કર્યાં હશે કે વિપત્તિનું વાદળ ખસતુંજ નથી. પ્રિય પતિની શોધ કરતાં તેનો ક્યાંય પત્તો મળ્યો નહીં. હવે તો પ્રિય પતિની પાછળ પ્રેમ

પીંજરામાં ઝુરીઝુરીને મરવું તે વધારે સાડું છે. હે પ્રભુ ! ભક્ત વત્સળ ! મારી તરફ કૃપા દષ્ટિ કરી મને આ કષ્ટમાંથી મુક્ત કર. આ પ્રમાણે વિલાપ કરતી બેઠી છે. તેટલામાં સ્નેહપુરનો શાંતીશર્મા નામનો વિપ્ર કાંઈ કામસર વિદેશ ગયો હતો તે ત્યાંથી નીકળે છે ને કિશોરીને જોઈને પુછે છે. તમે કોણ છો ? ને અહીં તમને કોણે બાંધેલ છે ? કિશોરી કહે;—હું એક દુઃખી રજપુત છું. માડું નામ રત્નસીંહ છે. દુઃખનો માર્યો અહીંઆ આવી ચડ્યો છું. થોડીવાર પહેલાંજ ચોર લોકો મને બાંધી આડ્યા ગયા છે.

શાંતીશર્મા;—ભાઈ તું જરાએ ગભરાઈશ નહીં માડું ગામ અહીં નજીક છે. લે હું તને છોડું છું. મારે ઘેર મારાં બાળકો છે તેની ભેગો રહેજે ને આનંદ કરજે. એમ કહી તેને છોડે છે. ને પોતાની સાથે લઈ જાય છે. કિશોરી તેનો ઉપકાર માની ખુશીથી તેની સાથે ગઈ.

મીત્રો ! કિશોરીને સ્નેહપુરમાં શાંતીશર્માને ઘેર રાખી આપણે પાછા સત્યસીંહ તરફ ફરીએ. ને તેની શી સ્થિતિ થઈ તે તપાસીએ. માટે ચાલતા પ્રકરણમાંથી ચિત્ત કાઢી નાંખી નીચલા પ્રકરણના પ્રવાહમાં ઘસડાતો ચાલ.

પ્રકરણ ૫ મું.

સત્યસીંહ અને રમણ સુંદરી.

ઉપકારનો બદલો અપકાર.

વાંચકો ! ઘોડેસ્વાર થઈ કિસોરીને મુર્છીત કરી ચાલી જનાર કેણુ છે. ? શું નામ છે ! તેની તમોને ઓળખાણ થયેલી છે. માટે હવેથી તેને આપણે સત્યસીંહજ કહેશું. સત્યસીંહ ભયંકર અરણ્યની અંદર ત્રીજા પ્રકરણમાં કહ્યા મુજબ ભટકે છે, આ અરણ્ય એવું તો ભયંકર છે કે રસ્તો પણ ન સુઝે. ઈંદ્ર પ્રાણીઓ ચોમેર દોડતા માલમ પડે છે. સીંહો ગર્જના નાંખ્યા કરે છે. ઝેરી સર્પો કુંકાડા માર્યા કરે છે, અને સર્વ પ્રાણીઓ પોત પોતાની ભાષામાં કલોલ કરી રહ્યાં છે. પણ સત્યસીંહ ઘૈર્ય રાખી નીડરપણે ચાલ્યો જાય છે. રસનાએ કરી મુગ્ધ બાળાના મિષ્ટ વચનનું— તેના કાલાકાલા બોલનું—વિશુદ્ધ પ્રેમનું ચિંતવન કરતો ચાલ્યો જાય છે તેવામાં એક ગુફા તેની નજરે પડી. તેથી પોતાનો અશ્વ ઝાડને થડે બાંધી તે ગુફાની અંદર ગયો. જેમ જેમ આગળ જતો ગયો તેમ મનહર અને અલૌકીક દેખાવ નજરે પડતો ગયો, તેથી જરા આગળ ચાલ્યો કે સુંદર બગીચાની અંદર એક યુવાન તરૂણી ફરતી હતી. પાસે પુવારો ઉડ્યા કરતો હતો, બાગ ચોતરફ કુસુમ પ્રપુલીત વૃક્ષોથી મનસ્કાંત થયો હતો. ઉષા તિમિરાવરણુ તોડવાને પ્રયત્ન કરતી હતી. ઉદયાર્કના સૌવર્ણ પાદ-

પદ્મ દ્રષ્ટિગોચર થવાથી પુર્વનલ સ્મિત કરતું દ્રષ્યમાન થતું હતું. સમીર શીતળ વહ્યા કરતો હતો. સહવાર આનંદન હતું.

કુદરતનો શાંત સ્વભાવ; રૂચીર સૌંદર્ય, તથા અભિનવ કાન્તિ જોતી આ બાળા આમ તેમ ફરતી હતી. બાગ અતી રમણીય હતો. કુસુમ કુંજો આમ તેમ દ્રષ્યમાન થતી હતી. કદલી વૃક્ષો સમીરને નમન કરતાં આમ તેમ ઝુકી રહ્યાં હતાં, તેની અંદર આમ તેમ ફરતી બાળા સાક્ષાત વિદ્યા દેવીની પ્રતિમા રૂપ દ્રષ્યમાન થતી હતી.

વિચાર સિંધુના તરંગોમાં ઝોકાં ખાતી આ બાળા અત્યે કલાન્ત થઈ અને પાસે પડેલી એક આરસની બેઠક ઉપર બેઠી.

ચિત્રમય સ્થિતિમાં આ બાળા બેઠી હતી. વિચાર તરંગોએ હૃદય શુન્ય કર્યું હતું. એવામાં સત્યસીંહે પુછયું;—
દેવી !

બાળાએ આ સ્વર સાંભળ્યો, પરંતુ અર્ધનિદ્રિતાસ્થાએ તેને એટલી તો ઘેરી લીધી હતી કે તેના મુખમાંથી ઉતર નીકળ્યો નહીં. તેથી વળી સત્યસીંહે પુછયું;—દેવી !

વિષુ લેખાના ચમકારાની પેઠે આ શબ્દથી ચમકી-
ઉઠી—અને પાછળ જોયું “ દેવી શબ્દ પાછો કાને પડ્યો.”
બાળાએ પાછળ ઉભેલા સત્યસીંહને જોયો. આશ્ચર્ય ઉદ-
ભવ્યું અને તેની પ્રતિમાનું પ્રતિબિંબ મુખ ઉપર છવાયું.

હુદય ધડકવા લાગ્યું; હસ્તપાદ શિથિલ થયા; મુખાકૃતિ
અદ્ભુત અને વધારે સુંદર બની.

બાળા બોલી;--રાજકુવર ! આ સ્થાનમાં આપ ક્યાંથી
આવ્યા ! તમારો ચેહરો જોઈ હું અનુમાન કરું છું કે આપ
કોઈ રાજવંશી છો. તમારી સૌંદર્યતા જોઈ મને દયા આવે
છે. માટે જો તમારું ભલું ઈચ્છતા હો તો આ સ્થળ
ટોડી ચાલ્યા જાઓ. સત્યસીંહે પુછ્યું;--દેવી ! તમે મારી
તરફ આટલી લાગણી દર્શાવો છો તેથી હું તમારો આભાર
માનું છું. પણ મને તમારે જણાવવું પડશે કે આ રમ્ય
સ્થળ કોનું છે. ને તમે કોના પુત્રી છો ! ને તમે શું
અહીંજ વસો છો ?

દેવી બોલી;--હું એક રાજપુત્રી છું. આ મકાન
લુટારાના સરદારનું છે. ને મને હરણ કરી આ મકાનમાં
છ માસ થયા લાવ્યા છે. હુદ મારું શિયળ બંગ કરવા
બહુ સતાવે છે. પણ મારી દૃઢતા પાસે તેનું કશું ચાલતું
નથી. દર પખવાડીએ તે અહીં આવે છે. આજે આવ-
વાની તેની વકી છે. તો તમે સત્વર ચાલ્યા જાઓ.
નહીં તો હુદ તમને ઠાર કરશે.

સત્યસીંહે કહ્યું;--દેવી શું તમે મને કાયર જાણો છો !
એક અબળાને કબ્રમાં મુકી પોતાનો પ્રાણ બચાવવાની આ-
તર ચાલ્યા જવું તે શું ક્ષત્રીનો ધર્મ છે ! તો હું પણ
ક્ષત્રી છું. ને મારો ધર્મ છે કે ગૌબ્રાહ્મણ ને અબળાની
વારે ચડવું. આપણા પુર્વજો પોતાનાં કુમળાં કદળી પત્ર

જેવાં બાળકોને રેંસી નાખીને પણ આર્ય બાળાઓના શિયળનું રક્ષણ કરેલું છે. તો તમને કષ્ટમાં મુકી આલ્યું જવું તે મારાથી નહીં જને. સત્કર્મ કરતાં પ્રાણ જાય તો ભલે જાય. દેવી ! હું તને આજથી મારી ભગીની ગણું છું. તને આજે આ કષ્ટમાંથી મુક્ત કરીશ. પણ તારે મને ગુપ્ત સ્થળમાં રાખવો પડશે. ને હું તને કહી રાખું છું કે દુષ્ટને આજે મદીરા પાઇ બેભાન બનાવજે; જેથી આપણે તેનો નાશ કરી સહી સલામત અહીંથી નીકળી જશું.

દેવી બોલી;—ભાઈ ! હું તારો ઉપકાર કોઈ દીવસ નહીં ભુલું તમો આ સામેના મકાનમાં બેસો. દુષ્ટને આવવાનો વખત થયો છે. હું પણ ક્ષત્રી પુત્રી છું માટે જને મળી આજે દુષ્ટને દુષ્ટતાનો બદલો આપવો. સત્યસીંહ પોતાના હથીઆર સંભાળી દેવીના કહેવા મુજબ એક ગુપ્ત સ્થળમાં સંતાયો. થોડીવાર અર્ધ કે ભુટારાનો સરદાર આવ્યો અને પોતાના રત્નજડીત પલંગપર બેઠો ને કહ્યું;—સલુણી ! હવે શું વિચાર ધાર્યો ?

રમણ સુંદરી બોલી, વિચારતો એજ કે આપની કમિયા પુરી પાડવી.

ભુટારો બોલ્યો;—સુંદરી ! હવે તારા ભાગ્યનો ઉદય થયો સમજવો ! કારણ કે તારી જકક તેં આજે છોડી ને સુખનો માર્ગ લીધો.

રમણ સુંદરી;—હા હું પણ એમજ માનું છું કે મારા ભાગ્યનો આજે ઉદય થયો. તેથીજ આવી ખુદ્દિ સુજી.

લુટારો—વાહ પ્રભુ વાહ ! આજના દીવસને ધન્ય છે. અંતઃકરણ હર્ષ તરંગોથી ખળભળી રહ્યું છે. માટે આજની ખુશાલીમાં અમૃત સરખી દારૂની જે ખ્યાલી તારા હાથ-થીજ પા એટલે બસ.

રમણ સુંદરી—અરે વાહરે શોખીલા સરદાર ! તમારી આજની છેલી ખુશાલીમાં જે તો શું પણ સાત ખ્યાલી પાવાને આ સુંદરી તૈયાર છે. લ્યો માંડો પીવા ! એમ કહી એક પછી એક ખ્યાલીઓ પાવા માંડે છે. ને અંતે જેમાન અવસ્થામાં આવે છે એટલે સત્યસીંહ કટાર લઈ બહાર આવે છે ને તેને રમણ સુંદરી જાણી લુટારો કહે છે. ખ્યારી ! હવે તો આલીંગન આપી આ મધુકરને શાંત કરશે. એમ કહી સત્યસીંહને સ્પર્શ કરે છે. એટલે સત્યસીંહ કહે છે “ દુષ્ટ ! આ ચળકતી કટારી તને પ્રેમથી આલીંગન આપી હિમેશને માટે શાંત કરશે ” એમ કહી કટાર તેના વૃક્ષ સ્થળમાં જોડતી ઘોંચી દીધી તેથી લુટારો જેશુદ્ધ થઈ ભોંયપર પડ્યો. સત્યસીંહે કહ્યું “ જેન રમણ સુંદરી હવે આપણે અહીંથી સત્વર નીકળી જઈએ તો ઘણું સાફ ” રમણ સુંદરી બોલી;—જેવી આપની ઇચ્છા ! એટલું કહી બંને ગુફા બહાર નીકળ્યા ને સત્યસીંહે પોતાનો અશ્વ તૈયાર કર્યો. ને રમણ સુંદરીને ઘોડાપર બેસારી જંગલ નો રસ્તો લીધો.

વાંચકો ! આ રમણ સુંદરી કોણ છે ! ને કોની પુત્રી છે તે જાણવા તમારું મન અધીરું થયું હશે. જેમ તમે

અજાણ્યા છે તેવી રીતે સત્યસીંહ પણ અજાણ છે માટે સત્યસીંહની ને રમણ સુંદરીની વાતપરથી તમે જાણી લેશો કે રમણ સુંદરી કોણ છે. રસ્તે ચાલતાં સત્યસીંહ રમણ સુંદરીને પુછ્યું; દેવી! તમે કોના પુત્રી છો ને ક્યાંના રહીશ છો!

રમણ સુંદરી બોલી,—હું મનહરપુરીના રાજા સુરેન્દ્ર સીંહની પુત્રી છું. સખીઓ સાથે દેવીના દર્શન કરવા નીકળતાં રસ્તામાંથી માઝું હરણ થયું હતું. માટે હવે આપણે મારા પીતાની નગરીમાં જઈએ. ત્યાં હું આપને મારા પીતાને કહી સારી નોકરી અપાવીશ. “સત્યસીંહ બોલ્યો;—અહીંથી તે નગરી કેટલે દુર છે. તે તમે જાણો છો!”

રમણ સુંદરી બોલી;—હા અહીંથી નજીકજ છે. અમારી હૃદમાં આવી પહોંચ્યા છીએ. આ જંગલમાં હું વખતો વખત મારા પીતાશ્રીની સાથે શીકારે આવતી. આ પ્રમાણે બંને વિશુદ્ધ મનથી વાતો કરતાં ચાલ્યાં આવે છે ત્યાં મનહરપુરીનો અપુર્વ રમણીય કોટ, દેવાલનાં શીખરો, રાજ્ય મહેલો વગેરે શહેરોનાં સુશોભિત મકાનો દ્રષ્ટિગોચર થયાં. ને થોડાજ સમયમાં ગામને પાદર આવી પહોંચ્યાં.

રમણ સુંદરીએ સત્યસીંહને કહ્યું;—હવે આપણે શહેર માં જઈએ. સત્યસીંહે કહ્યું;—હવે હું જવાની રજા લઉંશ. તમે ખુશીથી તમારા પીતાના ગ્રહ પ્રત્યે સીધાવો.

રમણ સુંદરી બોલી;—એવું તો બનવાનું નથી. મને અગાધ દુઃખમાંથી છોડાવી ઉપકારી કરી છે. ને તમે

અહીંથી ગામમાં આવ્યા સીવાય ચાલ્યા જાયો તે શું સાડું કહેવાય ! માટે આ તમારી બેનની અર્જ સ્વીકારી શહેરમાં પધારશો.

સત્યસીંહ કહે;--ઉપકાર નહીં પણ ધર્મ જન્યો છે. વળી માડું વામ અંગ ફરકે છે. તેથી શહેરમાં આવવાથી કંઈ પણ વિઘ્ન આવવાની ધ.સ્તી રહે છે. માટે તમે સુખેથી એકલાં પધારો.

રમણ સુંદરી કહે;--સત્યસીંહ પુરૂષ થઈ આવા વહેમીલા શું થયા છે. હોય! વાને લીધે અંગ પણ ફરકે. મારીવતી ગામમાં ક્ષણિકવાર પણ આવવું પડશે. ને જો તમને કંઈ વિઘ્ન આવશે. તો હું મારો જીવ જતાં સુધી પણ તમારી બરદાશ કરીશ. માટે ચાલો ! ને આ બેનની વાત માનો. !! પછી બંને રાજ્ય મહેલભણી ચાલ્યા. રસ્તામાં દરેક મનુષ્યો આ બંનેને જોઈ આશ્ચર્ય પામ્યા. તેમાંથી કેટલાએક તો રમણ-સુંદરીને જોઈ રાજાને વધામણી દેવા દોડી ગયા. રાજાને બળર થતાંજ કચેરીના માણસો સહીત હુર્ષથી તેને મળવા ઉઠ્યો. ત્યાં તો રમણસુંદરી તથા સત્યસીંહ આવી પહોંચ્યા. રમણસુંદરી તથા સત્યસીંહ પ્રણામ કર્યા. રાજાએ રમણ-સુંદરીને છાતી સરસી આંખીને કહ્યું;--બહાલી પુત્રી ! તારી શી સ્થિતિ થઈ. તે અથથી તે ઇતિ સુધી સંભળાવ. રમણસુંદરીએ અથથી તે ઇતિ સુધી બધી હકીકત કહી સંભળાવી. પછી રમણસુંદરી પોતાની વહાલી માતાને મળવા ગઈ.

રાજા સુરેન્દ્રસીંહે સત્યસીંહનો ઉપકાર માની પુછ્યું; કુમાર તમે કોના પુત્ર છો. ને શાકારણથી આ બાબુ આવવું પડ્યું તે કહેશો !

સત્યસીંહે કહ્યું;—રાજન ! હું સ્નેહપુરના રાજાનો કુમાર છું. મારું નામ સત્યસીંહ છે. કંઈ કારણને લીધે આ બાબુ આવવાનું થયું છે. આ સાંભળી રાજાની મુખાકૃતિ બદલાણી, તેની નસો ઘણા વેગથી ધડકવા લાગી. આંખોમાં લાલાશનાં કીર્ણ પુટવા લાગ્યા. લોહી ગરમ થયું. ઉપકાર કરનારને યોગ્યમાન આપવાને બદલે વિચારમાં ગુંથાયો ! પળવારમાં શાંત પ્રકૃતિ હતી તે ઉઘ્ર જણાવા લાગી. હોઠ ફફડવા લાગ્યા—વિચારોપર વિચારો આવવા લાગ્યા. સભા ચક્રીત થઈ, રાજા શાંત અને આનંદી દેખાતો હતો તે ઉઘ્ર અને ભયંકર જણાવા લાગ્યો. હાથ પાસે લટકતી તલવારની મુઠપર સળવળાટ કરવા લાગ્યો. અને ક્રોધાવેશમાં આવી બોલ્યો;—સત્યસીંહ ! ઘણાં દીવસે મારા પંજામાં અનાયાસે સપડાયો. વેરનું બીજ મારા અંતઃકરણમાં વાવ્યું હતું તેનો આજે તને જોઈ ફણગો પુટે છે. તારો ઉપકાર વેરના ઝપાટા પાસે ઢંકાઈ જાય છે. માટે તારું નીકંદન કરી તારા બાપના વંશને પાયમાલ કરવા ધારું છું. તારો બાપ મારો કદ્દા દુશ્મન હતો તો તેના ઉછરતા ગુલાબને કચરી-છુંદી-શા માટે પાયમાલ નહીં કરું ! હાથમાં આવેલો શીકાર શા માટે જવા દઉં ! માટે તારે જે કાંઈ પ્રભુસ્મરણ કરવું હોય

તે કરીલે તને જોઈ મારી આંખમાં આંગારા વરસે છે. સત્યસીંહ બોલ્યો;—અરે મદાંધ ! તારાથી શું થવાનું હતું. પ્રભુ જેને સહાયક છે તેને કોણ મારી શકનાર છે. જ્યાંસુધી મારી પાસે મારી સહાયક તલવાર છે ત્યાંસુધી કોનો મગદુર છે કે મારી સામે હાથ ઉઠાવી શકે. હું પણ ક્ષત્રી છું. ને ક્ષત્રીઓના શરીર તલવારોના ઝાટકા ખમવાને ને મારવાને સરજેલાં છે. તારી સામે યુદ્ધ કરીને મરીશ તેમાં હું અમર થઈશ. ને મારા પીત્રીઓ પણ સ્વર્ગની અંદર આનંદ પામશે. માટે તારાથી જે થાય તે કરીલે.

સુરેન્દ્ર કહે—બસ. ચુપકર ! ઝાઝી લવારી કરવાની જરૂર નથી. સીપાઈઓ ! આ છકેલા છોકરાને બાંધી જેલની અંદર પુરતા બંદોબસ્તથી લઈ જાઓ. પછી જોઈ લઈશ કે તેનું કેટલું પ્રાક્રમ છે. આ હુકમ થતાંજ પાછળથી સત્યસીંહને મુશ્કેટાટ કર્યો. ને હથીયાર પાડી લેવામાં આવ્યા. સત્યસીંહે કહ્યું;—અભીમાની ! તારો ગર્વ જ્યાં સુધી નહીં તોડું, ત્યાંસુધી માથાપર પાગડી બાંધનાર નથી. દગાથી ફસાવનાર ! યુદ્ધ કરી રણસંગ્રામમાં મારો નાશ થયો હિત તો મને અફસોસ ન થાત. પણ ઠીક છે. વખત આવે જોઈ લઈશ. આટલું બોલતાંજ સીપાઈઓ જેલ તરફ લઈ ગયા. ને તેને જેડીઓ જડી પુરતા બંધતાથી રાખવામાં આવ્યો.

આ વાત ક્ષણ વારમાં આખા શહેરમાં પ્રસરી ગઈ ને થોડીવારે રમણસુંદરીને પણ ખબર થઈ. તેથી કચે-

રીમાં આવી પોતાના પીતા સુરેંદ્રને કહેવા લાગી કે,
 પીતાજી ! તમારી બહાલી પુત્રીને કષ્ટમાંથી છોડવનારને
 બદલો તો સારો આપો છો. તમારી કીર્તિને કલંક લગા-
 ડનારું કાર્ય તમે કર્યું છે. માટે મારા બહાલા ભાઈ
 સત્યસીંહને કેદમાંથી મુક્ત કરો. મેં તેઓને વચન આપ્યું
 છે કે, તમોને કાંઈ વિઘ્ન આવશે તો હું જીવ જતાં સુધી
 તમને મદદ કરીશ. માટે આજીજી કરીને કહું છું કે એક
 વાર તેને છોડો. “ સુરેંદ્ર બોલ્યો ” પુત્રી ! તારું એક
 પણ વચન હું માન્ય કરી શકીશ નહીં. દુશ્મનને તો
 પાયમાલ કરવોજ જોઈએ. “ રમણસુંદરીએ કહ્યું; ”
 તેના જાપ સાથે દુશ્મનાઈ તેમાં સત્યસીંહને શું ? શું
 આ તમારો દુશ્મન છે ? પીતાજી ! હું ખરું કહું છું કે
 આપ આ કાર્ય અનિષ્ટ કરો છો. તમારી બુદ્ધિ બ્રહ્મ થઈ
 લાગે છે મદાંધ થઈ અન્યાય ન કરો. ! તમે કેદમાં નાંખશો
 તો પણ હું તેને કેદમાંથી છોડી મુકીશ.

સુરેંદ્ર—છકેલી છોકરી ! શું તું મારા દુશ્મનને કેદ-
 માંથી છોડાવવા ધારે છે ! પણ યાદ રાખ. કે હવે જો
 તેના વીષે વાત છેડી છે તો તું પણ મારી દુશ્મન છો.

રમણ સુંદરી;—પીતાજી ! આ અભિમાન ક્ષણવારમાં નાશ
 થશે. આ કાચાનું કલેવર ક્ષણભંગુર છે. માટે સમજી
 માણસે અભિમાનનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. માટે હે બહાલા
 પીતા ! અભિમાન રૂપી ફણીધરને દુધ પાઈને ઉછેરવો છોડી
 દીઓ. અભિમાનમાં અંધ બની કોઈએ સાર કાઢ્યો નથી

રાવણુ અને દુર્યોધન જેવા અનેક પરાક્રમી રાજાઓ
અલીમાનથીજ પાયમાલ થયા. માટે વિચારો! ને કાંઈપણ
યોગ્ય વાત ઉચારો !

શુરેન્દ્ર-પુત્રી તારૂં વાક્યાતુર્ય આ વળતે કાંઈપણ અસર
કરી શકનાર નથી, તું પણ દુશ્મનનો પક્ષ ખેંચે છે તો તને
પણ કેદની અંદરજ રાખવામાં આવશે. સીપાઈઓ ! આને પણ
પુરતા બંદોબસ્તથી જેલમાં રાખજો.

રમણસુંદરી—ખીતાજી ! યાદ રાખજો કે તમારો ગર્વ
તમારી પુત્રીજ તોડશે. આટલું કહેતાંજ તેને એક એકાંત
મહેલની અંદર લઈ જવામાં આવી ને તે મહેલને ફરતી
ચોકી બેસાડી દીધી. વાંચકો ! રમણસુંદરી તથા સત્યસીંહ
બુદ્ધે બુદ્ધે સ્થળે કેદમાં પુરાયાં. પણ હવે તેનો છુટકારો
શી રીતે થશે તે આપણે જોવાનું છે. પણ સ્નેહપુરમાં
મહનપાળ જે વીષય સુખમાં લીન થયો છે. તેનું રાજતંત્ર
કેવી સ્થિતિમાં આવે છે તે વાત ત્રીજા પ્રકરણથી પડતી
મુકી છે. તો તેની તરફ જરા નજર કરીએ.

અગાઉથી આહક થનાર સાહેબોના સુખારક નામ.

(૧૧૭)

કરાચી.

૨૫૦	મેનેજર મુળજી આશારામ ઝોઝા	૧ ઠા. લીલાધર
૨૦૦	શેઠ પરશોતમ વશરામ	૧ મા. વીઠલજી માધવજી
૨૫	કુંવરજી ખીમજી	૧ ઠા. હિમરાજ કાનજી
૧૦	નેણીસી ગોપાલ	૧ ઝોઘડલાલ દેવશકર
૧૦	દેવકરજી દેવજી	૧ કરમશી શામજી
૫	જેતશી વેલશી	૧ રા. મુળશંકર વીશ્વનાથ
૨	લાલજી રતનશી	૧ રાજગર પ્રેમજી જેઠા
૨	મેઘજી ગોકળદાસ	૧ મા. માધવલાલ ત્રીભુવન
૨	રામજી લીલાધર	૧ સોની નારજી મુળજી
૨	દામોદરદાસ	૧ ભાઈચંદ ઝુંઝા
૨	લાલજી ગોકળદાસ	૧ ઠા. મીઠું ખેરાજ
૨	નરશી જેઠાભાઈ	૧ ઠા. ચત્રભુજ કાનજી
૨	લીમા દોસા	૧ કુકાઈ ખીમજી નાનજી
૧	મીઠાલાલ	૧ ઠા. ગોવરધનદાસ નથુભાઈ
		૧ ઠા. કાનજી ગોવીંદજી

૧ ઠા. વીશરામ મનજી
 ૧ મા. રૂપચંદ ગોરધનદાસ
 ૧ અંધાલી ભસકઅલી
 ૧ સોની હીરજી હાસાણી
 ૧ મી. નથુ કાનજી
 ૧ ઠા. રાધવજી લાખમશી
 ૧ શેઠ ચતુર્ભલ જેલણદાસ
 ૧ મા. માણેકલાલ પ્રભાશંકર
 ૧ મીસ્ત્રી વાલજી મોરારજી
 ૧ શા. શીવલાલ હમર
 ૧ લાલના
 ૧ ખરશેદજી દોરાજી શેઠના
 ૧ વોરા તૈયબઅલી મહુમદભાઈ
 ૧ વોરા અબ્દુલહુસેન કરીમજી
 ૧ શેઠ જસરાજ મોતી
 ૧ ભાઈ શામલજી
 ૧ " વીક્રમશી

૧ ભાઈ તુલસી
 ૧ " માણેકચંદ
 ૧ ઓઝા વલમજી ભગવાનજી
 ૧ " પોપટલાલ ભગવાનજી
 ૧ શેઠ રામજી મનજી
 ૧ " રણછોડ આશરીયા
 ૧ " ધનજી ભવાન
 ૧ " નીમચંદ હંસરાજ
 ૧ " જાદવજી અરજણ
 ૧ " ગોરધનદાસ મુળજી
 ૧ " ડુંગરશી દેવજી શાધકલ રીપેરર
 ૧ " એદલજી ખરસેદજી વોચ મેકર
 ૧ " કોચીન.
 ૧ શા. ઓધવજી કાળીદાસ
 ૧ " રણછોડ ખોડીદાસ મુંદ્રાવાલા
 ૧ " છોટાલાલ માણેકલાલ
 ૧ " લીંબડીવાલ

૧ શા. નરશી રતનશી કચ્છ પુનડીવાડા
જામ નંદાણા.

૨ શેઠ દ્વારકાદાસ ત્રિ. કાનજી
વારાસણ.

૧ આચાર્ય મયાશંકર જયશંકર
પંચાશીયા,

૧ મી. શંકરજી રાઘવજી
ઝોરબી.

૧ ભાઈ પ્રભાશંકર જ્યોધડ
જામ સલાયા.

૧ શેઠ મથુરાદાસ જેઠાભાઇ
૧ " મેઘજી નારણ

જામનગર.

૫ મહંત શ્રી રામપ્રસાદજી

૫ જ્યોઆ મગનલાલ પીતાંગર

૧ સુતાર હંસરાજ હીરા

૧ " દામજી મેમજી

૧ શેઠ પીતાંગર ગોપાલજી

૧ જ્યોઆ યુનીલાલ વેલજી

૧ " પ્રાણજીવન જટાશંકર
કાનાનોર.

૫ શેઠ લક્ષ્મીદાસ ટોપણ

૧ રા. રા. કેસવજી કસલા
રતનપુર.

જીનાગઢ.

૧ ઠા. રણજીડ હંસરાજ
દુધઇ (કચ્છ.)

૧ સુતાર ત્રીકમજી વાઘજી
પારણ.

૫ ગુલાબશંકર કમરીવાડા દિનામદાર
સીંધાવદર.

૫ કેમાર શ્રી રણમલસીંહજી

૫ બાઈ શ્રી અમજીઆ
અમરેલી.

૨ રા. રા. ગોરધનદાસ જોગર

- ૧ રા. રા. પોપટલાલ હરીશંકર
 ૧ " " દેવચંદ રામજી
 ચલાળા.
 ૧ રા. હરગોવિંદ શામજી
 લાઠી.
 ૧ રા. વીશનજી કાળીદાસ
 ભરૂચ.
 ૧ શેઠ હરીલાલ મગનલાલ
 મુબઇ.
 ૧ શેઠ મામદભાઈ ખાંડુલાઈ
 કેરીયાનાગરા.
 ૫ ઓઝા છગનલાલ ખીતાબરદાસ
 ૧ રા. હરીશંકર કાનજી
 વરસડા.
 ૧ પં. માનસંકર હરીશંકર
 ૧ ડા. વાલજી અંકરજી
 ૧ રા. સુલશંકર ત્રીલુવન

- માંડવા.
 ૨૫ મહારાણા શ્રી જીતસીંહજી
 સાણોદર.
 ૧ ઓઝા નંદલાલ વેણીરામ
 ઉમરાળા.
 ૧ ઓઝા નારણજી જેશંકર
 ૧ " અંબાશંકર જેશંકર
 જોડીયા.
 ૧ શેઠ ગાંધન હરી
 અમદાવાદ.
 ૧ રા. જીવનલાલ અમરશી
 ૧ " હર્મનલાલ છોટાલાલ
 વડોદરા.
 ૧ રા. છગનલાલ સાકળચંદ
 ૧ " સાકળચંદ પરશોતમ
 ભાવનગર.
 ૧ ઓઝા શીવશંકર સવાઇલાલ

७८५३.

૧ બોમ્બા દયાશંકર જગજીવન

१ पैत्र हीरंजी इनीसाई

बाशिपः२.

२. २१३ श्रीमान्

with help in 6

੧ " ਕੁਰਾ ਦੀਵਾ।

મંગલોર,

१. श्री वीरदास वल्लभास

附記

જિ.મ.જી. મં.દા.મ. ૧૩. ૧

୧. ଶ୍ରୀ କୁମାରୀନାଥ ଶାସ୍ତ୍ରୀ

वा. ३। १३.

५०
पुष्पावर्णं राजसाङ्गं यमः ॥ ७७ ॥

23152

પ્ર. કવિરાજ નથુરામ સિંહ.

१. व्योम्ना दुर्योर्वीह मणीशंकुर

१. नमनालाल जेशपुर

મોટા આકારના.

૧ જવાહી રણછોડ મદનજી

୧୨. ଆର୍ତ୍ତ.ହରି ଅବନତ

१ श्रेष्ठ नारण भुज

૧ ત્રવાડી મૃગશંકર પીતામહે

શ્રી શેઠ કરશન હાલ:

૨ સોની કેચરા લધા

“ ३. ज्ञानमिह विदुः ॥ ”

श्री ३ मुद्रांद् भाव

वि.सं. १९५३.

૧. ત્રવાડી જીવરામ ઘોસલજી

15013

સા. જી. મુલશાંકર બેઠાભાઈ

૨૧. રા. ભાનંશંકર પીતાંયા

” ” छगनसाव नामासाव

૫ વાંકાનેર સત્ય જોધક નાટક કુંપ-
 નીના માલેક
 ૨ રાવળ ઉમીયાશંકર રામચંદ્ર
 ૨ " ગીરબ્જશંકર રામચંદ્ર
 ૨ મેતા પરશોતમ જગજીવન
 ૧ " હિમચંદ જગજીવન
 ૧ ત્રવાડી જટાશંકર મયાશંકર
 ૧ જોશી શીવશંકર દેવશંકર
 ૧ ભાઈ મકનજી ડાયા

૧ ત્રવાડી પ્રાણશંકર દેલા
 ૧ જોઆ નરસેશંકર બાવલ
 ૧ " લક્ષ્મીશંકર કાશીરામ
 ૧ ખવાસ માવજી વસુ
 ૧ જોઆ ચુનીલાલ મંગળજી
 ૧ ઠા. જમનાદાસ ત્રીકમજી
 ૧ દેદા સામતસીંહજી રાયસીંહજી
 ૧ જોઆ જેઠાલાલ જટાશંકર
 ૧ રા. વજેશંકર દેવશંકર

સુચના.

આ પુસ્તક નીચે લખેલા ઠેકાણેથી મળશે.

મોરબી આર્ય સુબોધ નાટક કંપનીમાં ઓઝા
ભાણુશંકર ઈન્દિર પાસેથી.

વાંકાનેર—મેતા પરશોત્તમ જગજીવન પાસેથી.

જામનગર—ઓઝા મગનલાલ પીતાંબરદાસ પા-
સેથી ઠેકાણું—વેરાઈ માતાની બારી સામે ખાંચામાં.

કરાચી—કર્તા પાસેથી અને પ્રવાસી પ્રેસમાંથી.

લી. કર્તા.

